

પુષ્ટિમાર્ગનો ઈતિહાસ

તથા

વૈદિક ધર્મના સિદ્ધાંતો સાથે પુષ્ટિ
માર્ગના સિદ્ધાંતોની તુલના.

સ ગોધન કરી જપાની પ્રસિદ્ધ કરનાર
૨૧૦ વલ્લભદાસ રણુછોડદાસ.

મુબઈ:

ધી “ હિંદુસ્થાન ” પ્રેસ, બેંગ્લોર, કોલ્ડ-મુબઈ

પ્રથમાવૃત્તિ—સં ૧૯૪૬. ધ ૧૮૯૦

દ્વિતીયાવૃત્તિ—સં ૧૯૭૫ ધ ૧૯૧૯

મુલ્ય રૂ. ૦-૧૦-૦

पिपा यस्य सनातनी शुश्रूषा, दृष्ट्वा श्रित्पिपामिनी ।
 पेनाभ्या प्रशिक्षाथ यम सगमा कामस्य विनादिता ॥
 भुक्तानाभुतवारिणी स्रगतिदा निरागमान्द्रा ।
 तत्तद्वागुदिन वय एवमय भग एव श्रिमति ॥ १४
 यस्माज्जातमिदं विद्व यस्मिन् प्रतिगीयते ।
 यवद एते विप तमानदमुषाम्म ह ॥ १५

નિવેદન.

આ પુસ્તકની મૂળ કૃતિ આશરે ત્રીશક વર્ષપૂર્વ પુસ્તકો સ્વરૂપમાં રા. દામોદરદાસ સુંદરદાસ તરફથી પ્રગટ થઇ હતી. જે કાળે કેળવણીને પ્રતાપે મુધારાની નવીન ભાવનાઓ દેશનાં ઉદય પામી હતી, ધર્મરંગની જોસલરી ચર્ચાઓ ચતી હતી, અને પરિણામે જનસમાજમાં સદસદ વિવેક કરવાની શક્તિ તથા વૃત્તિ વધતી જતી હતી તે વખતે એનું પ્રકાશન થયું હતું. કેટલાએક મિત્રોની આગ્રહપૂર્વક ઇચ્છાનુસાર ફરીથી પ્રગટ કરવું ઉચિત ધાયું છે.

મૂળની કૃતિ સમયાનુસાર વધુ વિસ્તારી તેમજ બનાવોને હકીકત વાળી હતી. આ લઘુ પુસ્તકમાં તેનો સાર સંગ્રહી વધુ પડતો ભાગ ઓછો કરવામાં આવ્યો છે; એમ કરવામાં કેટલેક સ્થળે મૂળના આશયને કાયમ રાખી પ્રસંગોપાત ફેરફાર કરવામાં આવ્યો છે.

ધર્મભાવના મનુષ્ય જીવનમાં કાઢને કાઢ રૂપે રહેલી હોય છે. આચાર્યશ્રીમાં પ્રાચીન વેદકાળના ધર્મ વિચારો બહુ મોટે ભાગે લોકમાન્ય છે. આ સંગ્રહાય અને એ પ્રાચીન વિચારો વચ્ચે કેટલું અંતર છે એ જણાવવાના મૂળ કૃતિના હેતુને વળગી રહી આ પુસ્તક પુનઃ પ્રગટ કર્યું છે.

પરંપરાએ પ્રાપ્ત થતા આચાર્યપદનો પ્રભાવ અને ગુરૂના ગુરૂવાકર્ષણનાં તેજ અનુયાયિ અને સૈરકોપર જાણ્યે અજાણ્યે પડ્યાં વિનાં રહેતાં નથી. લોકજીવનની આત્મિક, નૈતિક, ને એવી એવી સંસ્કૃતિના ઉત્કર્ષ અપકર્ષ ઘડવામાં એની અસરો બળવાન પણ નીવડે છે. જ્યાં જ્યાં આમાં એ જીવનલીલાનું રેખા દર્શન કરવામાં આવ્યું છે, ત્યાં તટસ્થ વૃત્તિ અને અપક્ષ દૃષ્ટિથી સંગ્રહાયેલ પુસ્તકોમાંથી મોટે ભાગે સંગ્રહ કરાયો છે. ઔપચની કટુતા ગુણના પ્રમાણમાં અંકાય છે. કાલના ઉદરપટમાં સર્વ કંઈ સમાય છે. અને આરોગ્ય પ્રાપ્ત થતાં કટુતાનું વિસ્મરણ થાય છે. ક્ષમાની આટલી નામ પ્રાચીના સ્વીકારી, સુસવાચક વિચારક, કે જગત્ સન્મન વાંચકો તેાં સારાસારની પુલના કરવા યોગ્ય

વધુમાં જાણાવવામાં આવે છે કે, યજ્ઞનારાયણ જટ શ્રુતિનો અવતાર હતો, પણ આમાંયે અસંલવ દોષ છે. જો શ્રુતિ અવતાર ખારણ કરે તો એવું રૂપ જે સમ્પદ માત્ર છે તે પૃથ્વીપર ન રહેતું જોઈએ. શ્રુતિના અવતારનું પર્ણ કોઈપણ શાસ્ત્રીય ગ્રંથમાં છે? ખુદ શ્રીમદ્ ભાગવત જેને સંપ્રદાયિકો પરમ પવિત્ર ગણે છે તેમાં પણ આ નરીન અવતાર સંબંધી કંઠો ઉલ્લેખ જોવામાં આવતો નથી.

લક્ષ્મણ લટની જીવન હીલા.

હવે લક્ષ્મણ લટ કોણ તે જોશું. યજ્ઞનારાયણનો પુત્ર મંગાધર લટ, તેનો ગણપત લટ, અને તેનો શ્રેષ્ઠ એવો વદલનામનો પુત્ર થયો અને આ વદલના પુત્ર તે આ સંપ્રદાયિક વસુદેવના અવતારરૂપ લક્ષ્મણ લટ આ લક્ષ્મણ લટનું ચરિત્ર બહુ વિલક્ષણ રીતે જાણવાજોગ છે.

એ લક્ષ્મણ લટ નાનપણમાં પરણેલા હતા, પણ કોણ જાણે કેમ થોડા વખતમાં એમને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો, અને કોઈને પણ કહ્યા કહાવ્યા વિના એમણે ઝાસી તરફ મથાણુ કપું. ત્યાં એક બ્રહ્માનંદ નામના સંન્યાસી હતા તેમની પાસે જઈ લક્ષ્મણ લટ સંન્યાસી થવાની ઇચ્છા દર્શાવી, અને કહ્યું કે “મને સન્યસ્ત દીક્ષા આપો.” બ્રહ્માનંદે તેનું નામ, કામ, કેમણું તમા કુકુબ્ધ વગેરે પરિસ્થિતિનું પૂછ્યું તો આ સૌમયસ કરનાર અને સાક્ષાત વસુદેવના અવતારરૂપ લક્ષ્મણ લટ જાહેરી જીવનલીલા તરેલ તરેલના પસંદા લેતી આપણે જોશું. તે પોતાની તરણ પત્ની તેમજ માતાપિતા દેવાત હોવા છતાં પોતાને કાંઈ નથી એમ અસત્ય બોલ્યા. બ્રહ્માનંદે લક્ષ્મણ લટનું આ કેયન સત્ય સ્વીકારી દીક્ષા આપી સંન્યાસી બનાવ્યા. જાણે આથી અધિક અન્ય જ્ઞાનાદિક અધિકારની અપેક્ષાજ ન હોય તેમ જાણે જાણે કે કાંઈ, નહિ તેને માટે સન્યસ્તના દ્વાર ઉપાડાંજ છે ને? પણ આ વાત આપણે અહીંજ પડતી મૂખી લક્ષ્મણ લટના ઇતિહાસ તરફ વળાશું. અહીં આ હવે તેના માખાણે શોધ કરી પણ કાંઈ મતો મળ્યો નહીં એટલે બિચારાં મિસી

રહ્યાં. એવામાં એના ગામનો કોઈ વ્યક્તિ કાશી યાત્રા કરવા મોકલે ત્યાં તેણે લક્ષ્મણ ભટ્ટને સંન્યાસીના વેશમાં જોયા, ત્યારે તેણે પૂછ્યું કે “લક્ષ્મણ આ શું?” તેણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો “હવે લક્ષ્મણ કેવો? અબતો હમ સંન્યાસી બયે.” એમ કહીને તે પોખારા કરી ગયો; પરંતુ તે માણસ યાત્રા કરીને પાછો જ્યારે કાંકરવાડ ગયો ત્યારે લક્ષ્મણ ભટ્ટના પિતાને લક્ષ્મણના સંન્યાસી થયાની ઉપરની હકીકત કહી. એ સાંભળતાં વાંતજ બિચારો જુદા પિતા તો અતિ ‘સંતપ્ત’ હૃદયે કલેશ ને કલ્પાંત કરવા લાગ્યો. તેણે પોતાની પત્નીને પૂછ્યું હવે શું કરવું? આખરે બન્નેયે વિચાર કરી લક્ષ્મણને પાછો તેડી લાવવા કાશી જવા નિશ્ચય કર્યો.

આ નિશ્ચયાનુસાર લક્ષ્મણ ભટ્ટના માતૃપિતા તેમજ પત્ની થોડી મુદતે કાશી ગયાં. ત્યાં તેમણે ઉપરોક્ત બ્રહ્માનંદનો મહા શોધી કાઢ્યો, અને ત્રણે જણ બ્રહ્માનંદ સમક્ષ ખૂબ રડ્યાં. બ્રહ્માનંદે પૂછ્યું રડો છો શું કરવા? આ પરથી લક્ષ્મણ ભટ્ટના પિતાએ સઘળું નિવેદન કર્યું અને વિશેષમાં કહ્યું કે “લક્ષ્મણની આ ન્હાની અબળા પત્ની છે તે છતાં ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરાવી ત્હમે એને સંન્યાસ દીધા આપી તો આ બિચારી સ્ત્રી એનું જીવન કેમ બચાવે? મહારાજ આ નિર્દોષ અબળા તરફ તે જરૂર દયાળુવૃત્તિ રાખવી હતી?” બ્રહ્માનંદે કહ્યું “લાઈ મ્હને તેની લેશ ખબર નથી. અમે તો જહીને કોઈ હોતું નથી તેને જ દીધા આપિયે છીએ, મારી આગળ એણે ધર્મપૂર્વક પ્રતિજ્ઞા કરી જણાવ્યું કે મારું કોઈ નથી ત્યારે જ મેં દીધા આપી. ભલે ત્હમે એને તેડી લાવ્યો. મારે એની કશી જરૂર નથી.” આપું સાંભળીને તેઓ ત્યાંથી ઉઠી લક્ષ્મણ પાસે ગયાં અને તેનાં આ કૃત્ય માટે સખત ટીપ્પણ આપી કહ્યું: “આ ત્હે શું કર્યું?” લક્ષ્મણે ઉત્તર આપ્યો “મેં જે કર્યું તે હીકજ કર્યું જે. ત્હમે કોણ પૂછનાર?” વદદબે કહ્યું “અમે તમારા માબાપ ન જુઝીયે તો બીજું કોણ પૂછે? રૂ અથવા મૃત્યુ આ ત્યારી તર

એને રડતી મુઠ્ઠી ત્હને આ જાવળી મતિ ક્યાંથી સૂઝી? ચાલ થકુ
તે ખરું નહિવે પાછા ઘેર ચાલ અને ત્હારું સંસાર સુખ જોગવ.”
લેદમણે કહ્યું કે, હવે મારે કંઈ તમારું સાંભળવાની જરૂર નથી.
તમે કંઈ મારા માળાપ નથી.

મારો પિતા વિશ્વધર મહારેવ છે. મારી માતા પાર્વતી
છે. મારી માસી એટલે માની બહેન તે ગંગા છે. હંડી
ઝેરવ તથા દંડપાણી એ મારા જ્યેષ્ઠ બધુ છે. કાશી તથા
મણિકર્ણિકા એ મ્હારી બહેનો છે અને શુદ્ધિ એજ મ્હારી પત્ની
છે, અને ખટકમ તે છોકરા છોકરી તથા દુહિતા છે એટલે મ્હારું
કુટુંબ ત્હમે નહીં પણ કાશીજી છે.”

એવું સાંભળતાજ પેલા ત્રણે જણ પાછાં જ્ઞાનનંદ પાસે
ગયાં અને કહ્યું કે લક્ષમણુ તો આ પ્રમાણે કહે છે. પછી જ્ઞાનનંદ
લક્ષમણુને પોતાની આગળ બેસાવી ધમકાવીને કહ્યું: “હે દુહા
નંદ! મારી આગળ જુદી પ્રતિજ્ઞા લીધી, પાપમા પડ્યો ને હજી
પણ આ બિચારા તારા રૂદ માતપિતાને દાદ આપતો નથી! જા,
નિશ્ચય મારા આશ્રમમાંથી હું કાશી આપ્તામાં ખબર આપું છું
કે ત્હને કોઈ જોગ ન રાખે.” આ પરથી લક્ષમણુ બહુ બહીષી. અને
કહ્યું કે:—“ત્હમે જમ આજ્ઞા આપો તેમ કર.” સુરએ ત્હને પિતાની
હજીયાને અનુસરવાને જણાવ્યું. લક્ષમણે પોતાના પિતાને પૂછતાં તેણે
તો પાછો શુદરથાશ્રમ સ્વીકારવા ત્હને કહ્યુંજ હતું. આથી આખરે
લક્ષમણે પિતા સાથે સ્વગૃહે આવી પોતાની પત્ની સાથે શુદરથાશ્રમ
સંકલ્પ્યો. હવે બીજી તરફ શું બને છે તે જોઈએ.

એના પાછા આવવાથી અને આવા વિચિત્ર આશ્રમાન્તરથી
ગામમાં ચર્ચા ચાલવા માંડી જાતિજનો એને પતિત ગણવા
નાન્યા. એક દિવસ તેઓ સઘળા એકઠા થયા, અને એનો
મકદુખ્ય બદિષ્કાર કરવાનો ઠરાવ કર્યો.

કેટલી મુદતે લક્ષમણના માળાપ ગુજરી ગયાં. પરમાં માત્ર
લક્ષમણ અને ત્હેની પત્ની હલ્લમ્ભગાર રહ્યાં. તેઓ બન્ને જાતિબ્ધાર

દેવાથી કેટિ પ્રમાણે લેમની વૃત્તિ પણ બંધ

આર્થિક સંકેત, ને તંગ હાલત તો મુળથીજ હતી. આ માટે આવું થયું એટલે દુકાનમાં અધિક માસ જેવું બન્યું. આ માટે તેમણે ઉદર નિર્વાહારે ગામ છોડી બીજે કહી જવાનું મોગ્ય થયું. અનેક સ્થળે પર્પટન કરતે કરતે કાશી નગરીમાં આવી પહોંચ્યાં. કાશી યાત્રાનું સ્થાન હોવાથી ત્યાં ઝાઝા યાત્રાળુઓ આવે એટલે તેઓ પાસેથી મળતી લિલા એ નિર્વાહનું સુગમ સાધન થઈ પડ્યું. કેટલેક દિવસે લક્ષમણ ભટ્ટને ત્યાં એક પુત્ર પ્રાપ્તિ થઈ. તેનું નામ રામકૃષ્ણ પાડ્યું. છોકરો જોમ જોમ મોટો થતો ગયો. જોમ તેમ લક્ષમણને ખર્ચ વધવા માંડ્યું, અને આ કારણે કે પછી ગમે એ કારણે તેણે એ રામકૃષ્ણનેગિરી બાવાને ત્યાં આપ્યો અશ્વત્થા તો વેચ્યો. બાવાઓના આચરણ અને રીતલાત જોતાં તો તેણે એ રામકૃષ્ણને વેચ્યો હશે એમ અનુમાન કરી શકાય એમ છે. ગમે તેમ હશે પણ થોડે વખતે બીજા પુત્રનું પ્રાગટ્ય થયું. તેનું નામ વલ્લભ પાડ્યું. એના જન્મ સંબંધી હકીકત શક-ભરી છે. એ એનું ચરિત્ર વાચતા આગળપર જણાશે. આ છોકરો કંઈક વિચિત્રણ હશે તેમજ લક્ષમણ ભટ્ટ તેમજ તેની પત્નીને કંઈક વધુ પ્રિય હશે તેથી તેમણે તેને સારી રીતે ઉધારી મોટો કર્યો, આના પછી કેશવ કરી એક ત્રીજો છોકરો થયો, પણ તેના હાલ પાછા અણુમાનિતા રામકૃષ્ણ જેવાજ થયા, અર્થાત તેને પણ કોઈ પુરી બાવાને આપ્યો.

ત્યાર પછી કેટલેક દહાડે લક્ષમણ પોતાની સ્ત્રી ઇલ્લમાગાઝ અને માત્ર એક વલ્લભને મુકીને વૈકુંઠવાસી થયા. આ પ્રમાણે લક્ષમણ ભટ્ટ કે જહોને સાંપ્રદાયિકો સાક્ષાત વસુદેવજીનો અવતાર માને છે, જેણે એક નહીં પણ અનેક સોમયજો કર્યા હતા, જહોને ઘેર નિત્ય પ્રહારંગળ થતા હતા, જેણે વલ્લભના જન્મ વખતે અનેક પ્રકારનાં દાનો કર્યાં હતા (રામકૃષ્ણને, કેશવને રખડાવી) જેને માટે સામાન્ય સ્ત્રીઓ, તેમજ ભાવકડી સેવિકાઓ કામળ

કંઈ ગાય છે કે “શ્રી લક્ષ્મણ ભદ્રજી ગૃહે એ કુળ દીવોજી
(જોને ત્યાં શ્રી વલ્લભ જેવા દીવા પ્રગટયા) જોને પુટી માર્ગના પ્રધોમાં
પ્રસાંસા કરી સાતમે આસમાને ચઢાવવામાં આવ્યા છે એવા આ
શ્રી લક્ષ્મણ ભદ્રની જીવનસીલાની દુકંટ રૂપરેખા છે.

હિન્દુ કથનની સત્યતા, સંજ્ઞાથી ગંદા કરવાનું કંઈ કારણ
નથી. એ કેવળ તર્કથી યોજાયેલું કે પ્રમાણરહિત નથી. અનેક
અન્ય પુસ્તકોને આધારે આ ચારિત્રવિવેચન કરવામાં આવ્યું છે.

૧ તે વખતે ચિદ્રૂપ, જગજીવન, તથા દામોદર સ્વામિ વિગેરે કેટ-
લાક સન્યાસીઓ તથા બીજાઓ યજ્ઞ ગયા છે, આમાંના જગજીવન
તથા દામોદર તો એમનાજ અનુયાયીઓ હતા, પણ પાછળથી તેઓ
એમનાં કેટલાંક પાખંડ તથા અનીતિ જોઈ જુદા પડ્યા હતા. તેમણે
પાખંડોત્પત્તિ, પુરાતન કથા તથા પાખંડ ખંડન નાટક વગેરે ધણા
પુસ્તકો લખેલાં છે, તેમાં એમની ચયામ્થિત ઉત્પત્તિ લખેલી છે.

૨ વળી એ લોકો મુજ તો શંક ધમી હતા તેનો ત્યાગ
કરી બીજાનો આશ્રય કરવો પડ્યો, અને પોતાનો તૈલંગ દેશ છોડી
આ પ્રમાણે ગોકુળ-મથુરામાં જઈને વસવું પડ્યું. આ ઉપરથી એમ
અર્જુનમાન થાય છે કે દૂર જઈ વસવાથી પોતાની સર્વ કડીકત ત્યાં
હૂપી રાખવાનું મુજમ પડે છે, તેથી તેમ ક્યું હોવું જોઈએ.

૩ વળી હાલના તૈલંગા બ્રાહ્મણોની સ્થિતિ જોઈએ અને તેમનાં
આચરણો જોઈએ તો તેમની બહુ અધમાવસ્થા જણાશે. વધુ શું
કામ? એકજ દર્શન જસ ચશે. ગ્રહણ સમયે આત્મજ અને ટેંકની
માફક તેઓ અને તેઓની સ્ત્રીઓ મુઠાં બીખ માગવા નીકળી પડે
છે એટલુંજ નહીં પણ તે વખતે તો રપસારપસારો સર્વ બેદ
મુલી વસ્ત્રદાન એવા ચુકતાં નથી. આવા એ છે ખરા છતાં તેઓ
પણ હજી આ વલ્લભ કુળવાસીને પોતાની કન્યા પાણિમકલ્પ માટે
આપના નથી, અને તેથી આ વંશજોને હજારો રૂપિયા ખર્ચી
તૈલંગ દેશમાંથી કન્યા લેવાતો લઈ આવવી પડે છે, અને તેની
પોતાને દેશ આવી લગ્નક્રિયા કરવી પડે છે. આ છોડી સાથે પછી

માખાપ કોઇપણ રીતનો સંબંધ રાખતાં નથી એ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે. અલબત્ત, આવા કન્યાવિક્રય કરનારને ન્યાત એકઠી થઇ પૂછે છે, પણ તેનો નિકાલ પાંચસો, હજાર દંડના આપવાથી થઇ શકે છે, અને બાકીના રૂપિઆનો લઘીલાતથી પ્રસાદ કરી શકાય છે. આ બધી વાતો હવે પ્રસિદ્ધજ છે.

(૪) કેટલાક વર્ગોપર પુણીમાગીય સંપ્રદાયના ધર્મવર્થોએ આશરે ચાર પાંચેક હજાર રૂપિઆ ખર્ચી શંકરાચાર્યને અરજી કરી હતી તેમજ એ ત્રણ શાસ્ત્રી મોકલી તે દ્વારા લલામણુ કરાવી હતી. આમાં લેખની સાથે તૈલંગા બ્રાહ્મણો વ્યવહાર રાખતા નથી તેમજ કન્યા આપ લે કરતા નથી માટે લેખને પાવન કરી બીજે વ્યવહાર નહીં તો માત્ર કન્યા તો સરળતાથી મળ્યા કરે એ પ્રકારની વ્યવસ્થા કરાવી આપવા વિનંતી કરી હતી. શંકરાચાર્યે આ સંબંધી કાંઈક હિલચાલ કરી જોતાં બની શકે એમ નહોતું એટલે મુદતથી રહ્યું.

(૫) પણ આથીય વધુ અગત્યની બાબત તો હજી આવે છે. એ માર્ગના કોઇ ગોપીલાલ નામના પુરુષે એક કોઇ ચંદ્રાવલી નામની સ્ત્રી ઉપર વારસા બાબત ફરિયાદ કરેલી. આગ્રાની કોર્ટમાં તો હિંદુ કાયદાના આધારે ગોપીલાલ હત્યો, ત્યારે ચંદ્રાવલીએ કલકત્તાની ઉપલી કોર્ટમાં અપીલ કરી, તેમાં જણાવ્યું કે હિંદુ કાયદો અમને લાગુ પડતો નથી. અમે હિંદુઓમાંથી બહાર પતિત ગણાવા જોઇએ. તેના કેટલાએક પુરાવા આપ્યા અને પોતાનીજ જાતિનો કાયદો લાગુ પડે છે એમ સિદ્ધ કરી આપ્યું. આ હકીકત સંબંધી તેજ સાતિના અન્ય જણે આશીરેવીટ કરી તેમાં કહ્યું કે આ પવિત વાળા વાન ખરી છે આ નવીન આધારોના બળથી આ કેસનો સુકાદો પ્રતિવાદીના લાભમાં આવ્યો. ત્યારે વાદીએ ઇંગ્લાંડની પ્રીવિ કાઉન્સિલને અપીલ કરી; પણ સાંચે વાદીના પુરાવાતું અધિક નવીન બળ ન હોવાથી દોઢ વર્ષે આખરે કલકત્તાની કોર્ટનો સુકાદો કાયમ રહ્યો.

આ પ્રમાણે આ ગેતો કહે છે કે ચોમેર અમિતી મધ્યમાં બાળક
 વળ્યુ આ કેસનેતમાંયે સલામ કમુ સાગતુ નથી હતા કોઈ બદ
 (૧) સર. જેના કગીનેયે જરા નગ તથ્યાનુ જુએ તો નો એવી અટકા
 સર એટલાં જાણે સગમાં વિધવા હોય, તેને પાનુ દિવને પુત્ર પ્રસવ
 પથયો હોય, અને તે કુમળા કાજગરા મિચ્છાગ દુર્ભાગી બાળકની હત્યા
 કરતા છુર ન આપ્યો હોય એટલે કોઈ અન્યને મામ જ્ઞાત અગ્ય
 નામ કગારવા આપ્યો હતો તે સમયે કદાચ આ મૂકનારની હૃદયમાં
 દયાભાવ મુક્યો હોય અને વિવાહ હોય કે એમને એમ મૂકના કોઈ
 જનાવર એનો ભલ કગી જગે અથવા તો હાથ દેશે આપી કંઈ યુક્તિ
 યોજી હોય કે એમ કરતા જો કોઈ આવી ચડશે તો પ્રાણ તો એનો
 જાયશે આવા વિચારે સહન છે કે વચમાં બાળકને નિર્ભય સ્થાનમાં
 મૂકી આમપાસ મોટું કુટુંબ કયું હોય, આવું સહવી શકે છે ખરું
 પછી તે દિવસ હોય કે ગમે તે જાતીનો હોય તે દૈવ જાણે અને આ
 મામે સદમણુ ભટ્ટ ને લેમના પત્ની આસ્થા જતા હશે તે વખતે
 લેમની નજરે પડતા તેઓએ તે બાળકને જીવડી લીધું હોય અને
 તે ચમત્કારના જમાનામાં આ એક મોટો ચમત્કાર તરીકે કહેવાતું
 જ્ઞાનુ હતું કે અમાગે પુત્ર છુરનો થઈ અમિતી રમતો હતો આ
 પુત્ર તેજ વેળુર ધર્મીઓના શીવ નભાચાર્યજી અથવા શ્રી આચાર્યજી
 મહા પ્રબુજી હોવા જોઈએ

અહીં પાછો એક બીજો વિચાર કરવા યોગ્ય ગણાશે કે મતાનુ-
 યાયીઓ શ્રી વસંત પ્રબુનો જન્મ ૧૫૩૫ ના વૈશાખ વદ ૧૧ નો
 માને છે તો આ દિવસે તો એઓ મૃતક જન્મ્યા હતા, અકાળે
 અવતર્યા હતા, લેમનો સ્નાન થયો હતો અને જે જીવિત બાળક
 મળ્યું તે તો બદ દિવસ પછી

અર્થાત પ્રથમનો પ્રસંગ તે ચૌગ નગર તરફ જતા સમયનો
 અને દ્વિતીય પ્રસંગ તે વળતા કાશી જતા અમિતુ-મા રમતુ બાળક
 મળેલું તે, તે ખરો જન્મકાળકીયો તે અદ્વાનિવત ભક્તો એતિહાસિક
 નિરક્ષકો, કે જ્ઞાતિપીઓએ નિર્ણય કરાનો છે થયું એતો

આ પછી ત્યાંથી ચાલતાં ચાલના લક્ષમણુ ભટ્ટ પરિનિસહ કાશીમાં મુખરૂપ આવી પહોંચે છે કેટલેક વર્ષે શ્રી વલ્લભનુ ઉપવિત સરકારી કરે છે આ પછી કાશીમાં પણ એમના ગામના માણસોનો અવગ જવર અધિક હશે એટલે એમણે પર્થટન આરબુ અને એમ કરતા સવત ૧૫૪૬ માં શ્રી બાલાજીમાં વલ્લભને અગિયાર વર્ષનો મૂકી વૈકુંઠવાસી થાય છે હવે શ્રી વલ્લભની સ્થિતિ વિષમ હતી હિંદુ નિર્વાહનુ સાધન નહોતુ આથી કહે છે કે તે પોતાની માને લઈને વિધાનગરમાં એનો મામે વિધાલૂપણ (નામ કંપીત દેખાય છે) નામે હતો તેની પાસે ગયો મામાએ આદરસત્કારથી બેસાડ્યા પોતાના પિતા એઓ પણ લક્ષમણુ ભટ્ટના સમયથીજ ન્યાત બહાર હોવાથી મામાને ત્યાં મેસાળમાં જન્મતી વખતે પક્તિ ભેદ પળાયો શ્રીવલ્લભ કંઈક તેજ હતો, વિચિત્ર હતો, તેમને સ્વમાન સ્કુર્મ આના કરતાં તો ભિક્ષાએ સારી આવો વિચાર કરી લાણેજે મામાને કહ્યું “મે તો હાથે રાધી જન્મવાનો ધર્મ ધાગ્યું ત્યો છે” આ પરથી મામા રાખે ભરાયા ને લાણેજનો વર નિકાલ કર્યો શ્રી વલ્લભે આથી તળાવને પાજે રાધી પ્રસાદ લીધો મા તો એમના મામાને ત્યાં હતી શ્રી વલ્લભ ત્યાંથી એકલા પ્રયાણ કરી ગયા શ્રી વલ્લભમાયાર્પની પ્રાગટ્યની વાર્તામાં આ પછી બીજે દિવસે કૃષ્ણદેવ રાજની સલામાં બહુ બહુ ચમત્કાર કર્યા વર્ણવ્યા છે તે બધા નિર્મૂળ છે તે હવે પછી આગળ જણાવાશે પણ એટલુ તો ખર કે શ્રી વલ્લભ ચતુર, વિચિત્ર હતો, સ્નાયી, વ્યવહાર કુશળ હતો.

અહીં થી હવે વલ્લભ ચાલ્યા ને દેશ દેશ ભ્રમણ કરવા માડ્યું ભિક્ષા માગીને ખાવાનુ ને સુખ સ્વેચ્છાપૂર્વક પૃથ્વીપર સ્વાનુ એટલે નેવાનુ, શીખવાનુ, તેમજ વિવિધ અનુભવો મેળવવાનુ એને બન્યું પ્રવાસથી બહુ બહુ તરેહના ને વિવિધ માણસોના સમાગમમાં આવવું પડે એમને હોશિયારી ને ચતુરતા વધે એ સ્વાભાવિકજ છે, નીતિ શુભમાં હીકજ કહ્યું છે કે —

દેશાટનં પંડિતામિતતાં ચ । નીતિયુતં રાજ્યસત્તા પ્રવેશં ॥

અનેક ગાઢાણિ ત્રિલોમિનાનિ ચાતુર્યં । મુલાનિ મવંતુ પંચઃ

અર્થાત્ ગુગુલુ પ્રાપ્ત થવાના પાત્ર માધનો છે (૧) દેગાટન
(૨) પડિતોની મિનાચારી (૩) નીનિમાનજનોની બબામાં જુ
(૪) ગભ્યસભામાં ખેમયુ અને અનેક નાચેાનું અવલોકન કરુ
હવે આ પાત્ર પ્રકાર મેળવવાને ત્રી વસ્ત્રજને માધન મળ્યુ તેથી
દેશાટન કરી ચોતાનો વખત ગુગુલુ પ્રાપ્ત કરવામાં રોકવા વાગ્યા
આમ હતાયે તે એક ભટકતા યાજ્ઞાળની અવધ્યામાં હતા જારી
રીતે બહુ વર્ષો તેણે પીતાડયા તંત્રમનીજ વાર્તામાં લખ્યા પ્રમાણે
ત્રી પદ્મપુત્ર યજ્ઞ એ ગયા હતા ત્યાં એ ન્યાતની બદાગ થયલા છે
એ કારણે કદાચ મદિરમાં આવવા દીધા ન હોય એટલે એણે નદીને
સામેપાર મુકામ કર્યો હતો હજી ત્યાં તંત્રની બેઠક છે વળી એની
પાત અગાધી દીધી છે કે વિકુલનાથજી નદીપાર ત્રી મદાપ્રમુજને
મળવા ગયા ત્યાં મારી ગીતે મગીને બેઠક સ્થાપિ છે જ્યારે સપ
પાત તો જો વિઘ્નરૂતિ ન થતી હોય તો એ કે જે ધણી વર્ષો મુરી
તેમના વશજોને વિકુલનાથમાં આરવા દેતા નહીં પણ આદિયા
વગેરે વૈષ્ણવો આ ધર્મપાસમાં પડ્યા પડી તેઓની સમક્ષ પધતા
વિકુલનાથવાળા લક્ષ્મીના અજને અજરા હમે અગરતો આપાયા
હમે એટલે આવવા દીધા હતા, ધનતો આ પ્રભાવ આવે પ્રત જે
સામાન્ય છે

• શ્રી વલ્લભ સ્વામિનો મન્યાસ.

નિજવાનાદિ પુસ્તકો પરથી જણાય છે કે તે ત્રી જગન્નાથજી
વગેરે ધર્મે રથો ગયા હતા બારે તેર વર્ષ મુંખીનો એનો આ ભ્રમજ
કાળ હતો તે બાદ પર્વટન કરતે કરતે એ સહેરમાં એવું જુ
ધયુ હેતુ નામ પ્રગટ વાર્તામાં છે, ત્યાં રિપ્પ સ્વામિની મોગી
ગાદી હતી ત્યાંના મહતને મળ્યા સભાપદ્ય કરતા આ માણસ
હોશિયાર ને ચતુર લાગ્યો મહતને ચોતાની પાછળ ગાદી ચલાવે
એવા શિષ્યની જરૂર હતી એવે રક્ષણને ચોગર ધાર્યો બધા મુતા
પછી એને જગાડી મહતે વસ્ત્રજને ચોતાનો રિચાર જણાવ્યો
વસ્ત્રજ ભટકતો હતો તંત્રને સેકડો નેરકો મગે ને ગાદી મગે એને
એને આનંદ થયો પીડા માત્ર એટલી હતી કે સંન્યાસી થવાનું હતું

પણ આમ પણ ક્યાં એના લક્ષ થાય એવા સંભવ હતા? આથી તહેલો મહત્તની ઇચ્છાનો સ્વીકાર કર્યો. બીજે દિવસે પોતાના ઘણા ખર્ચા શિષ્યો સમક્ષ મહતે શ્રી વલ્લભને દિક્ષા આપી સંન્યાસી બનાવ્યા.

નિઝવાત્તામા આ પ્રકારે કથન છે કે મહતે શ્રી વલ્લાયાયની વિદ્વત્તા જોઈ પોતાના મનમાં ઠગવ કર્યો કે આ સંપ્રદાય ચત્રાવે એવો યોગ્ય પુરૂષ છે એને શિષ્ય કરીશુ, પણ રાત્રિના સૂતા પછી સ્વપ્ન આવ્યું તેમા ભગવાને મહતને જણાવ્યું અરે! મૂખી તું મને પણ શિષ્ય કરવા માગે છે. આ જે માણસ તારે ત્યાં આવ્યો છે તે મારું સ્વરૂપ છે, તેને તું માણસ તરીકે ન સમજીશ, તારે તારું અન્ય શિષ્યોનું કલ્યાણ કરવું હોય તો બધા એને શરૂ જાઓ એવી ભગવદ્ આજ્ઞા થતા મહત ચમક્યો. શ્રી મહાપ્રભુજી સૂતા હતા ત્યાં દોડી ગયો જુએ છે તો જેવા સ્વપ્નમાં દોડા હતા તેવાજ ભગવાનના દર્શન થયા પછી શ્રી વલ્લભના ચરણ ચાપવા તે મહત બેઠો એટલે શ્રી વલ્લભ જાણ્યા અને કહ્યું:—
“માપ યદ્ વદ્ કદા કદો”

મહતે કહ્યું કે જે રાજ આપને કેતને જાણ્યો નહીં મો અપરાધ ક્ષમા કરો મે. એટલું કહી બીજે દહાડે સવારમા સનાંત કૂર્ વલ્લભને શરણે ગયા બહી શોચનીય એ છે કે વાતની સત્યતાને માટે અન્ય કશો આધાર નથી પરંતુએ પણ આ કથા કહેનાં આજે તે સ્થળમા કોઈ રહ્યું નથી

હવે વલ્લભ મુખ નિવાસી બન્યા હિંદર નિમીત્તની ચિંતા ટળી અને સામ્રદાયિક ગાદી કે એવું કંઈ હોય ત્યાં પડિતો પણ હોય. આથી હેમનો સહવાસ અભ્યાસનું સાધન થયું. વિશ્વ સ્વામીના સામ્રદાયિક ગ્રંથોનો યથાગ્રિહ અભ્યાસ કર્યો થોડે કાળે મહત મરણ પામ્યો વલ્લભ ગાદીપતિ થયા મહાધીસ થયા. પંથના નેતા થયા.

શ્રી વલ્લભ સ્વામિનું સંન્યાસ પછી લગ્ન.

કેટલાક કાળે બરાબર સ્થિર થતા પછી પર્વટના માટે લાલસા થઈ થોડાક સ્વમતાનું પાછી યાત્રાનું સાથે નીકળ્યા. બારેક મહિને

કાશી જઈ ચડાવ્યા ત્યાં કોઈ એક મધુ મગલ જી શ્રાવણ રહેતો હતો ત્યંને ત્યાં બહુ કાલ સુધી મતાનોત્પત્તિ ન્હોતી યજ્ઞ તેથી ત્યંને વાજિપાપત્ત ટાળવા વિશ્વભર મદાદેવની માનતા લીધી હતી. જેથી જો હાકરો આવે તો મદાદેવની નેરા કળ્યા માટે મદાદેવની સેવામાં અર્પણ કરે અને હાકરી આવે તો દાઢ પરદેશી શ્રાવણને વિશ્વેશ્વર મદાદેવને નામે કૃત્ત્વાર્પણ કરી કન્યાદાન દેશે. કાળ બળે પુત્રી આવતરી મદાદેવજીને ધોનાની સેવા કરનાગી જરૂર જાણે ન્હોતી, નહીં તો પુત્ર આપન કારણ પુત્રી તો મદાદેવના દર્શન પણ કરવા ગ્હેનાઝ નથી કમલ એમ પણ ઘોરા મગલ છે કે આ શ્રાવણ પણ ન્યાન બદાર થય્યો ઘોષ ને શ્રી વલ્લભ બહુ (જુદેની સાથે સબન્ધ થયો હતો) સાથે સબન્ધ કરવાથી સરખો સરખી જોડ બને એમ હતું કાળજી તે કન્યાને કોઈ ન્યાતિયા ન શ્વીકારે બાકી મદાદેવજીએ તો દેનને પગદેશ મરખાજ દત્તા નહીં તો ગામમાં આવે તો મદાદેવજીનું શુ જતું હતું ? વળી બીજી વિચારનાનું છે કે વલ્લભાચાર્ય કાશીમાં ગયા ત્યારે આ કન્યાની ઉમ્મર પગળવા યોગ્ય આસરે બાઝ તેર ચર્પની હતી તો ત્યાં સુધી મધુ મગલને પરદેશી શ્રાવણ કેમ ન મળ્યો દશે ? આ ઉપરથી જ અનુમાન રહિતાઈ થાય છે તે એજ કે જુગતે જુગત મન્નેની મળી ઘોની જોડએ મધુ મગલ પગદેશીએ માટે ધર્મગાળામાં નિત્ય તત્ત્વપીઠ કરતો હતો વલ્લભ સ્વામી આવતા તે ત્યંને મળ્યો પ્રશ્નોની પગપરા દાગ ત્યંના સબખી સર્વ હકીકત જાણી જાતિ, રીતજાત વગેરે સબધી સર્વ માહિતી મેળવી અને ધોનાની પુત્રીને સર્વ રીતે મળતી રાસ આવશે એમ વિચારી ધોનાની પુત્રી તેને આપવા વિચાર કર્યો પ્રથમ તો વલ્લભ શ્રાવણને ધોને સન્ધ્યામાં ઘોવડથી પરજુના આનાકાની કરી પણ જ્યારે મધુમગલે જુ. આજ્ઞવતાથી સાગી રીતે મદમજાત્યા ત્યારે તેનું મન લાલસાપશ બની પીગળ્યું

એજે વિચાર્યું કે ગાદી આપતી મળી ને કન્યા મળવાની. સ્વપ્ને આશા નહીં તોપણ વિના પ્રયત્ને મળે છે તો જતી કરવી

નહીં. તાત્કાળનો પોતાના શિષ્યોની સલાહ લઈ બીજે દિવસે ઉત્તર આપવા જણાવ્યું. રાતના ચાર પાંચ મુખ્ય શિષ્યોને બરાબર સહમતવ્યા ને મનમાં નક્રી દરાવી મૂક્યું આવી રીતે શ્રીવલ્લભની છાંદગીમાં વારાફરતી સુયોગ પ્રાપ્ત થતા હતા. નીતિશાસ્ત્રીમાં સત્યજ્ઞ કહ્યું છે કે, જ્યારે કંઈ બનવાનું હોય છે ત્યારે જુદી પશુ તેવીજ સૂઝે છે. પશુ વખત અનુકૂળજ આવી મળે છે તેવીજ આવી સહકે છે અને સર્વ ન બને એવું હોય તો પશુ બની જાય છે. આ રીતે આ પ્રસંગમાં પશુ બન્યું. મધુમ ગલ આવ્યો. વલ્લભને લમમાટે પૂછ્યું. વલભે હા કહી મધુ મ ગલે શ્રીફળ આપ્યું. મૂઢત્તજોવરાવ્યું. ને આ પ્રમાણે પોતાની પુત્રીનું વલ્લભાચાર્ય સ્વામિસાથે લમ કયું. સ્વામિ, સંન્યાસી મટી ગૃહસ્થાશ્રમી થયા. આ રીતે વલ્લભ સ્વામિ પશુ પિતા લક્ષ્મણ ભટ્ટ માફક સંન્યાસીમાંથી ગૃહસ્થાશ્રમી થયા. દુનિયાનાં હિદ્દાર અર્થે જે નિષ્કામતા, સ્વાર્થત્યાગ, કે વિરાગીતા જોઈએ ન બહુ દુર્લભ છે અને ગર્ભશ્રીમંતાઈના સહચારી દોષ, વિકાસ વૈભવ ને કામુકતા બહુ કરી આ કુળ બાળકોમાં જાણે વારગાંમાં ઉતર્યા હોય તેવા રગરાગના સુહાગ દૃષ્ટિગોચર થાય છે

આવી રીતે વલ્લભ સ્વામિ પરણીને પોતાના ગામ તરફ પાછા વળ્યા. રખેને ત્યાં પહોંચ્યા પછી શિષ્યો કનકગત કરે આ હેતુથી સાથેના શિષ્યોને બરાબર ક્ષાથ કરી લીધા અને એક “સંન્યાસ નિર્ણય” નામક ગ્રંથ યોજ્યો. અને થયું પશુ તેમજ, સ્વપ્રકે પહોંચ્યા પછી આ દંપત્તિને જોતાં વાર ગિષ્યોમાં માંડો માંદા ચર્ચા થવા લાગી અને કેટલાકે તો પૂછ્યું પશુ ખર કે “મહારાજ આ જનાનો તમારી સાથે શાનો” ઉત્તરમાં વલ્લભ સ્વામિએ લમ ચયલાનું જણાવ્યું, અને સાથે તૈયાર કરી રાખેલું “સંન્યાસ નિર્ણય” નામનું પુસ્તક બતાવ્યું. એમાં એમણે એમ દર્શાવ્યું હતું કે સંન્યાસિનો સૌ જન્મે મોક્ષ થાય. અને તેથી બહુ કંઈ છે. કારણ નવાણું જન્મ ધર્મપૂર્વક જાય ને સૌમાં જન્મમાં દેવયોગે

જો માત્ર એકજ વખત પણ વિષય વાસના થઈ તો બધા જન્મ એજે જન્મ ને પાછા નરીનસરથી એ જન્મ સન્યામના પાળવા પડે. ઉપગત એણે જણાવ્યું કે પોતે યુનાન હતો માટે વિષય વાસના ધૂણું કરી વિધિપૂર્વક સન્યાસ લેશે પ્રત્યેક મનુષ્ય માટે અદ્વિતીયમની ખાસ આવશ્યકતા જણાવી બધાને આ વાત ગળે ન ઉતરી ત્યારે અથમથી ને થોડાં પોતે હાથ કરી લાંબા દના ત્હેમની મદદથી સામે થયા આભાથી ઝગડો પેદા થયો. તે પ્રત્યે નહી અને મમત હારાશે વલ્લભને ગાદી ડાંગી પડી, ને પોતાના અગી ચાર પાંચ સહાયક શિષ્યો લઈ નીચળી પડ્યા.

હવે વલ્લભ શ્વામિ શુ કહે છે તે જોઈએ વિષ્ણુ સપ્રદાયિ મહતે શ્રી વલ્લભની ચતુરતા જોઈ પક શિષ્ય તરીકે પમ દગી કરી હતી તે તે કાર્ય માટે યોગ્યજ હતી વલ્લભ શ્વામિ પોતાની નાત સમજતો હતો તે સ્વભાવ ચતુર હતો, મનુષ્યની પરીક્ષા કરવાની શક્તિ ત્હેનામાં સારી હતી એણે આ પાન વિષ્યો સાથે પ્રયાણ કર્યા પછી હવે શુ કરવું કયા જનુ ત્હેનો જગજગર વિચાર કરવા માડયો.

* લોકના જોળપણ ને અજાનનાનો કેવો ને કેટલો લાભ લઈ શકાય, નામના, કિર્તી કલ્પ શી રીતે વધુ પ્રાપ્ત કરી શકાય, ગાદી સ્થાપન કરી શી રીતે સારી રીતે ચલાવી શકાય તેનો વિચાર કર્યો તૈલ જનો તો ત્હેમણે ત્યાગ કર્યો હતો, દક્ષિણમાં કે ઇક વિદ્વાન હતી, કાશીમાં તો સમર્થ પડિતોત્ત સ્થળ હતું અને એ શિવાયના અન્ય પ્રદેશો સજ ધી એમને બહુ જાન નહોતું, વિગેરે વિચાર કરીને જોકુળ મથુરા પસંદ કર્યું આમ કરવામાં એમણે બે લાલ જોયા. એકતો એતુ શિક્ષણ વિષ્ણુ સપ્રદાયિ હતું એટલે જન વાસિઓને પ્રિય એવા નદના કુવરનો ધર્મ ચલાવવા તે બહુ અતુકુળ પ્રદેશ હતો તેમજ ત્યા અજાનના ને મૂઢતા વધુ પ્રમાણમાં હતા. આ પ્રમાણે તે જોકુળ મથુરા જઈને વસ્યા ત્યા તજવીજ કરી ગિરિરાજ પર્વતની તળેડીમાં એક અન્યાર નામનું મામ હતું ત્યા મુકામ કર્યો ત્યાના કોઈ સદુપડ્યાને મળ્યા સદુપડ્યો

ગિરિરાજ પર એક ન્હાની સરખી ઝુંપડી બાંધી રહ્યો હતો. યજ્ઞવાસી
ઓમાં તે કાંઈક લાગ્યો હતો તેથી ત્યાંના છોકરાઓને, બણાવતો.
વલ્લભસ્વામિએ ત્હેની સાથે મિત્રતા કરી પોતાની પ્રવૃત્તિના હેતુથી
વાકેફ કર્યો. સદુ પંડ્યો લોભવશ બની ભાગીદાર થયો. આવી
રીતે પાંચ સાતે મળીને પુષ્ટીમાર્ગનો પ્રારંભ કર્યો ગિરિરાજ
પરની સદુ પંડ્યાની ઝુંપડીમાંની જે મૂર્તિ હતી તેનો શુભોદ્ધાર કરાવી
ત્યાંજ સ્થાપન કર્યું. સદુ પંડ્યો પણ કંઈક હોશીઆર માણસ
જણાય છે. સેવાને અંગે ખરચ વિગેરેની વ્યવસ્થા ત્હેણે કરવા માંડી.
પૂરણમલ્લ કરી રાજા હતો ત્હેને મળ્યો. ત્હેને ચતુરાઈથી સમજાવ્યો.
ત્હેણે મંદિર બંધાવી આપવા કબૂલ કર્યું. પણ સાથે કશું કે સેવા
કરનાર માણસ રાજા તરફનો રહે. આ પ્રમાણે ત્હેણે મંદિર બંધાવી
આપ્યું અને ત્હેમાં ગોવર્ધનનાથજી એવું નામ આપી એક મૂર્તિ પધ-
રાવી; પણ રાજાએ સેવા કરનાર બંગાળી બ્રાહ્મણ રાખ્યા. આ ઉપરથી
એક અનુમાન થાય છે કે પૂરણમલ્લ કદાચ રાધાવલ્લભી પંથનો હશે
તેથી ગોડિયા બંગાળી ગોંસાઈઓની તરફથી બંગાળી બ્રાહ્મણો
રાખ્યા હશે. અને એક અધિકારી પોતા તરફનો રાખ્યો જેથી
હિસાબની વ્યવસ્થા બરાબર રાખી શકાય.

શ્રી વલ્લભને આ વ્યવસ્થા ફાવે એમ ન હતી. આ તો નવી
ઉપાધિ વળગી. સ્વતંત્રતા ગઈ ને સેવાયે ગઈ. મંદિર બંધાવવા
જતાં મર્તિયે ગઈ. વિચાર્યું કે આ વ્યવસ્થામાં સાર નથી. આથી
તેણે પરિક્રમા કરવા વિચાર કર્યો.

જઈને થોડે મહિને પાછા ગિરિરાજ પર આવ્યા. સદુ પંડ્યાને
મળી ચાતુર્ય વાપર્યું. બંગાળી બ્રાહ્મણોના દોષો શોધી કાઢ્યા, ને
અધિકારી ને હતો ત્હેને હાથ કરી લીધો. પૂરણમલ્લ પાસે આ
અધિકારી દ્વારા કળ વળ વાપરી બ્રાહ્મણોને તિલાંજલી અપાવી.
આગલો ક્રમ ચલાવવા માંડ્યો, અને લોકોને આકર્ષવા માંડ્યા.
પંથનો પ્રથમ પાયો આ પ્રમાણે નખાયો.

હવે એમણે પંથને કેવી રીતે વિકસિત કરી ફેલાવવો તે માટે
મુક્તિ યોજી, એકદુર સંસ્કૃત ઉપયોગી ન નીવડે, તેથી એણે કવિયો

રાખ્યા. તેઓ નિરાતે કાન્યો કરતા, એટલે આગળના પાંચ સાત શિષ્યોને આકર્ષિયો બધા એના શિષ્યો બન્યા અને પ્રાચીન રીવાજ મુજબ એ તહેમના મહંતગુર, એ પ્રમાણે બન્યા. ધીમે ધીમે વૃદ્ધિ થતી ગઈ, ચોર્યાસી વૈષ્ણવની વાતાં પરથી અનુમાન થાય છે કે એ શ્રી વલ્લભાચાર્યના શિષ્યો થયા હશે. ચોર્યાસી વૈષ્ણવમાં ધર તો ૩૫ કે ૪૦ તોપણ બધા શિષ્યો સાથે તેઓ અવક્ષાર છૂટથી કરતા અને ભળી જતા. તે સમયે એમાં કોઈ પ્રકારનો દંભ આડંબર સેવક સાથે નહોતો. આ દંભકે મોટાઇના કરતાં ચાતુર્યની વિશેષતા પ્રમાણમાં અધિક હતી, તેમ સેવકના હાથનું ખાવામાં પણ પ્રતિબદ્ધ નહોતો.

કુરીથી સંન્યાસી તથા અંત.

માર્ગ ચલાવવાના આ પ્રકારના પ્રારંભ પછી વીસેક વર્ષે આ સ્થાન પર વલ્લભ શ્વામિ ગયા. દરમ્યાનમાં જે પુત્રો થયા. પયેલા પુત્ર ગોપીનાથજી ૧૫૬૮માં જન્મ્યા. બીજા વીઠ્ઠલનાથજી જાહેને વૈષ્ણવ શ્રી સુસાંઈજી કહે છે તહેમનું આગટય ૧૫૭૨ માં થયું.

આ પછી આ છોકરા ૧૪-૧૫ વરસમાં થયા તે વખતે શ્રી વલ્લભાચાર્ય પત્નીની ભક્તિ વગર સંન્યાસી થયા. પુણ્ડીમાર્ગીય પુરતકોમાં જણાવ્યું છે કે એમણે જે વાર પત્નીની અનુભૂતિ માટે પૂછેલું પણ તહેણે ન સ્વીકાર્યું. એથી એમણે સુકિત કરી પોતે બેઠા હતા ત્યાં ઘરમાં આગ લગાડી આગી જીને બોલવુંજ પડે કે “ઘરમાંથી નિકળો” એટલે આતો અર્થ એમણે સાધ કરી બતાવ્યો. એઓ તો નીકળી સંન્યાસી બની ગયા. અને “પૂર્ણાનંદ સરસ્વતેન્દ્ર” એવું નામ ધારણ કર્યું. ગોલોકમાં જન્વાના સાધનથી બહિર્મુખ થઈ પ્રલોકમાં જવાનું સાધન જે સંન્યાસ તે તહેમણે પ્રદર્શ કર્યો. પોતાના સિધ્ધાન્તથી પોતેજ કેમ ઉચ્ચત ચાલ્યા એનું કારણ સમજવું નથી.

આ પછી સંન્યાસીના વેશમાં જલ્દી કાલ ગિર બેઠા હોય એમ લાગતું નથી. કારણ ગયા ત્યાં કુટુંબીમાંનો કોઈ આવી પહોંચ્યો આથી તહેને જલ્દી ફેટાલો થયો તેથી અગર અમે તે કારણે સંવત ૧૫૮૭માં શ્રી ગંગાજીમાં તહેમનું જળશયન થયું.

પ્રાગટ્યની વાર્તામાં આ પ્રસંગનું વર્ણન આ પ્રકારે છે. શ્રી ગોપીનાથજી તથા શ્રી ગુસાંધજી અને અન્ય શિષ્યો એ દિવસે મધ્યાહ્ને આવી પહોંચ્યા શ્રી વલ્લભાચાર્યજીને સંન્યાસીના વેષમાં જોયા એટલે તેઓ ત્યાં જઈ પહોંચ્યા. વાત કરવા માંડી. પણ શ્રી વલ્લભાચાર્યે ત્હેમના સામું જોયું નહીં, પુત્રોએ પૂછ્યું “હમારે કેમ વર્તવું.” વલ્લભાચાર્યે ઇશ્વરતથી કલમ કાઢી ગળ્યાં, તે તેઓએ આપ્યા. શું લખી આપ્યું ત્હેની વિગત પૂછતાં, દર્શાવી નથી, માત્ર એટલું છે કે લખી આપ્યું. પછી પૃથ્વી પર જેમ ચાલે તેમ ગંગાજના પાણી પર ચાલ્યા, મધ્ય ભાગે જઈ પદ્માસન વાળી બેઠા અને ધ્યાન ધરતામા એક અગ્નિની ધારા ગંગાજના મધ્યમાથી સૂર્યમંડળ સૂધી જોતી થઈ રહી. થોડીવારમાં મધાના દેખતા જોતજોતામા તેઓ લુપ્ત થઈ ગયા. પછી તેઓએ ત્હેના વસ્ત્રને અગ્નિદાહ દીધો આ નીજ વાર્તાનો સાર છે.

શ્રી વલ્લભાચાર્યના જીવનકાલ અને તત્ત્વબંધી ઇતિહાસનું રેખાદર્શન સક્ષિપ્તમા આટલું હોઈ અહીં પૂર્ણ થાય છે. આમ જતા સર્વ સરખા નથી હોતા, કેટલાક દુરાગ્રહી તેમજ જ્ઞાનલપ્ત દુર્વિદ્યોદ્ધે હશે તેઓને આ વાત ગળે નહીં ઉતરે, અસંતોષકારક લાગશે. તેઓના ધ્યાનમા તો પુષ્ટી માર્ગના મોટા મોટા ગુરૂવર્યો એ જે ચમત્કાર કરેલા તેના વર્ણનને મહાત્મ્ય તરવરતા હશે માટે હવે તે સંબંધમા કંઈક સમાધાન તેમ સ્પષ્ટીકરણની આવશ્યકતા છે.

કહેવાતા ચમત્કારોનું મિથ્યાત્વ.

ધર્મવાદો કે ધર્મોનું ઐતિહાસિક નિરીક્ષણ કરીશું તો જણાશે કે ઉત્પત્તિ સમયે જે પરિસ્થિતિ હોય છે તે વખતે મુલ સ્થાપન કરનારમા સામાન્ય સાધારણ મનુષ્યો કરતાં કંઈક સહેજ અશે પણ વિશિષ્ટતા હોય છે. કંઈક આતુર્ય, કંઈક બુદ્ધિપ્રભાવ, કંઈક હોશિયારી કંઈક વ્યવહાર કુશળતા, કંઈક સુક્તી પ્રયુક્તિઓ, કંઈક બુદ્ધિવિલાસ, અગર જ્ઞાન એમાં ગમે તેમાં વિશિષ્ટતા હોય છે. આમાંના એક અથવા વધુ સાધીરણ મનુષ્યો કરતાં કંઈક વધુ પ્રમાણ હોય છે. તેમજ લોકોને જીરફી નાખવાની

અસાધારણતા હોય છે વળી બીજું એવું પણ હોય છે કે સામાન્ય જનસમાજ અજ્ઞાન તેમજ અંધ શ્રદ્ધાથી હોય છે આ દુનિયાનું કેટલું હોયું નથી છતાં પરજીવનના જ્ઞાન માટે કેટલું જાણે કેમ બહુ ઉત્સુક હોય છે અને આવા જોનારના દૃષ્ટિ પથમા જોનારની દૃષ્ટિ બદલ તેટલું બધું જાણે કે'ઈક પગ-જીવનનું, કે'ઈક ઇશ્વરી, કે'ઈક દેવી એવી માન્યતા ગ્યાય છે એટલું જ નહિ પણ કે'ઈક વખત કેટલાક કેળવણીના ગિહિત ગણાતા મનુષ્યો પણ આવા હોય છે તેઓમાં વખતે માનસિક નિર્મલતા હોય છે, હૃદય હોય છે, વખતે દલ હોય છે, મોટાઈ હોય છે, આગર હોય છે વિવિધ પ્રમાણમાં વિવિધ અક્ષો વિવિધ મનુષ્યોમાં હોય છે આમાં એક અગર બીજું જુદા જુદા પ્રમાણમાં હોય છે તે ચોપાય છે, ને ઘણા ખર્ચ તેા અન્યોઅન્યના ચોપક બને છે આમ થવાથી એક સામાન્ય સપારી બને છે ને સમજાપણ એક પ્રકારે પ્રવર્તે છે પ્રથમ યોગ હોય છે પછી ધાર્મિક ધાર્મિક જન્મથી, મન ગંધી અવધારના અર્થ અને અન્યો અન્ય તેા ખપ હોવાથી સામાન્ય વર્ગ ખુશામદ પ્રિય કે ખુશામદ કરનાર હોવાથી સખ્યાની વૃદ્ધિ થાય છે અનેકોની એક સમિતિ, એક સંસ્થા, એક મંડળ, એક ન પ્રદાય એવું બને છે. ધાર્મિક ધાર્મિક સ્થપાય છે, વૃદ્ધિ પામે છે, વળી કોઈ નીતિ વિચાર પ્રવર્તે નીકળતા અસ્ત પામે છે ધર્મ શુ, સત્ય ધર્મ કીયો, વિધમા અનાદિ ચક્રને અનુસરતો, તાત્કાલ નિયમોને અનુસર એ સમજવું સહેલ નથી આ વાત અહીંથી આરોપી શ્રી વલ્લભાચાર્યના કહેવાતા અમરકોશ સબધી હવે રિવેચન કરીશુ વિશેષ સુગમ મવાના હેતુથી પ્રજાતરદાર એનો વિચાર કરીશુ

પ્રશ્ન—ત્વમે તેા એમનાં જનનું સાદુ વર્ણન કરું પણ છેક દરી નાગવણ ભટના કાળથી ત્વેમજે ચમત્કાર કરવા માગ્યા તે, સજન્મમા તેા શુ સરખો ન કહો

ઉત્તર—અમારું વર્ણન યુધાર્ય છે ઉભય પક્ષ અર્થાત શ્રી વલ્લભ સપ્રદાય તેમજ ત્વેમના વિરોધી જન્મે તમ્હ તટસ્થ વૃત્તિ રાખી યાચોગ્ય લાગ્યું તેટલું જ લખ્યું છે કારણ અવસ પ્રદાયિએ

ચમત્કાર વિગેરે મહિમ વિરૂદ્ધ દર્શન વળી અતિ અનિયમોક્તિ કરેલી છે તેમજ વિગેરેએ અગત ભાગથી શ્રી વદનભાચાર્યજીનાં ઉપનયને અન્યત્ર અનિયમો અનોચી ભરેલું દેખાડવા પ્રયત્ન કર્યો છે આ પણ ઉચિત નથી આ માટે આ નવને તરફના વિગેરે પક્ષપાતપણાના ભાગને બાદ કરી યોગ્ય તુલના કરી સ્પષ્ટિકૃત અનુદ્ધા નિદ્ધ થઇ શકે એવી વાતો અમે ઉપર વળી છે પ્રશ્ન—ત્યારે શું હમી નારાયણલક્ષ્મી વેનો અવતાર હતા તે ખોટું હશે ? તુલ્યમણે કેટલાક માયા વાદને પાડા પાને ઉત્તર નહોતા અપાવ્યા ? યજ્ઞ કરના માણ્યા પત્રી “ અમે તમારા કુળમાં અનતાગ ધારણ કરીશું ” એવી ભગવદ્ વાણી તુલ્ય થઇ હતી ? એમના પુનઃ ગંગાધર તુલ્ય શિવજીના અવતાર નહોતા ? ગણપત ભદ્ર સ્થાનો અવતાર નહોતા વા ? આ બધું પુસ્તકોમાં હ તંતુ અમાધાન તુલ્ય હશે ?

ઉત્તર—પાડો વેદો-આગ કરે એ તેવીજ જાતની શુદ્ધિના માને તેમજ બીજી જે વાતો છે એ કેવળ અસાધ્ય તેમજ કાપનામાં પણ ન ઉતરે એવી જે વાગ જો એમ હતું અને સ્થાનો અવતાર તેમજ આ બધું જે થઇ લખ્યું છે તેમ હોય તો તેને પરદેશ તુલ્ય કામ વચ્ચે પડે ? વાગ તે ન્યાત મ્હાગ શ કામ થાય ?

આ બધા જે આમાન્ય માણસને બધા એમતા આવે તેવા પ્રસંગો તુલ્ય કામ બને ? માટે એ કેવળ અસત્ય છે આ પ્રમાણે દરે ચમત્કાર સબન્ધમ મ્હમજીવુ ની જો અનતાગ હોય તો કેટલેક કેટલેક પ્રપચનો અનતાગ લખ્યો છે કેનેક કેમણે વસુદેવજીનો આમ જુદું જુદું છે વળી લક્ષ્મણ ભદ્રે સો સોમયજ્ઞ કર્યાને કુડમાથી વાણી થઇ તે પુર્વજ લખનારે સાલગી હોય તો કાણ જાણે, તેમજ લક્ષ્મણ ભદ્રેને જે વાત ગોવર્ધનનાથજીએ કહી તે વાત લખનારને કી રીતે ખમગ પડે જાણુ ગોવર્ધનનાથજી તે વખતે પ્રગળ્યા નહોતા વળી લાખો વર્ષ પગ થઇ ગયલા ભારદ્વાજ મુનિ લક્ષ્મણને મળે આવી વાત માત્ર કેવળ ધર્માધ વૃત્તિના મનુષ્યના ધ્યાનમાં ઉતરે વળી સોમયજ્ઞ કરાવી સવા લક્ષ મનુષ્યોનું બ્રહ્મ જોજન પ્રાપ્તુ, આમાયે સત્યતા હોવા સંભવ નથી કારણ એવા સમૃદ્ધિવાન હોત તો એક પુત્ર ગિરી શુ પ્રાપ્ત બને, અને એક પુત્રી

શું કામ બને ? ને એક ગુસાઈ તું કામ બને ? સાક્ષાત્ પગમેશ્વર
 ગર્ભમાં હોય તો મુસવમાનના ત્રાગથી કાળીધી ન્દાસતુ ન પડતે
 માટે આવી રીતે ચમત્કારની બાબત કેવળ અસંય અનિશ્ચયોક્તિવાળી
 છે ચમત્કારની કોઈ પણ વાત વિશ્વમનીય નથી જ્યાં અજ્ઞાન,
 અધશ્રદ્ધા, વધુ પ્રમાણમાં ફેલાયલાં હોય ત્યાં જે વાતો ઇશ્વરના
 બનાવની હોય તે બધાનકે રમથી સમજી શકે ચમત્કાર કેવે મનાવાય
 કોલમ્બસ અમેરિકામાં ગયો ત્યારે ત્યાંના લોક સાથે જરા ખટપટ થઈ
 પછી તે દિવસે ખમાસ ચંદ્ર મંદળ થનાતું હતું ત્યારે તોલે કહ્યું
 “તું ઇશ્વરનો કોય હોતારી રાત્રે અધકાગ કરીશ ” તેમ થયું આથી
 અજ્ઞાનનાં લોક પગે પડ્યા ને ઠલાવાલા ક્યાં એન્ડે જાણે પ્રકાશનો એજ
 દાતા હોય તેમ કહ્યું “ થોડા કલાક રહી અન્નવાણુ થયે તું મજુની
 પ્રાચીના તે માટે કરીશ,” કારણકે મંદળ છુટતા પ્રકાશ થનાનો જ હતો
 લોકો તો અજ્ઞાનતાથી કોલમ્બસને દલી ગણના લાગ્યા તે કાળની દૃષ્ટિએ
 જ્ઞાતા શું શું ન માન્યો હોય ? જાદુગરો, જાત્રુગરો, નેત્રપંચની,
 કરપંચવી કરનાર આજેયે ત્રાગીઈ ને મળતીઆ રાખી એવા
 ચમત્કાર બુતાવે છે કે જોતાજ ધરીલર અભ્યુપગીમાં નાખે છે
 આજના જમાનામાં જો કે શ્રી વલ્લભાચાર્યને પરમાત્માનો અવ
 તાર માનનાર કેળવાયનો વર્ગ જોણે છે જતા આજકાલના શ્રી
 ઉપેન્દ્રને જે ભગવાન માનનાર શિક્ષિત વર્ગ છે તો પછી
 થોડુંક લખવું પ્રાપ્ત થાય છે પુરાણમાં અવતાર તો ચોવીસ છે
 પચીસમો અવતાર ક્યાથી આવ્યો ? બીજા ક્યાથી થયો ? એક
 પુસ્તકમાં શ્રી વલ્લભાચાર્યને અગ્નિનો અવતાર લખે છે બીજામાં
 ગોલોકવાસી કૃષ્ણના મ્હોનો અવતાર મ્હો છે ત્રીજામાં ચંદ્રાવતી
 સખીનો અવતાર લખે છે, ચોથામાં કૃષ્ણ અને રાધાને વિછડા
 છવાનો બહુ વિરહ થયો તેથી બેઢિના નેત્રોમાંથી વિરાહાગ્નિ પ્રગટ
 થયો, આ અગ્નિનો સયોગ થતા અગ્નિમય પુત્રશુ થયું, તેને પૃથ્વીપર
 મોના દીધું એમ લખે છે અહીં વિચિત્રતા જોવાની એ છે કે જન
 વિછડ્યા પછી ભગવાને તોમને લેવા સારૂ સારસ્વત કલ્પમાં કૃષ્ણાવતાર
 ધરી ઉદ્ધાર કર્યો, અને તોમમાંથી બાકી રહ્યા તોમને માટે શ્રી વાલ્મીકી
 અવતાર થયો તો કહે સારસ્વત કલ્પને તો કરોડો વર્ષ થયા અને

ભગવાન પોતાના જીવનો ધન્ય કરીને ઉદ્ધાર કરી ગયા નહીં તેથી
ભગવાનને વિગદ થયો આ કેવળ હામ્યજનક લાગે છે. વળી પ્રત્યેક
પુત્રતન્મા પગપર વિરૂદ્ધ તેમજ જુરિ જુરિ વાતો છે વળી શ્રી
વલ્લભાચાર્ય પોતેજ પોતાને તેમ માનતા નહોતા કારણ કે તેઓ
તો સ્પષ્ટ શ્રી કૃષ્ણની પ્રાર્થના કરે છે કે “હે કૃષ્ણ ? મારી ગદા
કરો, હું મ્હેન્દોથી ઘેગયલા દેગમા ઘેગન છું ” વળી ત્હેમણે
સ્વામિનીજીના ચરણની પણ મુતિ કરી છે તો તે પૂર્ણ પુરુષોત્તમરૂપ
અનતાર હોઈ શકે નહિ નીજ વાતો વાચવાથી એ પર્વટન કરનાર,
હિલ્લાથી આગ્રવિકા ચવાવનાર એક ચતુર મનુષ્ય હતા એમ લાગશે
ગિધ્યો અનતાર ને પ્રભુનાની અનિગયોમ્નિ કરે એથી કંઈ તે સત્ય
હરે નહિ કેવળ હામ્યજનક અસત્ય છે વેદ જ શાસ્ત્ર, શ્રુતિ,
સ્મૃતિ, ભાગવત રામાયણ કેથે વલ્લભાચાર્ય મારેની આ વાતનો હેશ
સરખો પણ ઉદ્દેશ નથી ગ ગાજી શ્રી વલ્લભાચાર્યના ચળુના સ્પર્શ
જગ્યા ઉપા અહં કે એ પણ કેવળ વિચીત્ર કલ્પના છે વળી પોતાની
માતાને બગાડુ ખાઈ મોકોમા વજ બનાવ્યું આ પણ કેવું અસભ-
વિત છે ? કાશી વિશ્વેશ્વર, જે એક પથ્થની મૂર્તિ તે મનુષ્યનો
વેશ ધારી આવે એ કંઈ અધ કલ્પના લાગે / સત્યવાન એ છે કે
જે શ્રી વલ્લભ સ્વામિ મહુશ્રુત, સામાન્ય શિક્ષિત અચળ, ચતુર,
બ્યવહાર કુશળ હતા વિદ્વાતાના પ્રભાવશાળી કંઈ મોટા ઋથો એમણે
લખ્યા નથી જે સુવિખ્યાતિ છે તે બેજ પુત્રકો મારે એક ભાગવતની
ગીકા સુખોદિની તેમજ ખીલુ અણુ લાખ્ય અસ્મત્ત ત્હેમણે પોતાની
પાસે પડિતો રાખ્યા હતા ત્હેમનીયે સહાય લીધી હશે પણ આજ
ઋથો ત્હેમના પ્રસિધ્ધ ઋથો છે

આથી અધિક ત્હેમનામા વિગેપતા હોય એમ લાગતું નથી.
વળી કૃષ્ણદેવ રાજની સલામા એઓ જીત્યા એ પણ શકારીલ
લાગે છે કૃષ્ણદેવ રાજ એમનો શિષ્ય થયો હોય તો આજે
વિધાનગર સલામત છે તેમ કૃષ્ણદેવના વશજે ગળ્ય કરે છે તેઓ
વલ્લભાચાર્યને જાળખતા પણ નથી, વૈષ્ણવ પણ નથી, ત્હેમનું
એકે મંદિર પણ નથી, બેઠક સુધ્ધા પણ ત્યા નથી હવે ખીજા ચમ
ત્ગાર ખાખત એછશું તો જણાશે કે આવણુ મહિનાની એકાદશીને

દહાડે ભગવાને શ્રી વલ્લભાચાર્યને દર્શન આપ્યા. તે, પણ યુક્ત નથી. કારણ ધડિક પોતેજ ભગવાન બને, ધડિકમાં બીજા ભગવાન દર્શન આપે આવો પરસ્પર વિરોધ આવે છે. “આચાર્યશ્રી મહા-પ્રભુશ્રી અયોધ્યામાં ગયા ત્યાં શ્રી રામચંદ્ર મળ્યા તેઓએ વલ્લભા-ચાર્યને પ્રણામ પુરોત્તમાય નમઃ” કહ્યું, ને વલ્લભાચાર્યે તોમને “મયાંદા પુરોત્તમાય નમઃ” કહ્યું, તેથી હનુમાનજીને શંકા થઈને “રામચંદ્રજીએ નિવારણ કરી.” હવે અહીં કશું કહેવાનું નથી. માત્ર કાલનિર્ણય કરતાં તરત સુત જનને સમજાવશે. આજની પ્રજા એટલી બધી મૂખ નથી કે, રામચંદ્રજી અને શ્રી વલ્લભાચાર્યને સમકાલિન માને. આસજી અલકનદા આગળ પર્વતની શુદ્ધામાં વલ્લભાચાર્યજીને મળ્યા અને બીજાને સારૂ સુપ્ત થઈ ગયા આ પણ દેવળ હાસ્યજનક લાગે છે. એક ટેકાણે લખે છે કે બંગાળ તથા સિંધ વગેરેમાં સ્મૃતિની આજ્ઞા ન હોવાથી વલ્લભાચાર્ય ગયા નહીં પણ ત્યાં ફેટલાઈ દેવી જીવે દના. તોમને આ દેશની હદપર ઉભા રહી ચરણની રજથી પવિત્ર ત્ર્યાં એક ટેકાણે લખ્યું છે કે એક “વન હતું” ત્યાં શ્રી આચાર્યજી પધાર્યાં પછી વનમાં ઘણાક દેવી જીવે જનાવરના અવનારમાં હતા તોમને ઉદાર કરવા એક ટેકરીપર એક પોતાનો ચરણ સો જોગન લાંબો કર્યો એટલે દેવી જીવે તે ચરણની મધ લઈ પાવન થઈ ગયા.” એક ટેકાણે લખ્યું છે કે “એક ગામમાં માયા વાદીઓએ એક દેવીને કુંભમાં પુરી હતી. ત્યાં વલ્લભાચાર્ય ગયા તો લાજ કાઢી ઉભી રહી.” આ ઉપરાંત એટલી એટલી બાબતો છે જે લખતાં પાર ન આવે. આ લોકોએ ગપાટા મારવાનું ફેટલું બ્હોળા પાયાપર ચલાવ્યું હતું તેના આ દહાડો જાણવા જોગ નમુના રૂપ થઈ પડશે. સુરા વાચકોની આપો આપ આતરી થશે કે જે લોકો એ જુદાજુદાના છાટાં નહીં પણ વરસાદજ વર્ષાઓ છે. કોણ જાણે શું હશે કે ધર્મોને ચમત્કાર સાથે કેમ સંબંધ બતાવતા હશે? ધર્મ શું? ધર્મમાં ચમત્કાર શા માટે હોવા જોઈએ? ચમત્કાર શું? આ ગધાનો વિચાર ક્યાં વગર કે ધર્મના સ્વરૂપનો વિચાર આં વગર ચમત્કારના વર્ણન હમેશા જોવામાં આવે છે. શકરાચાર્યે ઝારી પાસે મત્રો બોલાવ્યા ને વલ્લભાચાર્યે

પત્રાવલંબનથી કામી સમસ્તના પાંડિતોને મ્હાત ક્યાં અને દિગ્વિજય પ્રાપ્ત ક્યોં આવી આવી વાતો જોવામાં આવે છે. આ જનસમાજની અજ્ઞાનતાને નિર્બળતાનું જ પરિણામ હોવાનો સંભવ છે. જાણે જ્ઞાન વગર, સદાચરણ વગર, હૃદયભાવ વગર, ઉપાસના વગર, માનસિકને આત્મિક કોઈ પણ પ્રકારની ઉન્નતિ માધ્યા વગર અજ્ઞાનીના લેખ માફક માત્ર આવા . પુરોના અમત્કાર માત્રથી પ્રભુની પ્રાપ્તિ થતી હોયને ? માત્ર પ્રજાની જનસમાજની એક આરામી કે આલસ્ય તેમજ પ્રમાદી અવસ્થાને લીધે વગર મહેનતે રે અનેક અધમ આચરણો છતાં તથેના પાપફલ ને સટે મુક્તિ મુક્તિ અને અર્થપ્રાપ્ત કરવાની આશા રાખે છે.—

આ સામાજિક અવસ્થા આલસ્ય, પ્રમાદ, તેમજ જ્ઞાનના પુરિણામ છે. અધોગત અવસ્થાનું મૂલ્યક ચિન્હ છે. તેમજ વિનાશ્રમ, વિના ધર્મ, વિના સદાચરણ, વિના ઉપાસના, વિના જ્ઞાન, આવા અમત્કાર માત્ર શું સુફલ પ્રાપ્ત કરાવી શકે? આ અજ્ઞાનમાં આટલું કથન બસ ગણાશે

પ્રશ્ન—તે તે કાલના ભિન્ન ભિન્ન કવિઓએ ફેટલાંક પદો ગાયાં છે જેવાં કે :—

મુરદાસજીએ ગાયું છે કે,

એમને વિશે ફેટલાં પદો મોટા મોટા કવિઓએ ગાયાં છે. જેવાં કે :—

૧. મુરદાસજીએ ગાયું છે કે,

દદ ધન ચરનન કેરો ભરોસો, દદ ધન ચરનન કેરો. ૨૬ શ્રી વલ્લભ નખચંદ છટાબિન, સળ જગમે, જુ અંધેરો. ૧ સાધન ઓર નહીં યા કલિમે, જાસો હોત નિષેરો. ૨ મુરદાસ કહે દ્વિવિધ આંધરો, બિના મુલકો ચેરો. ૩.

૨. રસિક પ્રીતમજીએ ગાયું છે કે,

વલ્લભી કો ભરોસો, મોયે શ્રી વલ્લભી કો ભરોસો. ૨૬. અન્ય દેવકો જાને ન માનો, ધનકો આસરો ખરોસો. ૧. કણ્ઠક

ગિયારા સમજ મન મેરે, વારવાર કંડુ' તોતો. ૨. રસિક મુખ
સામરકો તજકે, ક્યોં પીવત જલ ઓતો. ૩.

૩. કૃષ્ણદાસજીએ ગાયું છે કે,

તાદી કોં મિરનાઇયે, જોપે શ્રી વજલ પદ રજ રતિ હોય.
કી જે કદા આના હોયે પદ, નિનમોં કદા સગાઇ મોય. ૧. સારા
સાર ગિયારી મતો કો ગુતામિય મોધન લીયો હેં નિમોય, તહાં
નવનીત પ્રગટ પુરુષોત્તમ, સદજલી મોરમ લીયો હેં નિમોય. ૨.
ભકે મનમેં હમ ભરમહેં શ્રી વિઠ્ઠલ શ્રી મિરિધરદોય, તાકા સંગ
વિયમ વિપદતેં, ભૂયે અનુર કરો જિન દોય. ૩. તેજ પ્રતાપ
દેખન અપને અમુ, અસ્મમાર જ્યોં સિદેન તોય, કૃષ્ણદાસ મુત
મુરતે અમુર ભયે, અમુરતેં મુર ભયે ચરનની હોય. ૪.

૪. વૃજાધીશજીએ ગાયું છે કે,

જે શ્રી વજલ ચરણ કમલ સિંગાઇયે, પરમ આનંદ સાકાર
સસિ સરમ મુખ, મધુરી વાણી ભક્ત જનન મંગ ગાઇયે, ૧.
ગજ તમ ઝાકિ મસ્તવકો સગ હોય ગણિ વિશામ પ્રેમ પંથકોં
ધાઇયે, કલન રંગધીમ જંદા વિપિન દંપતી, આન ધગિ ધરિ લીયે
દગન ગીરાઇયે. ૨.

૫. પદ્મનાભદાસે ગાયું છે કે,

શ્રી વજલ એ સોઇ કરે ॥ ટેક ॥ જો ઇનકે પદ દદકર પકરે
મદા રસ સિંધુ ભરે. ૧. વેદ, પુરાન મુખરતા મુંદર, ઇન આતન
ન તરે ॥ શ્રી વજલ શ્રી વિઠ્ઠલ પદ તજકે, ભવ સાગરમેં પરે
૨. નાથકે નાથ આનાથકે બધુ, અવગુન ચિત ન ધરે, પદ્મનાભકે
અપતો ભનકે, દેખન કર પકરે. ૩.

૬. શ્રીદાસજીએ ગાયું છે.

સજનતેં શ્રી વજલ નામ લયો. ટેક. લીજે લીજે લીજે
ના નર, કલયુગ કરન હલો. ૧. સમ દમ, તીરથ સદન સ્યામ ધર્મ;
તીરથ વૃથા ચલો, શ્રી વિઠ્ઠલ ગિરધર શ્રી નિધિ, રિધ ત્રિધ પ્રબલો. ૨.

એ તો ૭ નમુના ગતા-યા છે, પણ તેઓએ ૫૬ તો વળા
ગાયા છે. વળી એ ગિનાય બીજા પુરોહિતમણ, દારકે-નથ, વિપ્લ-
દાસજી, હરિદાસજી, જનમૂખજી, ભગવાનદાસજી, ચતુરભુજદાસજી,
છીતનામીજી, માણેકચંદજી, રંગીલદાસજી, વ્યાસદાસજી, પદમાનદ
દાસજી, કુમનદાસજી, જોષિ દદાસજી, અને રામદાસજી, વગેરે ધણા
કવિઓએ એમને ભગવાન તરીકે ગાયા છે, તેવું કેમ?

ઉત્તર—ભાઈ કવિઓએ લખેલું કે એટલે ખરૂં છે
એમ જે માનવું તે યોગ્ય નથી શુદ્ધિમાને તો અનસ્ય પરીક્ષા
કરીને માનવું અથવા છોડવું જોઈએ એમ તો વામભાગમાં
સ્ત્રીના ગુણ સ્થળને ભગવાનનત્વ પૂજન-યુ છે તે કવિઓએ
કે કોઈ બીજાએ? અનેક ચીજોને પોતાના ઉદર
નિમિત્ત ખાતર વા અજ્ઞાનથી કવિઓએ પરમેશ્વર બનાવ્યા છે
“હર નિમિત્તં શુદ્ધ વૃત્ત વેદા” એ કેહેનાર પ્રભાસે આનંદારા ૫૫
કવિઓ ધણા યદ્ય ગયા છે એક કાળ એવો હતો કવિગણ દરબાર
શોભાનનાગજ હતા નિચાર કરી જોશો તો જણાવો કે કેટલીક વખતે
કોઈ સાધારણ માણસ હોય, તેને પણ કવિઓ પોતાને પૈંઓ મળવાની
લાલચે રાજ કઠના સરસ નખાણી નાખે છે અને કોઈ સાધારણ રાજા
પાસેથી પૈંઓ લેવો હોય, તો તેને ધન, કુખેર અથવા વિધ્વંસની
ઉપમા આપે છે એ વિષય એક મચ્છૂત ગ્રંથમાં લખ્યું છે કે,
“જય જિં ન વશ્યન્તિ, જિં ન મશ્ચતિ હવે કવિઓ આવા પ્રકારની
વિવિધ કવિતાઓ લખે તેપરથી પરમાત્માપદ એક મનુષ્યને આપી”
શકાય નહિ કવિઓ નાના પ્રમાણના ગ્રંથાલના ઉપગતની કાઢી
નની નની કથા બનાવતા વામભાગમાં સ્ત્રીના ગુણ સ્થળને
ભગવાનનત્વ પૂજવાનું પણ એના કવિઓનીજ આતુરીનું પગિણામ
છે વસ્તુતઃ કવિઓ રાજદગ્ધાર શોભાવતા ગીતો, કવિતા કરી એક
સામાન્ય માણસને પણ ધન, કુખેર કે વિધ્વંસની ઉપમા આપે,
એના પણ કવિઓ હતા વળી જનસમાજની અજ્ઞાનતા અહીં
નડે છે લોક ખુશામદને ચાહ છે, તેમજ લોક ખુશામદ કંઈ પણ
છે જોગી સ્તુતિ, જોગી મહત્વતા, જોગી ઉપમામા રચનાપચ્યા રહે
અને અજ્ઞાન અને શુદ્ધિપૂર્વક વિચાર વગરની અધ્યક્ષ હોય ત્યાં

આવા આવા આલંકારિક વંભુનો કેવળ સ્વત્ય મનાય છે.* જગતમાં બોળાનો તોટો નથી. જ્યાં પરવશતા હોય છે, જ્યાં સ્વમાન નથી, જ્યાં આરામીયનની લાલસા હોય, જ્યાં આપખળપર આધારપણું હોવું નથી, જ્યાં માત્ર તૈયાર, ત્રમ વિના મુક્ત જોઈએ છે, જ્યાં માત્ર આરામીયતથી અનિર્મા અતિ મુખલાલસા પ્રાપ્ત કરવાની વાસના થાય, જ્યાં એક અમલકાર માટેની વાત સાંભળી હજારો મનુષ્યો દોડ દોડી કરવા મંડી જાય, હજારો મનુષ્યો પ્રમાદિ અધ્રુવધારી, અતિ આતુરનાથી દોડે છે. જ્યાંની રીતે કંઈ કંઈ સ્વાધર્મી-કંઈ કંઈ વિચારથી હજારો મનુષ્યો આવા સામ્ય ધર્મી બને છે. કાળ જો તેમાં ને તેમાં જન્મ પરંપરાએ લાખો બને છે, છતાં અસાન તેલજીવ રહે છે. ધર્મ શું તેનીયે ખજૂર નથી હોતી. યોનાના સાંપ્રદાયિક સિદ્ધાંત શું તેયે ખજૂર નથી હોતી. માત્ર અવહારિક ન્યાતજનની રદીને ખાતર ધર્મની છાપ અને ઝોર રાખે છે, સંક્ષેપમાં જણાવીશું કે શ્રી વલ્લભાચાર્યનો ઇતિદાસ સામાન્ય રીતે આટલોજ છે. કોઈ પણ સુમનને રાગ દૂપમાં ન તણાતાં તદસ્થ થતી રાખીને આ ધર્મની ઉત્પત્તિ જોવા અમે નજરતાથી વિનંતી કરીએ છીએ.

અકરણુ ૨ જી.

આગસા અકરણમાં આપણે શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યના જીવનની રૂપરેખા આંકી, અહીં આપણે હવે જરા આ ધર્મોત્પત્તિકારના જીવનની એક જાખત તરફ લક્ષ્ય કરીશું. તે એકે લક્ષ્ય જુદું જુદું ન્દાનપણમાં પિતૃ-ગૃહથી ન્દાસી જઈ તેનો ત્યાગ કરી સંન્યાસ લીધો હતો. તતપશ્ચાત યોનાના કૌટુંબીઓ અને દીક્ષા આપનાર સંન્યાસીના આગ્રહ અને આરાધને લીધે પાછા ગૃહાશ્રમી થઈ ત્રણ પુત્રોના પિતા થયા એટલે વાસના થય વિનાનો આ વિરાગ હતો. પ્રહસ્યાશ્રમ તરફ તેને પ્રીતિ અનુકૂળ સંજોગમાં હોવીજ જોઈએ. આ પ્રમાણે વાસ્તવિક રીતે તો તે મૃદસ્થાશ્રમીજ હતા. શ્રી વલ્લભમાં કંઈ બીજોજ રૂપ રૂપ છે. એઓ તો પરણવા

* આ પ્રમાણે સહજતર્ક, ને છેક અન્યાય કેપેન્દ્ર ભગવાન સુધી આ કારની માન્યતા આજની જ્ઞેનામાં આવે છે.

અનિહિત્સાદિ શરૂથીજ જોવામાં આવે છે, અને ત્યારે ત્રમ વિના કન્યા
 મળે છે, તો તેઓ તલપાપડ બની ગયા હતા, અને તેમાટે શિષ્યો સાથે
 અનેક યોજના યોજી. અનેક ચાતુર્ય લઈ ઉત્તરો ને સમાધાનો શ'કા-
 શીલ શિષ્યો માટે ગોઠ્યા. અનેક કપ્ટો સઘાં. ગાદી સ્થાપન કરી
 અને પંથ પ્રચલિત કરવા અનેક પ્રયત્નો કર્યા. આ બધું ગૃહસ્થાશ્રમમાં
 રહીનેજ. અને સંન્યાસમાટે પત્નીની ઇચ્છા પૂછે છે તે તો બહુ કાજે.
 પોતે જે વિચારો સંન્યાસ માટેના કર્યા અને તે યોને કહ્યા હતા, (
 આપણે આગલા પ્રકરણમાં જોઈ ગયા છે.) તેથી તદ્દન આ સંન્યાસ સ
 બન્ધી વિચાર ઉલટો હતો. આ પ્રમાણે મૂળના વિચારોનું પ્રાયશ્ચિત કેમ
 ક્યું તે સ્કંધમગ્નતું નથી, પણ તે પછી અદ્ય સમયમાંજ્જલશયન ક્યું
 એમનું કૈલાસગમન થયું. માનવાને કારણ છે કે, આ સંન્યાસ નામ
 સંન્યાસજ હતો. આ ઉપરથી એક વાત ફલિત થાય છે કે આ પુછી
 માગીય સિદ્ધાંતમા પ્રાચીન આર્યોના વર્ણાશ્રમના વાનપ્રસ્થને
 સંન્યાસ એ જે આશ્રમનું વિસ્મરણ કરવામાં આવ્યું છે. વાન-
 પ્રસ્થની સંસાર તરફની અનાસક્તિ અથવા તો ઉદારીનતા, કે શુદ્ધ
 સંન્યાસના તપ જીવનની મહત્તા કે સકલ સંસાર માટે જીવવાનું
 સ્વાર્પણ જ્ઞાનમય તપપરિધાનથી સબળ બનેલા જીવનની કલ્યાણ
 લાવનાને આ સિદ્ધાંતમાં અવકાશજ નથી દેખાતો. બાકી આ
 અતિ ઉચ્ચ લાવના આર્થજીવનમાં તો છે. એક પુસ્તકમાં “મર્યાદા
 માર્ગને પુછીમાર્ગનો ભેદ નિરૂપણ કરતાં લેખક જણાવે છે: મર્યાદા
 માર્ગમાં દેહરક્ષાર્થે લિક્ષાટન છે. અત્ર વિપ્રયોગાનલ વડે દેહપાતાય
 સર્વ સમુદય છે, એટલે દેહરક્ષાર્થે લિક્ષાટન પણ ન રહ્યું વિશેષ
 અત્ર તો જ્ઞાન પણ સ્વાસ્થ્યજનક હોવાથી બાધક છે ” અર્થાત
 ગૃહસ્થાશ્રમનેજ પ્રધાનપદ છે. ગૃહસ્થાશ્રમના સુંદર રસજીવનની
 શુદ્ધ રસકળાનો ને ધર્મકળાનો આશ્રમમાં ઉપભોગ કરી
 તેનું શુદ્ધ સત્વ સુશી પચાવી ઉપમર્દન ચુર્ણીકરે તે વડે
 જીવન સંસિદ્ધ કરતે કરતે,—કરીનેન્વાનપ્રસ્થ ને સંન્યાસના ઉચ્ચ
 ગિરીસ્થલોપરથી સંસાર અને આત્મા જોવાની દૃષ્ટિ આથી બંધિત થાય
 છે. ગૃહસ્થાશ્રમની બહાર આ પ્રભુનું સ્થાનજ નથી. ઘેઘુનુંજની
 લીલાની બહાર સકલ સસારના વિરાટ લાવની મહાલીલાનું દર્શનજ

તથી. અને જ્ઞાન પણ પુણીમાગીય “વિકલ્પ” માં બાધક એટલે જ્ઞાનદીનના હસ્તમાં આ રસદીવાનો સિદ્ધાંત અતિ હાની કારક થઇ પડે છે રસને સ્થળે રસાલાસ તરફ જ દોરે છે, મદ્ય કરતાં મધુજ તરફ દોરે છે. પાછલા આચાર્યો પણ સામાન્ય મનુષ્યો જેવાજ હતા, અને કૌટુંબિક જીવનને અંગે જે કલેશો જોવામાં આવે તે પુષ્કળ હતા. વલ્લભાચાર્યના જળાયમન પછી તેનાં બેઉ છોકરાઓ શિષ્યો પાછા ગિરીરાજપર પોતાને સ્થાનકે ગયા. પંથ વધારવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. તેમ પરણવા પૈસા એકઠો કરવા લાગ્યા, અને પરણ્યા, પણ જેમ સામાન્ય રીતે જોવામાં આવે તેમ બેઉ બીઓ વચ્ચે અણુજનાવ થવા માંડ્યો, અને બન્નેને છોકરાં થયા. ધીમે ધીમે ઠોઠા વધતા ગાદિના શ્વામિન્ય મારે લડવા લાગ્યા.

ગોપીનાથ મોટો હતો તેથી કબજો તેના હાથમાં હતો. વિઠ્ઠલ નાથજી ગુસાંછળના નામે ઓળખાય છે તેણે પાઠશાલ આગળ આથી ફરિયાદ કરી દિલ્લી ખાતે ચાર વરસ સુધી લડતાં ચે નિકાલ આપ્યો નહીં. પછી અણુચીત્તે ગોપીનાથજી રામશરણ થઇ ગયો. આતુ કારણ ગમે તે હો પણ એ લોકની લખવાની કબજી સઠા પડે છે કે મગમાં કાકર હવું

આ સ બધમાં એ લોકના પુસ્તકમાં આ પ્રમાણે છે:—

“ગોપીનાથજી શ્રી જગન્નાથજી યાત્રા કરવા ગયા ત્યાં શ્રી બળ-લક્ષ્મીની લાકડાની મૂર્તિ હતી તેમાં ગોપીનાથજી લીન થઇ ગયા.”

એના મરણથી શ્રી ગુસાંછળને લશ્વાની પીડા લગી અને ગુસાંછળ તેની ઉત્તર ક્રિયા બધી કરીને અન્યોરમાં આપ્યા. શ્રીજીના મંદિરનો કબજો ગોપીનાથના હસ્તકમાં હોવાથી ગોપીનાથની પત્ની તથા પુરોહિતમરાય કરીને એક પુત્ર હતો તથા સત્યભામા અને લક્ષ્મી નામની બે પુત્રીઓ હતી તેઓ ત્યાં રહી વહીવટ કરતાં હતાં. ગુસાંછળ ગિરીરાજપર આવતાં શ્રીનાથજીના મંદિરમાં જ્યાં લાગ્યા, પણ ગોપીનાથજીના અણુચીત્તે મૃત્યુને લીધે એના પર ક્રોધ હતો તેમજ વહીવટ ગોપીનાથજીના પરિવારના હાથમાં હોવાથી તેનાથી મંદિરમાં જઇ શકાય નહીં.

હવે એ અનેક પ્રકારે 'પશ્ચાન્નાપ કરવા લાગ્યા.' નિરાશા ભરી ઉદારીમાં તે શોરભ, ગોકુલ યમુનાતટના કેટલાક સ્થાનોમાં શ્રમભર કરવા લાગ્યા. એક દિવસ એવામાં એમને દામોદરદાસ મળ્યા. ત્યાં તેમણે મોક્ષગતિ કેમ થાય તે સંબંધી સિદ્ધાંત બોધ આપ્યો: આત્મ પુસ્તક તે દ્વાદશકુળ એ નામે જાળખાય છે. આથી એમને પુરુષાર્થ કરવા મન થયું. જૂન સુકિતઓ કરવા માંડી. અધિકારી, મુખિયા, ભીતરીયા વગેરેને મળીને જૂન તજવીજ કરી. ૭ મહિને અથાગ પ્રયત્ને મંદિરમાં પ્રવેશ કરવામાં શક્યા. ધીરે ધીરે ચતુરશયી બધાને હાથ કરી લીધા ને કબજો હાથ કરતા ગયાં. થોડા વખતમાં એવું કરી મુક્યું કે ગોપીનાથના કુટુંબીઓને માત્ર અન્ન વસ્ત્ર મળે.

ગોપીનાથની જીને એકનો એક પુત્ર હોવાથી આવાં કાર્ય સ્થાનોમાં રહેલું ઉચિત લાગ્યું નહીં તેથી પોતાના પુત્ર બિચારા પુરુષોત્તમજી સાથે વિચાર કરી ત્યાંથી ખગી જવું તેણે યોગ્ય ધાયું. આથી બિચારા પુરુષોત્તમજી વિદ્યા ભણવાને નિમીત્તે કાશી ગયા. ત્યાં જઈ વિદ્યાભ્યાસ કર્યાંથી એ સંસ્કારી થયા. એમણે એની બાહ્યા વસ્થામાંજ ધણો અનુભવ મેળવ્યો હતો. સંસારની બસાક્તા પ્રથમથીજ જોઈ હતી. આથી તે બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાંથીજ સંન્યાસી થયા. યોગેન્દ્ર નામના સંન્યાસી પાસે દીક્ષા લીધી અને જગજીવન નામ રાખ્યું, પણ અહીં જરા એમના સંબંધી ધણુંએક કથન અધુર

રાખી વિકૃત્તનાથજી સંબંધી કેટલાંક વિગત વિચારીશું.

હવે ગુસાંધજી તદ્દન સ્વતંત્ર જેવા હતા. કોઈ કોટા રૂપે હવે એમના માર્ગમાં નહોતું. પુરુષોત્તમજી કાશી ગયા અને તહેમના ગયા પછી તહેમની મા પણ વધુ જીવી નહીં અને ગોપીનાથજીની બે છોકરી તે ગુસાંધજીના સ્વાધિનમાં રહેતી થઈ. ગુસાંધજીને પોતાના વિસ્તારમાં ગિરધરજી, ગોવિંદરાયજી, બાલકૃષ્ણજી, ગોકુળનાથજી, રઘુનાથજી, અને ચંદુનાથજી, એ પ્રમાણે ૭ છોકરા અને શોભાવતીજી, યમુનાજી, કલાવતીજી, અને દેવકાંજી એ પ્રમાણે ચાર છોકરી થયાં હતાં. ઉપરાંત સત્યભામાજી તથા લક્ષ્મીજી નામની બે ગોપીનાથજી પુત્રીઓ

તેમનાં અધિકારમાં દત્તી. આ બધાને સંભારમાં ફેરવે પાડ્યા તેણે
આકળોને સકુટુંબ આશ્રય આપવા પર્વતનો ભોળ આપી મદમજાવ્યા.
આગસુ બનેલા આકળોએ તેની આ ઝીખ સ્વીકારી. અન્યો અન્ય
માં કન્યા આપ સે કવવાનો વ્યવહાર કર્યો. અને સાથે ભળ્યા.

આ ભળ્યા તે ભટકા દહેવાયા, ભળ્યા છતાં અધિકારી કે
આચાર્ય ન બની જાય એ માટે નોખાં રાખવાને આ નામ તેઓને
આપી પોતાને માટે “મદારાજ” એ નામ ગણ્યું.

“ભાવકો નામ હમ મટ રવતે હં કયોંકી આવને હંતામકો માટ
જાનકો લિયે વિર્મીકો હા નહીં રચર હમને મીલેમો થરી થહાદુરી
(મદારાજ) કોં વામ વીયો.”

એટલુંજ નહીં પણ ચોપાંસી, અસોઆવન અને નિજ વાતાંમાં
લખ્યું છે કે “વૈષ્ણવ જો મટેકે દાવકો માય તો વિરલ જાય તાતે વાકો
દાતકો જુઠ જાનો મહી, મટેસે વૈષ્ણવ જોલે તો વાકો દોષ તમે નામે
વોલનો નહિ” આ ચતુરાઇ ભરેલું લખવાનો ઉત્તુ એજ કે માત્ર
વ્યવહાર સાધવા જેટલોજ સ્વાર્થ જેટલોજ આ સંબંધ રાખવા
તેમનો ઇરાદો હતો. ભટકા કેવા સ્વમાન વિતાના એતો આ અમ
ખાતર જે પરવશના સ્વીકારી તે પ્રથમ સંમગધ આવે છે.

જ્યારે પોતાની પુત્રીઓને આ ભટકાઓ સાથે પરજાવે છે અને
વૈષ્ણવોને બીજી મેઘથી એઓને અત્યવસારે ગણવા ઉપદેશ છે;
ત્યારે તો વૈષ્ણવો માટે આ બાળન ખાસ લક્ષમાં લેવા યોગ્ય છે.
આવા ભટકા પ્રમાણમાં થોડા હતા. બધા આવી રીતે ન ભળ્યા.
આમ થયાથી એક બીજી પીડા વધી. સામનામાં પગલુનાં તેઓની
મંદ વૃદ્ધિ થવા માંડી તે એક બીજાના મામા બાણેજ થવા
લાગ્યા. ત્યાર પછી આ નવો ચાલ વધ્યો. બાણેજ મામાની દીકરી
પરણે તે ચાલ હજી મુઠ્ઠી ચાલ્યો આવે છે.

આટલેથી એ અટક્યા એ ગતીમત છે. બાકી મહુનાગજ મહારાજે
સ્વધર્મ બોધક નામના પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે “પુત્રી છે તે આપણું
નીચળાવેલું” કૃષ્ણ છે. તે કૃષ્ણને આપણે ભોગ કરવામાં
કાંઈ દોષ દેખાતો નથી, પણ શાસ્ત્રમાં ના કહી છે તેથી

આપણે કરી શકતા નથી” અફસોસ! શતવાર અફસોસ!
ધર્મને વિષય ગંધથી કુદ્રુપિત કરી નાંખનાર આચાર્યના આવા
વચનનું પ્રાયશ્ચિત શું હોઈ શકે ?

ગુસાંધજીના છ છોકરા ઉપરાંત એમની પદ વર્ણની ઉંમરે
ધનશ્યામજી કરી એક પુત્ર થયો. હવે આપણે પુરુષોત્તમજી જેઓ હવે
જગજીવનસ્વામિ નામ ધારણકરી સંન્યાસી થયા હતા ત્યેમના સંબંધી
જરા વિચાર કરીએ. ત્યેમને પોતાના કુટુંબીઓ જે પાખંડ પ્રવર્તાવતા
હતા તે માટે બહુ દુઃખ થતું હતું. ત્યેમને પાખંડીઓનો ઉંઘોમ નિષ્ફળ
કરવા માટે તીવ્ર જીદાસા ઉસ્કેરાઈ. આથી પોતાના ગુરૂ યોગેન્દ્ર
પાસે ગયા. ત્યેમને સર્વ સફળિત કરી. ગુરૂએ સંસાર તરફ ઉદાસીનતાં
રાખવા જણાવ્યું. જગજીવને પોતાનું કુટુંબ આ પાખંડ પ્રવર્તક છે
એમ જણાવી લાગણી અતિસય જનાવી ને આગ્રહપૂર્વક વિનંતી કરી.
યોગેન્દ્રે આવું ધારી સહાય કરવા યોગ્ય ધાયું. પચાસેક શિષ્યો
સહાયક તરીકે આપ્યા. તેઓને લઈ જગજીવન સ્વામી ગયા. એઓ
શંકરાચાર્યનો સિધ્ધાંત કાશીમાં ભળ્યા હતા છતાં લોકસાગણી ને
શાંત રાખવા ત્યેમો આદરસત્કાર શ્રી ગુસાંધજીએ કર્યો, પણ જગજીવન
ફળેતી કરવા આવ્યો હતો. મૂર્તિને જ્યાં રાજભોગ ધરે ત્યેની પાછળ
પોતે બેસવા માંડ્યું, અને ભોગમાંથી આરોગી જ્યાં માંડ્યું. બીતરી
આએ જાણ્યું પણ શરમ ખાતર પ્રથમતો ન બોલ્યો. પછી બહુ થવા
માંડ્યું ત્યારે ત્યેણે ગુસાંધને આ સત્ય કહીકન કરી. ગુસાંધજીએ આ
ફળેતી વધતી અટકાવવા જગજીવન સ્વામીને નહીં કહેતાં યુક્તિ
યોજી. શિષ્યોમાં ફેલાવ્યું કે શ્રી હાકેરજી આરોગી જાય છે. આથી
જગજીવનનો હેતુ સિદ્ધ ન થયો, ને મૂર્તિનો મહિમા ઉસટો વધ્યો.
આથી ત્યેણે નવો વિચાર કર્યો. થોડીક સારી અને કામતી રાણુગારેલી
મૂર્તિઓ ચોરી મથુરા તરફ તે (જગજીવન સ્વામિ) ઉપડી ગયા.
આ વાત પણ ફળેતી અટકાવવાના હેતુથી દાખી રાખી. કે જાણે
કશું બન્યુંજ નથી, પણ જગજીવને તો કેકઠેકાણે મામોમાં દોરડાં.
બાંધીને મૂર્તિને ઘસડ્યા માંડી. હવે બહુ ઉધાડું પડ્યું. ફળેતી
થવા માંડી. આથી ગુસાંધજી ક્રોધાયમાન થયા. મથુરા તરફ ગયા.
હાકમ આગળ ચોરીની ફરિયાદ કરી. જગજીવને ક્રોધમ્મિક સંબંધ

ખતાવ્યો. બામ વગર બેઠાવલો જણાવ્યો. મૂર્તિ યોનાના ભાગની જણાવી. ને કશું કે જો બામ આપે તો મૂર્તિ આપવા ખુશી છે. અને દાકમને એકાંતમાં સવિસ્તર દક્ષીણ જણાવી. આખરે બન્નેએ મસક્ત કરી અમુક રકમ દેશી. દાકમે આ વાત સ્વીકારી ને મૂર્તિ રજૂ કરવા જણાવ્યું. પેલા રકમ લાવ્યા. તેમજ જગજીવન મૂર્તિ લાવ્યા. પણ જગજીવન ઋવેરાત વગરની મૂર્તિ લાવ્યો. આથી ગુસાંધજીએ ઋવેરાતવાળી માગી, ને કલ્પાંત કરવા લાગ્યા. આપરથી જગજીવને દાકમને ગુસાંધજીનું આ યોગ્ય કહી ખતાવ્યું, કે માત્ર ઋવેરાત ને પેસા માટે આ પાખંડ છે, પરમેશ્વરની મૂર્તિ તો બધે સરખી હોય. આવી રીતે આ પતી ગયા પછી ત્યાં વધુ દુર્દશા અટકાવવા ગુજરાત તરફ પ્રયાણ કર્યું. હવે બીજામેર જગજીવને દાકમને આવા પાખંડો ફેલાવવા ન દેવા માટે બોધ આપ્યો. અને ઘોડે દિવસે ગુસાંધજીને મારે ખખર કાઢવા અન્ધાર તથા ગિરીરાજ તરફ માણસ મોકલ્યાં. તજવીજ કરતાં માલમ પડ્યું કે એઓ ગુજરાત તરફ સીધાવ્યા હતા. માત્ર કુટુંબ વગર છે. આ પછી જમજીવન અને ત્રેનું સદાયક મંડળ પાછું કાશી ગયું.

• ઉપરની સર્વ દક્ષીણ પ્રરોગાતમ, અથવા જગજીવન સ્વામિ એક પુસ્તકના આકારમાં લખી ગયા હતા તેપરથી સ્વામી સમ્મિદાનન્દ બ્રહ્મતીર્થ નામના સંન્યાસીએ પુરાતન કથા નામનું પુસ્તક ગુજરાતી ભાષાની કવિતામાં આસરે ૧૫૦૦ પંક્તિઓનું બનાવેલું તેને આંધારે દુકમાં વેચ્યું ન ક્યું છે.

આવી રીતની ફજેની હતી પણ તેથી એ સંગ્રહાયને કે ત્રેની વૃદ્ધિને કોઇપણ જાનની ખાસ દરકત આવી નહિ. જગજીવન સ્વામિ માત્ર ફજેત કરી ચાલ્યો ગયો અને ત્યારપછી કોઇ એવું આમદી નીકળ્યું નહીં કે જે એ સંગ્રહાયની પાછળ મંડ્યું રહે. અને આપણા લોકનો ગાદરિયો પ્રવાહ વિગ્રીત છે. આજે પણ મહારાજોના દોષો, અનીતિ, નિર્જાનતા વિગેરે જોઇએ તેટલું ઉઘાડું પડેલું છે, જાહેર કોર્ટમાં પણ અનીતિવાન ઠપાં છે છતાં બધુંય ચાલ્યું જાય છે.

ગુસાંધજીએ ગુજરાતમાં જઈ તપાસ કરી. ત્યાં કેટલેક ટેકાણે મુસલમાની ને કેટલેક ટેકાણે રજપૂત સંન્ય હતા. અને રાધાવલ્લભી સંપ્રદાય ત્યાં એમને પ્રસરેલો જણાવ્યો. આ સંપ્રદાય સંબંધી શોધ કરી કેટલીક સામગ્રી એમણે એકઠી કરી. પાંજા મથુરા ગયા અને ચાલાકીથી પગપેસારો કર્યો. અને રહેવા માટે એક ઘર પાંધ્યું.

પંજી થોડો વખત રહી રાધાવલ્લભી સંપ્રદાયના ગોઠીયા ગોંસાંધ હાલ ગુજરાત તરફ કેમ આવતા નથી એનો વિચાર કર્યો. આ સંપ્રદાય તે સમયે જાદુ મોટો હતો. આયર્વર્તમાં ઘણું રચણે ફેલાયલો હતો. ચૈતન્ય સ્વામિ આસરે ૬૦૦ વર્ષ પર થઈ ગયા, તેઓ એના મૂળ સંસ્થાપક હતા. ગુસાંધજીના સમયમાં આ ચૈતન્યના વંશજો આસરે પાંચસેક મનુષ્યો હશે. તેઓ માંડોમાંડે ગાદીને માટે કલેશ માં પડ્યા. અને બંગાળા બધી રીતે વિશેષ અનુકૂળ પડવાથી આ કલેશને લીધે ગુજરાત તરફ દુર્લભ થયું. ગુસાંધજીએ આ સ્થિતિ નું સૂક્ષ્મતાથી નિરીક્ષણ કરી લાલ લેવા યોગ્ય ધાર્યો. પ્રથમ તે એમણે તે સંપ્રદાયવાળાની સર્વ રીતભાત શીખીને તે સ્વીકારી. અને નામ ગોઠીયાને ટેકાણે ગોકુલીઆ ગુસાંધ રાખ્યું. એમની સાથે કેટલાક શિષ્યો હતા, તેઓદ્વારા ફેલાવ્યું કે ગુજરાતમાં જઈને અસલ સંપ્રદાય છે ત્હોના કાકા થાય છે. વળી મંગળા, રાંગાર, જ્યાલ, રાજભોગ, ઉત્પાપન, ભોગ, આરતી, રમન એવા આદ્ય પ્રકારના દર્શનની વિધિ રાખી. તેવીજ રીતે ગવૈયા રાખ્યા. કથા, જ્વાતાં છત્પાદિ મણી બાબતોની જાણ નકલજ કરી. અલગત આજે ગુજરાતમાં રાધા વલ્લભી સંપ્રદાય નહીં જોવો છે. અમદાવાદ, વડોદરામાંજ માત્ર મંદિરો છે. છતાં તે વખતે એનું વિશેષ જોર હતું ચૈતન્યના રાધા વલ્લભી સંપ્રદાયનું અનુકરણ કરીને વલ્લભી સંપ્રદાયનું સ્થાપન થય્યું છે. રાધાવલ્લભી સંપ્રદાયના પુસ્તકો છે ત્હોમાં પદ તથા જે અમુક ગ્રંથો લખેલા છે તેજ ગ્રંથો વલ્લભી સંપ્રદાયમાં ખીજના નામો તેમાં બદલીને ચલાવે છે. સુરદાસ પણ રાધાવલ્લભી હતો. અને તેણે કેવળ રાધા વલ્લભીપર સવા લાખ પદ જોડેલાં છે.

• ગુજરાતમાં વરસ બે એક રહી પાંજા મથુરા તરફ ગયા. અને ગોકુળના ન્હાના ગામડામાં નિવાસ કર્યો.

પછી પાછા ૧૬૨૩ માં શુન્દરાત તરફ ગયા. પશુ તહેમના ગયા પછી મથુરામાં ઉપદ્રવ થયો. પાદશાહને કાને દિલ્લીમાં દોષએ બેરબુ' કે ગિરીશંકર પર કંઈ પાખંડ નીકળ્યું છે. અને પાદશાહનો તો એ વિચારજી અહીં હતો કે મુર્તિ લાગી દેશમાં ખુસસમાન મમ' વધારે. મારે આ મુર્તિ ઉઘેડવાનો એમણે દુક્રમ કર્યો. આ વાતની ખબર શુસાંછીને મળી તેવીજ એઓ મુર્તિને પોનાને ઘેર મથુરા રાતના ને રાતના લઇ ગયા. એ દ્વાખખ વદ ૭ ની રાત્રિ હતી. આગટધની વાતામાં આ પ્રમાણે એવું વર્ણન છે.

શ્રીમંત્રીજી ગુમાંડજીકે પર વધારવેઈ કચ્છા મહ તો વા દિનાં વધારાં ઓળ ગુમાંડજીકે વૃદંવનો દોળી રેલે વીંછે માગ દ્રાપ અદ દિવ શારીલ તાંદ શ્રીમંત્રીજી કચ્છા કહાં રિગમવેઈ મહ તો તાંદ રિગમે વાંછે શ્રી ગિરિગત વચ્ચતકે ઉપર ત્રિજ મંદિરમે વધારે તા રિતિયા શ્રી ગુમાંડજી કં મલ શાકંને ઓળ મહુ પેદીમાંને અવનો સર્વસ્વ શ્રી નાથજીજી સમર્પણ કર જોયો.

મુર્તિને ઉઘાડી લઇ ગયા એ પ્રસિદ્ધ બનેલી વાત લખ્યા વિન બ્યાલે નદી' એટલે શ્રીછ બાવાની છન્જા થઇ એમ દોષી બેસાડ્યું. છન્જા થાય તે બ્યાસીજી દિવસની કેમ? તેમજ ઘણા પ્રમાણોને આધારે આ પ્રમાણે લઇ ગયાનું જણાય છે.

પાછળથી એ લોકોએ પાદશાહના ઠારભારીને સમગતથી સમાધાન ક્યું. શુમાંછીને પણ ગૂજરાતમાં આ વાતની ખબર પડતાં તેઓ ગોકુળ ગયા ત્યાં એવું તો સમાધાન થયું હતું.

ગોકુળ મથુરા તરફના ચોળા અનુયાયિઓ એકંદરે દરિદ્ર હતા. તહેમને શુન્દરાત બહુ અનુદૂળ પડે એમ લાગ્યું. આથી વપ' બે વપ'ને અંતરે શુન્દરાતના ફેરા રાખ્યા, જેથી શક્રઆતમાં રાધાવલ્લભીવાળાની છર્પા ન થાય અને ધીમે ધીમે આર્થિક લાભ થાય ને મુળ લેંડા ન ખાવ.

થોડે સમયે શુસાંછી ગોકુળમાં જઈ રહ્યા. ત્યાં એમને પરિવાર સારો વધ્યો હતો. સાત છોકરા, સાતો વૌવાડ, ને છ છોકરી. આથી

એમણે (૧) મોટા પુત્ર ગિરધરજીને મથુરેશજી નામના હાકોરજી આપી જુદા કર્યાં. મૂર્તિ આ પ્રકારે રળી આવવાનું ધન હતું. પાછળથી એઓને ગોકુળ ન પસંદ પડવાથી શુદ્ધિકોટા જઈ ત્યાં નવું મંદિર બાંધી રહ્યા હોય એમ લાગે છે.

૨ ખીન્ન છોકરા ગોવીંદરાયને શ્રી વીરલેશરાયની મૂર્તિ આપી તે શ્રીજીદ્વારમાં હાલમાં છે. મુસલમાનના લયથી ગિરીરાજ પરથી શ્રીજીને ગોવિંદજી લઈ ગયા હતા તેમ એને પણ ત્યાં લઈ જવા પડ્યા હશે. ત્રીજા બાલકૃષ્ણજીને દ્વારકાનાથજીની મૂર્તિ આપી તે હાલ કાંકરોલીમાં છે.

૪ ચોથા ગોકુળનાથજીને ગોકુળેશજી નામની મૂર્તિ આપી.

૫ પાંચમા રઘુનાથજીને ગોકુળ ચંદ્રમાજી નામની મૂર્તિ આપી તેના વંશજો પછી કામવન રહ્યા.

છઠ્ઠા યદુનાથજીને બાલકૃષ્ણજીની મૂર્તિ આપી તેઓ સુરતમાં બાવી રહ્યા.

સાતમાં ધનસ્થામજીને મદનમોહનજીની મૂર્તિ આપી તે કામવનમાં રહ્યા દેખાય છે.

આ પ્રમાણે આ ગાદીઓ હજી પણ ચાલે ગુસાંધજીએ ચોતાના સિદ્ધાન્તને અનુકૂળ કેટલાક સંસ્કૃત મંથો પણ રચ્યા છે. તેમાં એક વિદ્વન્મંડન નામનો મંથ બહોટો છે. બાકી વલ્લભાષ્ટક, સ્વામિન્યષ્ટક, સ્વામિનિ સ્તોત્ર, કૃષ્ણ પ્રેમામૃત, સર્વોત્તમ, પ્રયોધ વિગેરે ખીન્ન ન્હાના છે.

ગુસાંધજી શરીરે ભંરેલા પુષ્ટ, જરા ખોંચેલા, મોજી માણસ હતા એમ જણાય છે. એમણે શ્રી શંકરાચાર્યની બહુ નિંદા કરી છે. વિદ્વન્મંડનમાં લખે છે “હૃદયમૂલ્કો માસિ, ઘ્રાંતોમિ, છન્ન પ્ર વૈદ્યાસિ નિરં-કુગત્વા તે તુંદમ્ય” અર્થાત્ તું કાળજીનો ઉજડ દેખાય છે. તું છાનો બાદ છે. ત્યારે મોઢે લગામ નથી. વળી અષ્ટાક્ષરની ટીકામાં લખે કે શિવમાર્ગીનો સ્પર્શ ન કરવો બુલે ચુંકે સ્પર્શ ચતાં સચેલ સ્નાન કરવું. આથીયે અધિક અધિક નિંદા છે. ગુસાંધજી સ્થુળ કામબોગના

રસિયા દત્તા એમ પાખંડધર્મજન નાટક પરથી જણાય છે. તેમજ
 ચોતે દાત્રિયાધર્મિને. પુત્રી ઉત્પન્ન કરી આપી એમ એમની વાતમાં
 મળી આવે છે તે પણ આતુર સ્વયં છે. જેવડ શ્રી ગુસાં-
 ઘણી બસો આવન મનુષ્યોને પોતાના સિંચો કરી ૧૬૪૨ ના માહ
 વદ. ૭ ને રાજ સીતેર વર્ષ ને ઓગણત્રીસ દિવસની ઉમરે ગોવર્ધન
 પર્વતપર સ્વર્ગવાસી થયા. એની નીજવાતાં ઉપરથી તે
 વસ્ત્રભાચારની પેઠે એમનું મનુષ્ય પણ આત્મદત્ત કે આપધાતથી
 યમજનું જણાય છે. નિજવાનામાં આ પ્રમાણે કથન છે.
 “શ્રી ગોસાંઘણને સ્વધામ જવાની ઇચ્છા થઇ ત્યારે ચરણમાં
 પાદુકા ને ઉપર ઘોડી ને ઉપરજો ધરીને શ્રી ગિરિગજની ગુફામાં
 પધાર્યા. પછી તંદ્રાની બદ્ધ શોષ કરી પણ આપ તે ગો લોકમાં
 ગયા તે ક્યાંથી મળે?” આ ઉપરથી એકથી વધુ અનુમાનો થઇ શકે.
 વખતે મહિમા વધારવા મૃત્યુનો સમય નજીક આવે છે એમ જણીને
 પણ આવું કયું હોય.

શ્રી વદસલ શું ઈન્દ્રે અવતારે હતા ?

શ્રી વસ્ત્રભાચારને એના સંપ્રદાયના અનુયાયિઓએ ઇશ્વરનો
 અવતાર માની તંદ્રાના કેટલાકએક ચમત્કારોનું વર્ણન
 કરેલું છે. તેથીજ રીતિ ગુસાંઘણને પણ માને છે. આ ચમત્કારો
 કેવળ અસત્ય છે અને તંદ્રાનો નિપથ આપણે આગળ કરી ગયા છે.
 હવે અવતાર સંબંધી વિચાર કરીએ. વેદમાં શ્રદ્ધા રાખનાર આસ્તિકે
 જાણવું જોઈએ કે અખિત વિશ્વવ્યાપક પરમાત્મા, જે મહાનમા
 મહાન છે તે તે કદી જન્મ ધરતોજ નથી વેદમાં સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે
 અનુવ્રમનાદિમસ્ત્યાપિતદ્ધં ન વાપ વિદ્ધં.

૨ પુરાણમાં શ્રદ્ધા રાખનાર પ્રત્યેક માણસ જાણે છે કે તેમાંયે
 ઓવીંસથી વધુ અવતાર નથી. તે આ પચીસમાં અવતાર ક્યાંથી
 સંભવે? વળી જીવીસમો ક્યાંથી? ઇત્યાદિ પરંપરા. બ્રહ્માન કૃષ્ણ શ્રી
 ગીતામાં ઉપદેશ છે કે

યદા યદાહિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ મારત
 અન્યુત્થાનમધર્મસ્ય તદાત્માનં સૃજામ્યહમ.

હવે ખરો ધર્મ જાણો થવાથી તેમજ અધર્મની વૃદ્ધિ થવાથી શ્રી
વીરુદ્ધે કે વલ્લભે જન્મ લીધો પણ એ વાત પુરાણમાં નથી. તેમજ વળા
પુરાણો રચાયા ત્યારે એઓ જન્મેલાજ નહોતા એકે પાછળથી
અગ્નિપુરાણમાં નવું પ્રકરણ ઉમેરવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે પણ તેમાં
ફાવ્યા નથી. વળા તેઓની વાર્તામાં પણ અસંબંધ લખાયેલું છે
કેટલીકમાં એલોકેશ્વરના અવતાર ગણ્યા છે. કેટલીકમાં ધર્મશરના અવતાર
ગણ્યા છે તો કેટલીકમાં સ્વામિનીજીના અવતાર તો વળા બીજે
ચંદ્રાવલી સખીનો અવતાર કહ્યા છે.

વળા નિજવાર્તામાં વાતછે કે ગુસાંધજી અદાર વધના ધંપા
ત્યાંસુધી છોકરવાદ હતા. બહુ રમતીયાળ હતા. પછી એક દિવસ
દામોદરદાસે કહ્યું “યહ કહા કરતા હો, એસે કરોગે તો માર્ગ કેસો
ચલેજ.” વળાલખ્યું છે “દામોદર દાસનું માન શ્રી ગુસાંધજી બહુત
રખતે.” વળા દાદશકુંજ નામના પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે એક દહાડો
શ્રીજીના દર્શન બંધ હતા તેવખતે ગુસાંધજી બેઠકમાં અત્યંત
ઉદાસીમાં બેઠા હતા તે વખતે દામોદરદાસે પુટિખાગનો સિદ્ધાંત
કહ્યો. ને મૃત્યુ પછીની સ્થિતિ સંબંધી વિવેચન કર્યું ત્યારે ગુસાંધ-
જીને સંતોષ થયો. આ તો દામોદરદાસ જેવો સામાન્ય મૂળાકુ
અવતારથી પણ વધી ગયો.

ગુસાંધજીએ કેટલાએક સ્વામિન્યાદિ સ્તોત્ર કરેલા છે તેમાં તેના
ચરણમાં પોતે માયું નાંખે છે ને એવી બહુ સ્તુતિ કરેલી છે. હવે ભગવદ
અવતારયંત્ર પોતાની જીની પોતે સ્તુતિ કરી તેના ચરણમાં માયું થાલે
એ બહુ હાસ્યજનક દુષ્ટ કેદવના છે. પદ ખુલ્લા ઉઘાડા શૃંગારથી ડહકાંતાં
અને “ચાંપત ચરન મોહનલાલ” એમ સ્પષ્ટ છે. વાંચકેજ પોતે અદિ
વિવેક કરવો વધુ યોગ્ય થઈ પડશે. વળા એથી પણ વધુ તરેહતરેહની
અસંભવિત વાતો આપે છે. સ્વામિનીજીએ ગુસાંધનો અવતાર લીધો.
ને લલિતાજીએ કૃષ્ણદાસ અધિકારીજીનો અવતાર લીધો. પણ આ બધી
કેટલીક વાતો એવી છે કે સાક્ષાત્ પશુજીને પણ કહીએ તો માને નહી
ને કાન ફફડાવી ના કહે. છતાં એકંદરે તો તે જમાનામાં ઉપર આપણે
જોઈ ગયા તેમથી ગુસાંધજી એ શ્રી વલ્લભાચાર્યના સંપ્રદાયને પોપણ
આપી સારી રીતે વૃદ્ધિ કરી. અને ત્યાર પછી તેના વંશજોએ પણ

દોશીયારીથી આ શ્રદ્ધિ કેવી રીતે ચાલુ રાખી તેની દષ્ટીકત તેમજ શ્રી ૭ વમેરેનું મિરિરાજપરથી ઉત્થાપન થયું તેની કથા હવે પછીના પ્રકરણમાં વિચારીશું.

પ્રકરણ ૩ બું

ગુલાંધ ૭ ગિરીરાજની ગુફામાં સમાધિસ્થ થયા પછી તેના સાત છોકરાઓ પોતપોતાની ગાદી સંભાળી બેસી રહ્યા. અને શ્રી નાથજીની સેવા કરવા લાગ્યા. આ સાતે છોકરાઓમાં ગોકુળનાથજી કાંઈક વિશેષ મતુર જણાય છે. તેમણે મજા ભાષામાં કેટલાંએક પુસ્તકો પણ રચ્યાં છે. તેમાં મુખ્ય તો આયર્ષી, બસેં બાવન, રહસ્યભાવના, વચનામૃત તથા નિજવાર્તા છે. આમાં ધણું તો વાર્તારૂપે છે. તે તેમાંયે ખાસ વિદ્વાત કે વિરોપતા કાંઈપણ વાતની નથી. ધર્મતું ભુષિપૂર્વક વિવેચન નથી કે નથી કંઈ તરવણાનું રહસ્ય ઉલટું સામાન્યવાચક વર્ગની નીતિ સૈયિત્ય ચાલ એવું ધણું છે.

તો પણ એક વાત લાગે છે કે આ વખતે એઓમાં કોડુ મિત્ર, મગડો બધો સમી મયો હતો અને સત્તાદસપનું ધારણુ વિશેષ દેખાતું હતું. આ વખતે ગોકુળનાથજીએ ગુજરાત તરફ મુસાફરી કરેલી દેખાય છે. વડનગરમાં ત્યાંની કોઈ નાગર સ્ત્રી સાથે રાસ રમ્યા. એ વાતની તે સ્ત્રીના સ્વામિને ખબર પડતાં તેને વેરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો, આખરે સંન્યાસી થયો, અને ચિદુપ સ્વામિ એવું નામ રાખ્યું. આ ચિદુપસ્વામિએ એમના સંપ્રદાય વિરૂધ્ધ ધણું લખ્યું છે, ગોકુળનાથજીને તરતજ વડનગરમાંથી એવી ચાલ માટે ભાગવું પડ્યું, તોપણ ચિદુપસ્વામિ પણ એમની પુઠે પડ્યો અને તેણે આ સંપ્રદાય અને આચાર્યોનું પોકળપણું ઉઘાડું પાડવાનો નિશ્ચય કર્યો.

આ વખતે દિલ્લીમાં જહાંગીર બાદશાહ રાજ કરતો હતો. ચિદુપસ્વામિએ તેને આ સંપ્રદાય અને આચાર્યોના સંબન્ધ આવી દષ્ટીકતથી વાકફ કર્યો. ચિદુપસ્વામિની વાત સાંભળી બાદશાહને બહુ ક્રોધ થઈ ગયો. તેણે કંઈ તિલક આદી જે આ સંપ્રદાયના

ચિન્હ તે કાઢી નાંખવી ધર્મનો ત્યાગ કરાવવા દુક્રમ આપ્યો. બાદશાહનો દુક્રમ ચતાં કેટલાકે પોતાની મેળે કાઢી નાંખ્યા, કેટલાકે જબરદસ્તીથી કાઢી નાંખ્યાં કેટલાકે ખદારથી કાઢી નાંખી અંદરથી રહેવાં દીધાં. ઉપરાંત બાદશાહે ગોકુળ તેમજ ગિરિરાજ ઉપર થોડું લશ્કર પણ મોકલ્યું. ગોકુળનાથજીને આ વાતની ખબર પડતાં તહેલે પોતાનો સરંજમ તેમજ બાયડી છોકરાં વિગેરેને મથુરાં મોકલી આપ્યાં. અને શ્રીજીની મૂર્તિને જંગલમાં એક સાધુ રહેતો હતો તેની ગુફામાં બેસાડી આવ્યા. મૂર્તિને પોતાની પાસે રાખવી અગર તો મથુરા મોકલી દેવાનું ન રહ્યું. કારણ કે બાદશાહના માણસોના જાણવામાં આવતાં તેઓ નાશ કરે. શ્રીજીના પ્રાગટ્યની વાર્તામાં આ સંબંધમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે એ સાધુ બહોલ ભગવદી હતો તોની ઉપર કૃપા કરી. શ્રીજી ત્યાં પધાર્યા, અને દર્શન દીધાં.

એ ત્રણ દિવસ પછી ત્યાં બાદશાહના માણસો આવ્યાં. એમને ખૂબ સતાવ્યા, કંઠી તિલક કાઢી ન ખાવ્યાં. મથુરા, ગિરિરાજ વગેરે સ્થળોએ મૂર્તિની તજવીજ કરી પણ તોનો પતો ન મળવાથી આખરે ગોકુળને બેદાન બેદાન કરી ચાલી ગયા.

આથી આ રીતે આ ગોકુળનાથજી વિગેરે બિચારા મથુરામાં જંદ વસ્યા. તેઓ જો કે પાયમાલ થયા હતા છતાં ચતુર હતા. પાછું કેમ મંડાવું, કેમ કેઝાલે પડવું તે સંબંધમાં નિત્ય પ્રયત્નશીલ હતા ચિદુપના મનને સંધળું પાખંડ પડી લાગશે સ્ક્રમજી શાંત થયો હતો. બીજી મેર બાદશાહની કેટલાક કારજારીઓને ગોકુળનાથજી વિગેરેયે વશ કર્યા હતા. એવામાં એક વખત બાદશાહ કંઈ કામસારું મથુરા તરફ આવ્યો. ત્યારે ગોકુળનાથજીએ આ પ્રસંગનો લાભ પોતાની ચતુરાઈથી લીધો અને બાદશાહના કેટલાંક માણસોને અનેક રીતે સમજાવી તેઓ દ્વારાબાદશાહની મુલાકાતે ગયો. બાદશાહને બહુ બહુ રીતે સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ તહેલે ન માન્યું. આથી પરસ્પર કેટલાંક છુટછાટ મેલવાનો નિશ્ચય જણાવી તોડ શોધ્યો; અને જણાવ્યું કે મૂર્તિ પૂજન વલ્લભ સંપ્રદાયમાંથી કાઢી નાખે પણ કંઠી અને મસીદના

બેં ટોડા સદખોં તીલક કરવા દેવાની-બાદશાહ પરવાનગી આપે
તો સારું. બાદશાહે ચોતાના માણસો કે જમને ગોકુળનાથજી એ આમ
ળથી સાધી રાખ્યા હતા તોમને પુછતાં તેઓએ પણ આ મધ્યમ
માર્ગ ગોકુળનાથજીના કલા મુજબનો ચોખ છે એમ જણાવ્યું.
આ પ્રમાણે ગોકુળનાથજી કંઠી તિલકનો પુકમ મેળવ્યો.

આ સળધમાં કંઠી તિલકના ધર્મની રક્ષા કરીને બાદશાહની
સન્મુખ શાસ્ત્રાય કરી સન્ધાસીઓનો પરજન્ય કર્યો, બાદશાહને
જમનાજીમાંથી હજારો મોતીની માળા કાઢી દેખાડી, વિગેરે ગોકુળ
નાથજીના અનેક મહાત્મ્યનું પદ સાંપ્રદાયિક કવિએ જોડ્યું છે.

૫૬-રાગ મારે

ધન્ય વલ્લભ સુવન, પ્રગટ વલ્લભ બહી, પ્રગટપનું કર તિલક
માલ રાખી ટેક-ખંડિ દંડી હરી વિમુખ દુરી કરી હર્યો કલિકામ
તમ નિગમ સાખી. ૧. કપટ શ્રીપાત જાંગીર રહ્યો, ધરત નિર્જ
માલ ગોકુળ ગુસાંછ. ૨. તલોં કહ્યો શાસ્ત્ર શ્રુતિ દોષ તોહિ પોત
હેં દુર કર બેગ દેડું દુહાઇ. ૩. ઇત્યાદિ. ઇત્યાદિ.

અર્થાત વલ્લભ એવા વલ્લભના પુત્રને ધન્ય છે. હું તંહીના
પર વારી જાઉં છું. જેણે પ્રગટ પ્રતિષ્ઠા કરી તિલક માળ રાખી.
હરિથી વિમુખ એવા દંડીનું ખડનું કરી દુર ક્યાં કલિકાલ જનિત
અધર્મનાશનો નાશ કર્યો એનો સાક્ષી વેદ છે. (પછીના ચરણોમાંજોને
પ્રતિષ્ઠાસ કહે છે.) કપટી શ્રીપાતે જાંગીરને વશ કરી લીધો અને તંહને
રહમજન્ય કે ગોકુળિયા ગુસાંછ માળા પહેરે તેથી વેદ શાસ્ત્રમાં
કહેલાં દોષ તંહને લાગે છે મારે તે તોડાવી નાંખ ઇત્યાદિ.

ગોકુળનાથજીએ આર્વાને બાદશાહ સાથેની સમજુતીની વાત
જાના લાઇઓને કહી. એમને એ વાત ગમી નહીં. બાધી
તંહણે જુદો પંથ ચલાવ્યો. તે પંથ દજ સુધી ચાલે છે. તેમાં
મૂર્તિપૂજા નથી. માત્ર ગોકુળનાથજીને ભગવાન કરી. માને છે એ
માખડીઓને પૂજે છે. ને તીલક કરે છે.

બાદશાહ પોતે મૂર્તિપૂજા જ્યાં ત્યાં બંધ કરાવી એટલાથી સંતોષ માની પાછો ફર્યો. ને ગોકુળનાથજીએ પોતાનો આ મત-ગોકુળ-મથુરા-ગુજરાત વગેરે ઠેકાણે પ્રસરાવ્યો. ચિદુષ્પ સંન્યાસી પોતાને કેટલેક અંગે ફતેહ મળી એમ સ્વમંથ કાળી વિગેરે સ્થળોમાં રહ્યો. એટલે આણી તરફ ગોકુળ મથુરા તરફ આ લોકોએ શ્રીજીની જે મૂર્તિ કૂપાવેલી તે પાછી ઠેકાણે બેસાડી. ગોકુળનો નાશ થયો હતો તે ગોકુળનાથજીએ બાદશાહ સાથે બંદોબસ્ત કરેલો તે મુજબ પાછું વસાવ્યું.

ભાઇઓએ ગોકુળનાથજીની શરત સ્વીકારી નહીં તથા ગોકુળનો વહીવટ ગોકુળનાથજીએ લીધો. આ પ્રમાણે બધું થતા કેટલાંક વર્ષો બહુ શાંતિભર્યાં ગયાં. એમ કરતાં આસરે ૪૦-૫૦ વર્ષ પાછું વિદ્ય આવી. ઔરંગઝેબ બાદશાહના મૃત્યુ સમયે એ ભાઇઓ ભાઇમાં કંઈ ટંટો પાછો થયો. આથી આખરે મામલો બાદશાહ ને ત્યાં ઇસાફ માટે ગયો. ત્યાં બધી વાતો શ્રીજીની મૂર્તિની, પૈલવની, મહિમાની, આવક જવકની વિગેરે પહાર પડી. ઉવટે એવો નિર્ણય થયો કે ગુસાંધજીના મ્હોટા પુત્ર ગિરધરજી છે તથા હોનો દીલો એના વંશને મળવો જોઈએ, એ પ્રમાણે ગિરધરજીના વંશના તે દીકાયત ગણાય અને બીજાઓ મંદિરમાં આવે બધા, ને સેવા કરવી હોય તો તેયે કરે. આપું મથુ ખરું, પણ કાંઈ મુશ્કાં વિગેરેયે બાદશાહને મૂર્તિપૂજા વિરૂધ્ધની થણી વાતો કરી, તેમજ મુર્તિના બાદશાહે એવું ખંડન કયું હતું તે કહ્યું એટલે બાદશાહે આ મહારાજાને જે દરાવ મૂર્તિપૂજા વિરૂધ્ધનો જહાંગીરના સમયમાં થયેલો તે ફરી કઢાવી મોકલ્યો—

આ હુકમથી આ લોક નરમ તો થયા. પણ બાદશાહના દૂતોને શું પ્રત્યુત્તર આપવો તે સુઝ્યો નહીં આખરે બાદશાહનો ખરીતો લાવનાર દૂતો પાછા ગયા ને બાદશાહ આગળ સઘળી હકીકત નિવેદન કરી. બાદશાહને ક્રોધ અતિશય થયો. ને મૂર્તિ ને ખડિત કરી આ માણસોને શિક્ષા કરવાનો હુકમ કર્યો. બાદશાહના હુકમ મુજબ થોડું વસ્કર મોકલવામાં આવ્યું. પ્રકરણ માલુ સ્થિતિમાં હતું

એટલે મહારાજને આ વાતની ખબર પડી. લશ્કર પાસે આવવા માંડ્યું તેટલામાં તો તેઓ એક બે રથ, બે ત્રણ ગાડાંને દસ બાર માણસ લઈ જલદીથી શ્રીશુની મૂર્તિ લઈ ચાલ્યા ગયા. માણસોમાં સ્ત્રી વર્ગમાં ગંગાબાઈ નેમજ બીજી બે ત્રણ સ્ત્રી અને પુરુષવર્ગમાં દિક્ષીતજીના ત્રીજા હોદ્દરા ગોવિંદજી તથા બીજા બે ત્રણ મહારાજને હતા. સવંત ૧૭૨૬ આસો શુદ્ધ પુષ્કિમાં તે દિવસે પાછલી રાતના આ પ્રવાણુ લેમણે કયું.

બાદશાહનું લશ્કર બીજે દહાડે ગિરિરાજ આગળ આવ્યું, ત્યાં લેમણે ખબર પડી કે આ લોક તો નહાસી ગયા છે ત્યારે શું કરવું તે સંબંધમાં આગ્રે પુછાવ્યું. ત્યાંથી મંદિર તોડી પાડવા હુકમના આવ્યું, આથી ત્યાં મંદિર તોડી તે સ્થળે મસીદ અથવા ઘોર બનાવી ને થોડા માણસો મૂર્તિની શોધ માટે રાખી લશ્કર પાછું ગયું.

હવે ઉપરોક્ત વૈષ્ણવ લોકો અતિ ગુપ્તપણે નીકળી પડ્યા હતા અને લેમણે ગિરિરાજથી આગ્રાનો રસ્તો લીધો હતો. ત્રીજે દહાડે પાછલી રાતના થડી હતી ત્યારે આગ્રામાં અધારામાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં કેટલા સલામત સ્થાને પાંચ સાત દહાડા રહ્યા. રહેવાનું કારણ એ હતું જે શ્રીનાથજીની ગોદના નવનીનપ્રિયાજીની મૂર્તિ બીજાઓને આપેલી અને લેમણે જુદે રસ્તે લઈ આવવાને કહ્યું હતું, તેઓ પ્રથમ ગોવર્ધનની તળેટીમાંજ મંદિરના સંસ્કાર જોવા ચોખ્ખા હતા. આ લોક આગ્રે પહોંચ્યા પછી લેમણે પણ આગ્રે તેડી લાવવા માણસ મોકલ્યું; ત્યાર પછી ચાર પાંચ દહાડે તેઓ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા ત્યાં લેમણે મળી ગુપ્તપણે અન્નકુટનો ઉત્સવ કર્યો, પણ બીજે દિવસે કાંઈક અર્થાં સંબંધાતો તેઓ તરતજ રાતોરાત ચાલી ગયા. આ અન્નકુટની બાબતમાં પ્રાગટ્યની વાર્તામાં આ પ્રમાણે લખ્યું છે કે “પાછું ગુપ્ત અન્નકુટલેયો, જાતકે ઠિકાને ખીર કરી ધરી, ઓર સામગ્રી સમયાનુસાર યત્નિયત પકવાનની ભયે, ઓર ગુપ્ત શ્રી ગોવર્ધન પૂજા શ્રી ગોવિંદજીને કીની ઓર વિધિ પૂર્વક અન્નકુટ શ્રીજીકો ભયો. જે ગંગાબાઈને તો સચે કીરતન કીયે, ઓર મુંદગાદિકકો કષ્ટ ઉદેસ ન ભયો.”

પાછી ત્યાંથી દંડોધાર કરીને કોઇ સ્થળે તેઓ ગયા, પણ
તહેમના ગયા પછી બાદશાહને ખબર થઇ હતી કે ગિરિરાજવાળા
મૂર્તિ અહીં આવી હતી. આથી બાદશાહે તહેમની પાછળ માણસ
મોકલ્યાં. આ વાતની વૈષ્ણવ લોકને ખબર પડતાં તેઓ અંબલા
કરીને કોઇ નદી તહેમની પાર ઉતરી કોઇ ગુપ્ત જગ્યામાં જઇ રહ્યા.
બાદશાહના માણસો જ્યારે દંડોધારમાં આવી પહોંચ્યા અને
વૈષ્ણવલોકનો પતો ન લાગ્યો ત્યારે તહેમણે વિચાર્યું કે આમ
પૂઠ પકડવામાં નહાસાનહાસમાં હાથ ન આવશે તે કરતાં એઓ
સ્થાપિ થાય ને પછી ત્યાં જવું, આ વિચારથી તેઓ પાછા ગયા.

બાદશાહના માણસ પાછા ગયા પછી આ લોક દંડોધાર
આગળ કૃષ્ણપુર કરી ગામ છે ત્યાં આવ્યા. અહીં આગળ એક
નવી પીઠા ઉત્પન્ન થઇ. વજરાયણ નામનો મહારાજ જે આગળ
એ લોક સાથે આગ્રામાં લડ્યો હતો તે થોડા માણસો રાખી એ
ઓની પૂઠે ફરતો હતો. આ દંડોધાર આગળના મુકામમાં તહેમ
કાંઇક લાગ આવી ગયો એટલે જળરદસ્તીથી આ વજરાયણએ
શ્રીનાથજીની મૂર્તિ કુંટવી લીધી અને પોતે ધણી થઇ બેઠો.

આ કુંટવી તો બેઠો પણ પચાવવી મુશ્કેલ હતી. કારણ આ
લોકો ત્યાંથી ખસી જઇ દશ બાર ગાઉ દૂર રહ્યા હતા પણ તેઓ
પણ એના જોવાજ લાગ શોધ્યા કરતા હતા. થોડો વખત રહી વજ
રાયણએ બધા માણસોને રજા આપી નવા રાખ્યા પણ જળગરિયા
ને પેલા લોકો સાધ્યા અને તેઓદ્વારા ખબર મેળવતા રહ્યા. એક
દિવસ અણધાર્યાં આ વજરાયણ એકલા પડતા પેલા જે જળગરિયા
એ વૈષ્ણવ લોકને ખબર આપી. તેથી જોવિંદજી અને બીજા જે
તેણું માણસો, ત્યાં આવ્યા. વજરાયણ રાજભોગ ધરવા જેવા મંદિ-
રમાં ગયા કે જોવિંદજી દોડી પહોંચ્યા. ને વજરાયણનું ખૂન કરવા
સુધીની સખત, ધમકી આપી વજરાયણ નિરપાય થઇ ગયો અને
શ્રીજીની મુર્તિ પાછી સોંપવી પડી એટલુંજ નહીં પણ વજરાયણ
ને ત્યાંથી કાઢી મુક્યો. આ પછી જોવિંદજીએ ત્યાં પોતાના કુટુંબને
બોલાવ્યું તે બધા એકઠાં થયા પણ ત્યાં વધુ રહેવું સલામતીજરેલું.

ન ધાયું. કારણ જન્મસંયમને કાઢી મુક્યો, તે વેર લીધા વગર રહે
એવા નથી એમ માનના હતા, આથી માત્ર યોગજ માણસો ને પોતે
ચાર જણ તે થી ગોવિંદજી, વલ્લભજી, બાળકૃષ્ણજી, અને દાઉદજી
તેમજ ત્યેમના વડુજી વિગેરે હતાં તે ક્ષેા અહિંથી ગયા.

આ પછી તેઓ ફરતાં ફરતાં જુદી-દોરે આવી પહોંચ્યાં.
પણ ત્યાં ડર મોટો એટલે વધુ ન રહી શક્યા. આ પછી કોઇ
કૃપાવિલાસ કરી ગામડું હજે ત્યાં રહેવા ગયા. ત્યાં વેરાગીના
વેપમાં ગુપ્તપણે રહ્યા, પણ ત્યાં મનમાં ધયા ક્યું કે આમં તે ક્યાં
મુધી રહેવું? આથી તેઓ જોધપુર ગયા ને ત્યાંના રાજા જસવંત
સિંહજીનો બળવાન આશ્રય મેળવવા પ્રયત્ન કર્યો પણ ત્યેમણે નિષ્ફળ
ગયા. આ પછી જાહેર જગામાં તો એમને રહેનાં કાંવે એમ હતું નહીં
તેથી ચાંપાસેની નામના ગામડામાં રહ્યા. પણ હવે વિચાર થયો
કે આમ તે કેમ જીવે? કાલથી? આ પછી કેટલાક વિચારો
ક્યાં પછી એવા નિર્ણયપર આવ્યા કે જો સ્થળાંતર કરવું પડે તો ત્યાં
બધાથે નજાતાં માત્ર એકાદ બે જાણે જણ, ને ત્યાં જો અનુકૂળ ને યોગ્ય
થઇ પડે તો પછી બધાંને બોલાવવાં. આવા વિચાર પછી ધાયું
કે ઉદયપુરના રાજા વિષ્ણુ માગીં તેમજ મિરાબાઈના પણ સંબંધી
છે તો ત્યાં પગરવ થઇ શકશે. આ વિચારથી ગોવિંદજી તથા ગંગાબાઈ
ગયા. કારભારીઓને વશ કરતા એમને આવડતું હતું, એટલે તેઓ
દ્વારા રાણા રામસંગના દરબારમાં પ્રવેશ કર્યો. બીજા મેર ગંગાબાઈ
અને રણવાસમાં પ્રવેશ કર્યો, બની એટલી મુક્તિ, પ્રશામદ, હળ, કળ,
બધું કરી રાણાતું મન પીગળાવ્યું. રાણાજીના દરબારમાં કોઇ કોશી
દશે ત્યેમું મન પણ પીગળાવ્યું. જોધપુરવાળા તો રાખવા કહે પણ
શ્રીજીની ધમ્મજા ઉદયપુરમાંજ મિરાજત્વાની છે વિગેરે બેરુદ્ધ.
રાણાએ બાદશાહના ડરને લીધે કેટલીક આનાકાની કરીધી પણ
આખરે રાજા આપી અને તજવીજથી રહેવા જણાવ્યું.

આ પછી ક્યાં રહેવું તે સંબંધમાં બધા મળી એવા નિર્ણય
પર આવ્યા કે ઉદયપુરથી બાર પંદરેક માહિપર શિલાઃ કરી હુંગરોની
ટકરીની વચ્ચે એક ગામડું આનેધું છે ત્યાં સાધારણ રીતે રહેવું.

આથી ગોવિંદજી તરત ચાંપાસેની દોડી ગયા, અને જેમ બને તેમ જલદીથી શ્રીજી ને સિદ્ધાડ લઈ ગયા. ત્યાં રાણાજીએ જે સ્થાન બતાવ્યું હતું ત્યાં આગળ એક સામાન્ય જગા બાંધી રહ્યા. ગોકુળથી સવંત ૧૭૨૬ ના આસો સુદ ૧૫ ના નીકળ્યા ને સવંત ૧૭૨૮ ના ફાગણ સુદ ૭ ના સિદ્ધાડ આવ્યા. અર્થાત આ રીતે બે વર્ષ, પાંચ મહીના, ને સાત દિવસ, ન્હાસભાગની પરિક્રમા કરતા હતા.

હવે આ રીતે હિંદવપુરના રાજ્યમાં સ્થિર જેવા થયા પછી રાજ્યાશ્રય મેળવવા તજવીજ કરવા માંડી. એઓ પાસે થોડું દ્રવ્ય હતું. થોડું ગોકુળથી લાવ્યા હતા, રાણાજીના પૂર્વજોમાં મિરાં બાઈ અને અજબ કુંવરી થયલાં, તેમના પ્રત્યે રાણાજીને માન હતું. તેઓ વિખણ માગી હતા. એટલે ગોવિંદજીના પ્રયત્નથી રાજ્ય તરફથી એમનો ખર્ચ મળે એવા બંદોબસ્ત થયો.

આવી રીતે ચાર પાંચ વર્ષ નીકળી ગયાં. રાણાને અને આ વૈષ્ણવ મહારાજને એમ લાગ્યું કે બાદશાહ આ વાત હવે જાણ્યા લાગે છે. એટલે મંદિર બંધાવવા વિચાર કર્યો, તેમાં સહવાસને લીધે રાણાજી પણ ભાવિક બન્યા હતા એટલે તેમણે બંધાવી આપવા કબૂલ કર્યું. મહારાજો પાસે એવું લખાવ્યું કે “શ્રી નાથજીની સેવા રાણાજી ઉપર બિરાજે છે ને આ મંદિર બાબતમાં સર્વ અખત્યાર રાણાજીનો છે અને માત્ર સેવા દાખલ રહ્યા છીએ શ્રીજીની સેવા કરિયે તથા અન્નવસ્ત્ર લઈએ. અમને રાણાજી આ જગામાંથી કારણસર અગર કારણ વગર કાઢી મુકવા અખત્યાર છે” વગેરે બાબતનો પાકો લેખ લખાવી લીધો.

‘મંદિર આ રીતે બંધાયું, તેમ તેનાં ખર્ચના નિલાય માટે બે ગામો સેવામાં થયાં. આ રીતે કાંઈક સારી દરખામાં આવ્યા. બાદશાહવાળી વાતને લગભગ દશેક વર્ષ થઈ ગયાં હતાં એટલે કંઈક હિંમત આવી, નિર્ભયતા લાગવા માંડી. યુજરાત, મારવાડ, સિંધ, ગોકુળ બધે કાગળો લખી બંધાને જાણ કર્યું. યાત્રાળુઓ આવવા માંડ્યા. ભાવિકો વધવા માંડ્યા. ઉપજ થવા લાગી.

આમ જ્યાં જ્યાં દીકરું હતું ત્યાં વળી શ્રીજીવાંગાપર તવાઈ આવી. દિલ્હીમાં ઝોરઁમજેબ રાજ કરતો હતો. તે પ્રમાંધ હતો. તેને આ વાતની ખબર પડી. તેણે રાણાજીને લખી જણાવ્યું કે પત્ર દર્શાવે આ જોડકને મોકલી આપવા નહીં તર માણસો મોકલી લઈ જશું. પ્રથમતો રાણો ગજરાયો, પછી આટલા ખાતર આ બધું ન કરશે એમ ધારી આડો અવજો ઉતર લખ્યો. બાદશાહને જવાબ વાંચતાં ક્રોધ થયો. આણીમેર ડોશીની મારફતે રાણાજીને આ લેખાએ ખૂબ રંગ મઠાવેલો હતો. શ્રીજીવાળાં પણ આવો સમય જાણી આગળથી એની સાવધાનતા ખાતર “વાટરા” કરીને એક ગામંડું જોડેની પાસે એક મોટી નાળ હુંગરના ટેકરાઓમાંથી હતી અને જે ખૂબ ગીચ ઝાડીમાં હતું ત્યાં કંઈ ગુફા જેવું શોધી તેમાં શ્રીનાથજી તેમજ અસળાળ વગેરે લઈને ગુપ્તપણે રહ્યા.

ઉદેપુરથી આસરે વીસેક ગાઉપર જન્ને લશ્કર વચ્ચે પુધ્ધ થયું. બાદશાહ જનના સાથે હતા. તે જનનાવાળા ક્રોધ સહિ-સલામત જ્યાં પાછળ હશે ધારી તે તરફ ગયા. એટલામાં ઉદેપુર ની મદદે જે ખીજું લશ્કર આપતું હતું ત્યાં ઘેલા જનના માણસો નોબેટો થયા. બેટો ચતાંજ તેઓને કેદ પકડી લીધાં, અને તેમને પણ સાથે લઈને રાણાના લશ્કરને આવી મળ્યા. આ જનનામાં બાદશાહની રંગી ચંગી નામની માનીતી બેગમ પણ હતી.

આને પકડીને રાણા પાસે લઈ જતાં તે ઘણા ખુશ થયા છતાં રાણાએ બેગમનો અતિશય સત્કાર કર્યો. બેગમ આથી અત્યંત પ્રસન્ન થઈ.

રાણાએ પૂછ્યું. “જાણ સાહેબ હવે સૌ કુકમ છે?” બેગમે કહ્યું. “એક વખત બાદશાહ સાથે બેળી કરે તો પછી ત્હમે કહેશો તેમ કરીશું,” રાણાએ આ સ્વીકાર્યું.

હવે બાદશાહને આ જનનાને કેદ પકડાયાની ખબર થઈ હતી. તેથી તે ચિંતામાં હતો, અને અમીરો સાથે વિચાર કરતો હતો, એટલામાં રાણાના માણસો બેગમને ખાનામાં લઈને જઈ પહોંચ્યા. બાદશાહ ને રાણાં રાગસંગ જાદુ પ્રસન્નતાથી મળ્યાં. બાદશાહ ને તેની મંડળી રાણાની આ ઉમદા વૃત્તિ જોઈ આશ્ચર્ય

પામ્યા. બાદશાહે રંગી ચંગી પાસેથી પહેલાં તો બધું વૃત્તાંત સાંભળી લીધું. બાદશાહ ને આથી રાણાપર પ્રસન્નતા થઇ અને રાણાની ઇચ્છા જાણવા માંગી. રાણાએ આ પરથી તરતજ વિશેષ કશું નહીં પણ, આ મૂર્તિ રાજ્યમાં રહે એટલી યાચના કરી. એટલામાં એક ઉમરાવ સમયસચક હશે તેણે પણ કહ્યું કે કેદ પકડાયલાં બેગમ સાહેબને વિના ઉપદ્રવ ને આવી ને નષ્ટતાપૂર્વક આપી દે તો આ નિશ્ચય પત્યરની મૂર્તિ તે શું ઉપદ્રવ કરે ? આથી બાદશાહે રજા આપી. રાણાએ પણ ઉદેપુર જઈ શ્રીજીવાળાને કહાવી મોકલ્યું. તેઓ હવે નિર્ભય માટે હમેશને યયા હતા એટલે આ શુભ ખબર મળતાંજ બહુ આનન્દ પૂર્વક આવ્યા. આ પ્રમાણે શ્રીજીની ઉત્પત્તિ વિષ્ણુ, અને સ્થાપન છે.

પણ આ સંબન્ધમાં સંપ્રદાયના કોઇ લાગતાવળગતાએ અથવા મહારાજે “શ્રી ગોવર્ધનનાથજી પ્રાગટ્ય વાર્તા” નાંમે એક પુસ્તક આશરે ૧૩૦-૩૫ વર્ષ ઉપર રચ્યું છે તેમાં એવી વાર્તા લખી છે કે જહોને કશો પણ આધાર નથી. એકને એક પુસ્તકમાં પરસ્પર વિરુદ્ધ પડતી વાર્તા લખેલી છે. આને લઇને આવાં પુસ્તકોની હકીકત પ્રતિષ્ઠિત ગણાવામાં વાંધા પડે છે. શ્રીજીની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ સંબન્ધમાં આપણે જે વિવેચન ઉપર કહ્યું તે સત્ય, કે, આ “શ્રી ગોવર્ધનનાથજી પ્રાગટ્ય વાર્તા” ના પુસ્તકની હકીકત ખરી એ માટે એ પુસ્તકમાંની કેટલીક હકીકત દૃષ્ટાંત તરીકે ઉતારીશું. એમાં લખે છે કે “શ્રી કૃષ્ણાયનમઃ ॥ અથ શ્રી ગોવર્ધનનાથજી પ્રાગટ્યકા પ્રકાર લિખ્યતે જો શ્રી ગોવર્ધનનાથજી આપ પ્રગટ હોયકે ભૂમિ હોકમે જોજો ચરિત્ર કીયે સો શ્રી ગોકુળનાથજી કે વચનામૃતકે સમૂહતે શુદ્ધ કરીકે ન્યારે ન્યારે લીખતે હે.”

આ ઉપરથી અનુમાન એમ ફલિત થાય છે કે ગોકુળનાથજીની હકીકત કાંતો અતિશયોકિત વાળા હોય. કે કાંતો ન્હાસભાગ ઇત્યાદીને લીધે સ્થિતિમાં ફેર પડ્યાથી વર્ણનમાં ફેર કરવાનો હોય.

ગમેનેમ હોય પણ તે દક્ષીણ અપ્રતિષ્ઠિત નેમજ દુગિત લાગવાથી
આ પ્રમાણે લખવાની જરૂર પડી. એ પુસ્તકમાં એક સ્થળે એમ
લખ્યું છે કે “અગ્નિ નિત્ય લીલામે” શ્રી ગોવર્ધનનાથજી શ્રી
ગિરિરાજ પર્વતજી કંદલાનમે અનેક ભક્ત અલિત આપ બિરાજ
માનડે. સો તર્કા શ્રી આચાર્યજી મદા પ્રમૂ આપ સદા સર્વદા સેવા
કરને છે.” આ કેવળ તરંગી કલ્પના હોઈ શકે. થીજીનું નિવાસસ્થાન
શિવાડ છે, તેમજ આચાર્યજી તો ક્યારેનું જ જાણવું હતું.
વળા એક સ્થળે એવું લખે છે કે “સંવત ૧૪૧૬ મે” શ્રીજી
ઉપર ભુજાકો દર્શન લયો.” દ્વાદશ કુંજમાં લખે છે કે ગોપીકાના
જીવ પૃથ્વી ઉપરજ જન્મ્યા હતા, તેનું સ્મરણ શ્રી હાકોરજીને
ધવાથી વિરલ ઉપજ થયો એટલે હાકોરજી તથા સ્વામિનીજી બન્નેના
નેત્રમાંથી વિદ્વાગ્નિ નીકળ્યો તેનો સંબંધ થતાં શ્રી વલ્લભાચાર્ય
અગ્નિ સ્પર્શ થયા. અહીં આપણને આ બન્ને હકીકતમાં જે પૂર્વા
પર વિરોધ રહેયો છે તે સ્પષ્ટ જોઈશું. “શ્રીજીને જીવોની વાત નો
૧૫૩૫ માં યાદ આવી અને પોતે ૧૫૩૫ તો ૧૪૧૬ માં પ્રગટ થય
આ એક વિચીત્રતા છે. એક સ્થળે એવો ઉદ્દેશ જોવામાં આવે
છે કે “કાઠુકો જન્મ” કહ્યું વસ્તુજી કામના હોતી તથા ભગ્નકો
કુન્દકો જ્ઞાન માનને તથા વાકી કામના સિદ્ધ હોતી” આના
સંબંધમાં અમારે શું લખવું તે “જાત” નથી. વાચકેજ વિચારવું

વળા લખે છે કે “સંવત ૧૫૩૫ વૈશાખ વદ ૧૧ કે દિન
શ્રી ગોવર્ધનનાથજીકો મુખાવિંદ પ્રગટ લયો. તાંછ દિનથી
વલ્લભાચાર્યજીનો પ્રાકુર્ણવ અગ્નિ કુંડતે લયો. ઐર કૃષ્ણ
અવતાર કે મજવાસી સખ મજમંડળમે જલ્દાં તર્કા મનુષ્ય કુલમે
પ્રગટ ભયે.” સિદ્ધાંત એવો છે, કે શ્રીકૃષ્ણ બધાનો ઉદ્ધાર કયે
હતો, ત્યારે આ ગોપો આટલા દિવસો સુધી જીવેલાનિમાં કેમ રહ્યા
હશે ? વળા કહ્યું છે કે કૃષ્ણાવતાર પછી આજી રહેલા જીવોનો ઉદ્ધાર
કરવા શ્રી વલ્લભાચાર્યનો અવતાર થયો, ત્યારે આ નજવાસી
ક્યાથી નીકળી આવ્યા ? આ વાતોનું સમાધાન થથાસ્થિત થઈ શકે
એમ નથી. એક સ્મુજ વાત જોવામાં આવે છે. એક સ્થળે લખે છે
કે “સદુ પાંડેકી સહસ્ત્ર ગાયત્રી ત્રીનમે” એકેકો નામ ધુમરીથી સો

ધરી ચાર દિન પિછણી રહે તખ ગિરિરાજ પર્વત કે ઉપર-ચઢિકે
 શ્રી નાથજીકે મુખાવિંદકે ઉપર સ્તન કરિકે દાઢી હોષકે દૂધ સ્ત્રવે
 સો દુગ્ધ આપ આરોગે” પોતાની મેળેજ, દહોનાર વિના, દૂધ દેનાર
 પશુ, અને તે દૂધ પીનાર તે આ મૂર્તિ ! વધુ ટીકાની જરૂરજ નથી.
 એક સ્થળે એવું લખ્યું છે કે” પાછે જ મહીના પર્વત વહી દૂધ
 આપ આરોગે સો એક દિન મની ચિંતા તથા સદ્ગુણ ગાયકો
 સ્વસ્થ દૂધ દેખકે ગાયકે પીછે ચલ્યો ગયો. તખ ઉન્ને ચહ સખ
 પ્રકાર દેખ્યો; તખ દડવલ ધનને કીની ઝોર ધનકું શ્રીમુખકો
 દર્શન લયો, તખ ચીનાથજીને શ્રીમુખ સોં સધ પાંડેસોં
 સાક્ષાત આરા કીયે જો મેં શ્રી જોવધન પર્વત મેં રહત હું.
 ઝોર આરા કીની જો આજતેં મોકુંવા માધકો દૂધ દહીકે
 દાય ખીરીયાં ખાધ જાએ. ” વળી શ્રીનાથજી ખોલે છે કે,
 અરે ? ધરમદાસ ચહ ગાયનું સદ્ગુણકે પરિકમેં કરિદેખાકો
 દૂધમેં અરોગું જો. ઝોર કુંમનદાસકો શ્રીજીને આંસા કરી જો
 કુંમનદાસ તુ નિત્ય મેરેપાસ ખેલવેકું આયો કર ” વળી લખે
 છે કે એક માધવાનંદ કરીને કોઇ હતો ત્હેને ઇચ્છા થઇ જો હું
 શ્રીજીને અન્ન આરોગાવું તથા ગુનર ધરાવું. ત્હેને શ્રીજીએ કહ્યું કે
 મેં તો જખ શ્રી આચાર્યજી મદામ્રભુજ પધારેંગે તખ શ્રી હસ્તસોં
 રસોઇ કરકેં મોકું અન્ન પ્રાપ્ત કરવા વેંગે તખ જોજન કરંગો
 ઝોર તાંહાં તાંઇ હમ જૂજ્યાસિનમેં ખેલેંગે.” વળી સાથે એમ
 પણ લખે છે કે “ કળહુ (શ્રીજી) કુંલનદાસકું સંગ લેકે માખન
 ચોરીકું જૂજ્યાસિનકે ધરમેં પધારતે.”

વળી એક વાત એવી આવે છે કે “એક લવન મુરોકો
 પ્રજવાસી હતો સો વાકી ગાય ધને મેં ખોઇ ગઇ, સો તહા સિંહ
 રહન હતો તખ માનતા કરી જો મેરી- ગાય સિંહ નહિ મારેગો
 તો ગાયકો દુધ શ્રીજી કો આરોગાઉંગો પાછે રાત્ર સમે વા
 ગાય કો સિંહ મિલ્યો તખતાકું શ્રીજીને જુજ પસારકેં કાન પક
 રકે. નિકાલ દીયો.” વળી ખીજે દિવસે કુંમનદાસને શ્રીજીએ કહ્યું
 “ કુંમનદાસ મેરી બાં દુઃખત છે.”

“ વળી લખે છે ” એક યજ્ઞભાસી હતો તામ્ર શ્રીશ આગા
 કામે જો તું મોકું દૂધ રોડી લાવ દે.” પછી લખે છે એક યજ્ઞ-
 વાસણે દસ શેર માખણ ચઢાવવાની માનતા કરેલી તે સાસુ સસરા
 ના ડરથી ત્યાં જઈ ન શકી એટલે તેણે કહ્યું “ પર વારેનરો
 આગળ મેરો આવનો ન બને”ગા તમ વાકી આરતી જાનીકે દેવ
 દમન આપ મધારે અર માખન લોકે અરોગે.” વળી અમાઉ મનુરો
 નાગાને પાડાપર ચઢી દરારન આપી આવ્યા હતા. ને ગોવિંદ કુંડ
 પર તેજ ધણીને રોટલાને વડીને ભોગ ધર્યો ત્યારે શ્રીશ રાજભોગ
 મુકી દઈને ત્યાં રોડી જઈ ખાઈ આવ્યા, પણ સામગ્રી ચોડી
 ડોવાથી માધવેંદ્રપુરી પુજારી હતો ત્યેને “ આજ કામે જો મોકું
 બુધ લગી છે તા તે રાજ ભોગ ફેર કરો.” આપાં તે હજી કેટલાં
 રોટલાં આપવાં તે અમે સમજી શકતા નથી. પ્રભુ શું, ત્યેનું
 સ્વરૂપ શું, આચાર્ય શું, ત્યેનું ગૌરવ શું, મહત્વતા કેટલી વિગેરે
 અનેક બાબતોના વિચાર કરીય તો આ સર્વ હકીકતો કેવળ
 હાસ્ય સરખી અર્થહીન, ગ્રામ્ય, હલકી લાગે છે. ધણી ખરી હકી-
 કતોમાં તો સામાન્યમાં સામાન્ય મનુષ્યને સજે એવા વિશ્વના નિયમોની
 અવગણના થયેલી જણાયે. શ્રીશની મૂર્તિમાં બોલવાની, દૂધ પીવાની,
 ચોરવાની વિગેરે ક્રિયાઓ શી રીતે સંભવી શકે? મનુષ્યોની આ સર્વ
 ઘટિત અપટિત ક્રિયાઓનું આરોપણ પ્રભુપર કરવાથી મનુષ્યને પ્રભુ
 પદથી ખસેડી મનુષ્ય બનાવવા સરખું છે. એટલુંજ નહીં પણ
 જ્યારે જડ એવી મૂર્તિમાં આ સર્વ ક્રિયાઓનું આરોપણ કરવામાં
 આવે ત્યારે તો લેખકની જડતા ચિત્તન એવા પ્રભુને જડજ બનાવે
 છે. આ જમાનામાં આ હકીકતો સાધારણ મનુષ્યને પણ ગળે
 ઉતરવી મુશ્કેલ છે. આમ જતાં કેટલીકવાર કેટલાંક કેળવાયેલાં મનુષ્યો
 પણ સત્યાસત્યનો વિચાર કે વિવેક ક્યાં વગર અથવા તો રહમ-
 જ્યા જતાં સામાન્ય વંશમાં પ્રતિષ્ઠા કે મહત્વતા મેળવવાના
 માન જૂખ્યા ડોવાથી કંઈક રહસ્ય હશે કહી અર્થ અધ્યાણ એવા
 બને છે તેમ અલંકાર શોધવા પ્રયત્ન કરે છે, પણ આ હકીકતો
 એવી પરસ્પર વિરુદ્ધ જતી સુધ્ધિહીન છે કે કોઈપણ પ્રકારની
 કલ્પનાથી દૂર છે. એકવાત વિચારવાની છે. પુરોના હૃદયમાં, મનમાં

જે જે ભાવો સતત ઘોળાયા કરતા હોય છે, જોડેતું ચિંતન નિત્ય બન્યું રહેતું હોય છે તે કોઈ વખત નીકળતી અણુધારી વાણી મારફત બહાર પડે છે તે જીવનનું માપ કરવા ઉપયોગી થાય છે. આવી હકીકતોનો વિચાર કરીએ તો એમ લાગે કે શ્રીજી સરખા પ્રભુ માત્ર દૂધ, દહીં, માખણ, ઇંદાદી સ્થૂળ પદાર્થોમાંજ નિત્ય રમમાણ રહેતા હતા. તેમની તુમી માત્ર એટલામાંજ હતી. અને તે માટે અનેક નાનાવિધ અયુક્ત ક્રિયાઓ કરવી પડતી. ક્યાં ગિતોપદેશિત ભક્તિમાર્ગ અને ક્યાં આ ગપ માળ ? ક્યા તત્વજ્ઞાન ને વેદાંતનો મહાન પ્રભુ અને આ મનુષ્યમાં પણ પામર ગણાય એવા દૂધ, દહીંમાં લુબ્ધ શ્રીનાથજી ! પ્રહુ તો એટલું બની શકે કે આ લેખદ્વારા આ લોકના જીવન સબન્ધીની હકીકત બાણી શકીએ કે એઓના જીવિત કાળમાં એઓ બહુધા ખેડતો હશે કારણ ધણી વખત ગાય, ઢોર પાછળ તેઓ જતા. તેમજ ગાય ન્હારી જાય તો પકડી લાવવી અને તેના દૂધ, દહીં, માખણ વિગેરે ઉપયોગમાં લેવા વિગેરેના વર્ણન આવે છે. તેમજ આવા આચાર્યોને પ્રભુ આવા ખાવા પીવાની બાબતપરજ આટલું બધું લક્ષ આપે એ તેમનાં ગૌરવને શોભાપ્રદ નથીજ. અમે આ બાબત એવી અસાર, અર્થહીન સમજીએ છીએ કે વધુ વિવેચન પદેપદે કે પંક્તિયે પંક્તિયે ન કરતા માત્ર ઉપેક્ષા કરીએ છીએ.

આવા દૃષ્ટાંતો જોયાં પછી હવે સરિક્રમ વિરૂધ્ધના તેમજ કેટલાક અન્ય પ્રકારની અસબન્ધ હકીકતોના એ પ્રાગટ્યના પુસ્તકને આધારે દાખલા જોશું. એ સર્વપરથી એ ધર્મનું, તેમજ તેના આચાર્યોના જીવન સંબંધી બહુ અજવાળું પડશે. તત્સ્ય તેમજ સુચ વાચકોને માટે એમનાજ પુસ્તકોમાંના આ અવતરણો એ સંપ્રદાય તેમજ તેના ધર્માચાર્યો સંબંધી તુલના કરવાનું બહુ ઉપયોગી સાધન થઈ પડશે અહીં એક વાત નોંધવા જેવી છે કે એ સંપ્રદાયમાં કોઈક કેળેવાયલા પણ છે. અને જ્યો પોતે ઉચી કેળવણી પ્રાપ્ત કરવાનો દાવો કરે છે તેમજ આ એમના સંપ્રદાયમાંના પુસ્તકોની આ હકીકત માટે પોતાના વિચારો જાહેર કરવા જોઈએ. શું તેઓ પ્રમાણિક હૃદયથી સ્વીકારે છે !

શું તેઓ માન સાચવવા ખાતર, મોટાઈ પોપાવા ખાતર કે વ્યવ-
હારની સરળતા ખાતર આંખ મીચામણાં કરી શિદ્ધિત હોવાનો
દાવો કરે છે ? અને ધારીએ છીએ આજના જમાનામાં એ પુસ્ત-
કોનું ગુજરાની આલમ માટે ગુજરાની ભાષામાં ભાષાંતર થાય
તો ભાગ્યેજ એ હકીકતો પુરૂષ વર્ગ કે આ જમાનામાં સંસ્કાર
પામતી નથી સુધ્ધાંમાં રજ સરખું પણ માન પામે.

આગળ આપણે પૂરબુમલ્લ રાજાએ ગિરિરાજ ઉપર મંદિર
કેવી રીતે બંધાવી આપેલું ને જોઈ ગયા છીએ. તે સંબંધમાં
આ પ્રાગટ્યના પુસ્તકમાં લખે છે કે “સંવત ૧૫૫૬ ચૈત્ર સુદ ૨
કે દિન પુણ્યમલ્લ દત્તિ સો શ્રીજી આગા કીયે એ તું મેરો મંદિર
બનવાય. તા ૫ છે વહ આછકે શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રજ્ઞના સોંવાને
વિનવી કીની તબ શ્રી ગોવર્ધન નાથજીની ઇચ્છા બની કે શ્રી
આચારજી મહાપ્રજ્ઞને શ્રી ગિરિરાજ સો પુછી જો આપકે ઉપર
મંદિર બનેજો. ઝોર ટાંકી બાજેગી, સોતાકી કુંસી હમકો
આગા હું ? તબ શ્રી ગીરીરાજ વહ આગા કીયે જો શ્રી ગોવર્ધન
નાથજી મેરે હૃદયકે ઉપર બિરાજે જે જો મોકો ટાંકી લગવેકો પરિશ્રમ
ન હોયગો” હવે આના ઉપર શ્રી કીકા લખવી ? અત્યાર સુધી
મૂર્તિ વાતચિત વિગેરે કરતાં હતી, હવે તો અહીં હુંગર પાસે
બોલાવે છે. જે મનુષ્યો હવે આવી વાત લખે માને કે સ્પીકરે
હેમનાં મગજ હુંગરના તત્ત્વ જેવા નહીં તો વિશેષ શું સમજવા ?
ચળા એક સ્થળે લખે છે કે “માધવેંદ્ર પુરીકું શ્રીજીને આગા દીની
જો મોકું અસલ મલયાગિર ચંદન લાયકે સમર. મોકો ચંદન
સગાયવેકો પ્રેમ હે” આવું લખ્યા પછી લખે છે કે
માધવેંદ્રપુરી અહીંથી મલયાગિર ચંદન લેવા ગયો તે પહેલા શ્રી
જગન્નાથપુરીમાં ગયો. ત્યાં એને ખીર ખાવાનું મન થયું. એટલે
ત્યાં એક ગોપીનાથજીની મૂર્તિ છે તોને બોજના કરોરા ધરાયા
હતા, તોમાંથી ગોપીનાથજીની લાકડાની મૂર્તિએ = એક વાટકો
ખીરકોં ચુરાયકે અપને રીગાસનકે નીચે દળકાય રાખ્યો ” બોગ
ધયાં પછી પંડ્યા માહોમાલ લડવા માંડ્યું ત્યારે ગોપીનાથજી
(પેલી મૂર્તિ) બોલ્યા જે “એ” ચોરી રાખ્યો છે. તે આપણા ગામમાં

એક માધવેન્દ્ર પુરી કરીને એક આબ્યો છે ત્હને આપી આબ્યો છું.’ આમાં હવે મૂર્તિ બોલે છે ને વાતચિત કરે છે. માધવેન્દ્રપુરીને ખીર ખાવાનું તે મન થતું શું, પંડ્યાઓનું ખીર માટે લ્હકવું તે શું, ગોપીનાથજીની મૂર્તિનું તે ખીરને ચોરરી તે શું? ગોપીનાથજીની મૂર્તિ ચોરી વિના શાહુકારીથી આજ્ઞા કરત તો શો વાંધો? વળી એક વિચિત્ર અસંબંધ વાત આવે છે. એક નાગર બ્રાહ્મણની સ્ત્રી ગોંસાઇજીની સેવકી હતી. તે ગોકુળ તરફથી નીકળ્યા હશે તેથી તે સ્ત્રીના કહેવત્થી શ્રીજીના દર્શન ગિરિરાજ ઉપર કરવાને ગયા. “ સૌ ભોગકે શ્રી દર્શન કીયે, તખ વા સ્ત્રીને ગોવધનનાથજી સૌ ખીનતી કીતી જો મેરો સુવીસે સંગ છુડાઓ. ચોર આપકે નિકટ રાખો યહ બિનતી વાકી સુનકે વાકો હસ્ત પ્રકણ કરકે વાકો નિત્ય લીલામે પ્રવેશ કીયો. જો વાકી સૌકોક દેહ છૂટી. તખ ઉહ બ્રાહ્મણ મરવેકુ બેઠો તખ શ્રી ગુસાઇજીને વાકો નિત્ય લીલાકે દર્શન કરવાયે. તખ ગોપીકા મંડળમે વા બીજે વા બ્રાહ્મણને દેખી તખ નાગર બ્રાહ્મણકો સંદેહ મિટયો, ફેરે વહ શ્રી ગુસાઇજીકો સેત્રક લયો. જો નિત્ય લીલામે પ્રાપ્ત લયો” આ પ્રાર્થના પણ વિચિત્ર ને ત્હનું દુન ને મૃત્યુ પણ આવું વિચીત્ર? પણ આધીય વધુ વિચીત્રતા તો આ છે કે નાગરે નિત્ય લીલામાં પ્રવેશ કર્યો હતો છતાં પાછું લખે છે કે “ ફેર ગાંડેલીમે વાકો જન્મ લયો ” આ કથનો પરસ્પર વિરુદ્ધ જતા કેવળ છે.

વળી લખે છે કે ગાંડોલીમા મ્યામ નામે મૃદંગી થયો ત્હની છાકરી લલિતા ખીન બળવતી તે બહુ સાર બળવતી. તે સાલળ વાને શ્રીજી “ એક દિન ચાર પ્રહર રાત્રિ બને જગ પ્રાતઃ કાળ-શંખનાદ લયે તખ આપ નીજ મંદિરમે પધારે તખ જગાવતી બિરિયાં શ્રી ગુસાઇજીને આ રક્ત નેત્ર દેખકે શ્રીજીસો પૂછી જો બાબા આજ રાત્ર જગરન કહો લયો ” ત્યારે ત્હણે બંધું જતાંત કહ્યું.’ મૂર્તિનું ઉંઘવું શું, જગવું શું, આંખો લાલ થવી શી? માત્ર વાંચકેજ વિચારવું.

વળી લખે છે કે "શ્રીજી દિવસમે" માય ચરાવને જાણ તખ શ્રીજી સંગ સખ ગ્યાલ મંડલી જાણ. ઝોર એક સમે દાઉકે ઘાટ તણે શ્રીજી ખેલત હતે, તા સમે જોખીનાથ ગ્યાલને કહી જો અખતો દેવ દમન બેયા તા કું શ્રી ગુસાંધજી વડુવા અરોગાવન હે સો તામેસો દમ દુકોં લડુવા લાયોદરિ નખ શ્રીજીને કહ્યો, બેયા તમકું કાસિ લાઉંગા પીછે દુસરે દિન આદ લડુઆ ચુરાય લીએ સો ગ્યાલ મંડલીમે ખાંરી દીને." અહીં તે શું લખ્યું? એટલું જ કે પરમાત્મા, પ્રભુ તેને કેવી દયામાં આ સંપ્રદાયવાળા મૂકે છે. આં-માનનારા બોળા અને શુદ્ધિ શૂન્ય નહીં તો કેવા સમજવા?

પણ આથી વધુ દલકી પંક્તિમાં પ્રભુને મૂક્યાની વાત તો હજી આવે છે. એ જોડલી હામ્પરસિક છે તેટલી જ બે-જનક છે. લખે છે "ઝોર એક દિન શ્રીજી જીવાલિયાકી ખેરી રૂપમંજરી હતી તાસું ચોપટ ખેલિવેકું પધારે, સો બાર પ્રહર જિવાંસુ ચોપટ ખેલે. ઝોર વાકે નંદાસ કે સંગ હતો." જેમ જેમ ગીતગોવિંદના કારણથી શ્રીજીની આંખો લાલ થઈ આવેલી લખેલી છે તેમ આમાં પણ લખ્યું છે કે તેવું જેમ ગુસાંધજીએ શ્રીજીને ધમકાવ્યા "તખ શ્રી ગુસાંધજીએ શ્રીજી તે નાંહી કરી જો ત્રાકીક શરીરકે લીયે ધતની દૂર શ્રમ કરિયે? જો યહાં પ્રજાલકત કે સંગ આપ સુખેન ચોપટ ખેલો." અહીં વળી ચોપટ ખેલવા મૂર્તિ ઉડતી હતી. પણ આથી વધુ જે દલકી વાત તે નંદાસના રૂપમંજરી સાથેના કુકર્મની છે. ગુસાંધજી વળી જ્યારે શ્રીજીને ધમકાવે એ સ્થિતિમાં હતા ત્યારે કૃષ્ણદાસે જ મહિના સુધી દયન હેમના બાંધ કેમ ક્યાં હશે?

વળી "અલીખાં પહાનકી ખેટી બીબી તાજ હતી સો તાકી મા હે " નુતન આગત તાજકોં પ્રભુ ગાગત હોરી ગીત " એવી સ્થિતિમાં શ્રીજી પણ નાચ કરતા, પણ હવે એક ખરેખરી અગત્યની વાત આવે છે, જે સત્ય હોવા સંભવ નથી તેમાં લખે છે કે "અકબર બાદશાહકી ખેટી મહતી શ્રી ગુસાંધજીકી સેવક હતી. તાસોં શ્રીજી સતરંજ ખેલવે આગરેકું જાત હુતે. વહજાત શ્રી ગુસાંધને જાની

તખ શ્રીછકું મને કીયે ” આ વાત કેવળ વિચીત્ર હસવા સંરખી છે, કે મનિ રાતોરાત બાદશાહની પુત્રી સાથે શેત્રંગ રમવા જાય ને પાછી આવી પોનાને આસને બેસે. તોપણ આમાં એક વાન વિચારવા જોવી હાજે છે એ સર્વ વૈષ્ણવો જાહેમને પોતાના સિદ્ધાન તરફ માન હોય ત્હેમણે બ્યાન આપવા ચોચ છે તે એ કે તે કાજ મુમલમાનોને સેવક તરીકે અંગીકાર કરવામાં પાંચ નહોતું મનાવું. અને શ્રીછ બાવાજ જ્યાં બાદશાહની પુત્રી સાથે શેત્રંગ રમવા બેઠા તો પછી બાકીજ શું રહ્યું ? વલ્લભ સંપ્રદાયના આ પ્રમાણેના સિદ્ધાંતો તે વખતે સર્વને ઉપદેશવામાં આવતા હતા અને આજે જે સંકુચિત વૃત્તિ ને સાંકડી દૃષ્ટિ ત્હેમની દરેક ક્રિયામાં જોવામાં આવે છે ને નહોતી. ખીછ વાત રાજ મુસલમાની હોવાથી રાજના તેજ અને પ્રભાવની અસરો ક્યાં સુધી પ્રજા જીવનપર થાય છે તે આવી ખરી ખોટી લખેલી વાતોપરથી માલમ પડે છે. અને હિંદુશા- નના ધર્મવિચારની દરેક શાખાને કંઈ કંઈરૂપે કંઈ કંઈ અમરોદ્ધાની થયલી આપણે જોઈએ છીએ. એ કાળમાં અનેક ધર્મ વિચારની શાખા અને પેટા શાખાઓ ઉત્પન્ન થયેલી જોઈએ છીએ અને જો અકબરની રાજનીતિ પછી ત્હેની પાછળના રાજકર્તાઓની રાજનીતિ તેવીજકુનેહ ભરેલો ને બળવાળી અસરકારક હોત તો આર્યાવર્તનાં વિચાર પરિવર્તનો તેમજ ઇતિહાસનું સ્વરૂપ શું હત તે કહી શકવું મુશ્કેલ છે. હવે આપણુ આગળ ચાલીશું. એક સ્થળે લખે છે કે “ દેશાધિપતિને ગોવર્ધનકી તરફટીમાં આવકે ડેરા કીયો. તખ વાકી બેટી તાજ શ્રીકે દર્શનકું આઇ. સોતાકું શ્રીછને સાક્ષાત. દર્શન દીયે. ઐર સેન દીની. તખ વાકું અત્યંત આતુરતા બેટી જો હું તો શ્રીછ સો મિશુગી. તખ ઈંદાવનદાસ ઝવેરીકી બેટીને વાકો થાંભ રાખી પીછે વાકો બાંહ પકરકે નીચે ઉતાર લાઇ તખ તરફટીમે આઈકે વાકો લૌકીક શરીર ફટ ગયો. ઐર અત્રાકીક શરીર સો શ્રીછકી લીલામે પ્રાપ્ત ભઇ. ” આવી ઘણીક વાત છે. અસંખ્ય એટલા પરથી લાગશે કે જે મુર્તિના કદ, દુશ્મન ને દેવજને સ્થાને મસીદ બંધાવનાર તે કદી આ ભક્તિ

ભાવથી પૂજે એ યુક્ત લાગણું નથી હવે બને એટલું દુઃક કરવા માત્ર એમ જો દુઃખનો આપીશું એક મથકે લખે છે કે “ ગિરધારીજી લીલામેં પધારે મો લીલામેં શ્રી ગોવર્ધન નાયજી મદા મર્વદા ચોખી કરત છે તાનો શ્રીજીને કહીજો ગોવિંદજી પાદશાહ ક દુકમકી ચિતા કન છે, સો ઉનકો શુભ દર્શન દેખુ આર સગ રતાત કહોજો શ્રીજી મેવાઃ પધારવેકી ઇચ્છા છે ” પત્રી ગીરધારીજીએ ગોવિંદજીને દર્શન દીરા ને કહ્યું જે ત્હમારે ચિંતા કરવી નહીં હો આમા વિચારશું તો જાણશે કે એક રથને લીલા કરી ગયાતુ લખ્યું છે તો પત્રી ચોખીદાર કેમ કરી શીજી આગળ થયા?

વળી મૃત્યુ પામ્યા પછી ગોવિંદજીને દર્શન લી રીતે આપ્યા ? આ પછી ગીરધારીજી ગોવિંદજીને કહે છે, કે મને જાણતું તો જાણતું છે બાપી શ્રીજીનીજ જગતી ઇચ્છા છે માટે ત્હમે રથ સિદ્ધ કરી આલ્યા જાન આ પત્રી લખે છે કે ‘ જુદે જાણા મદા દુન આપકે મથ આગે મસાલ લેડ મથે જો ’ અર્થાત મદાદેવ તે દ્રીજી આગળ મસાલ લઈ આલરો પત્રી શ્રીજીનો રથ લાકયો પથ ચાલેજ નહીં ત્યારે ‘ ગોમ્વામિને ખીનતી કીતી તમ શ્રીજી આજા કીયે ગગાબાઇકુ ગાઠીમે સગમે લે મરો તમ રથ મથે જો ’ આ પત્રી ગગાબાઇને સાથે લીધી અને રથ ચાલ્યો આપર કશા વિચેચનની જરૂર નથી મુન વાચકેજ વિચારવું

વળી એક ટેમણે લખે છે કે એક દહાડો બાદશાહ કાકરાની પધારી ઉપર ચુતો હતો, ત્હને ‘ શ્રીજીને જામકે વાખી પીઠમે એક લાત મારી આર વાતે આશા કરી જો આજ મે આગરે આધોતુ. જો તુ ત્હમારા કદા મરિ ગકે છે ? મેહી અપને ઇચ્છાતે ઉઠ્યો તું ” પત્રી લખે છે કે શ્રીજીએ બાદશાહને “ લાત મારી તાકો ચિન્હ પીઠમે ઉપરી આયો સો જાણતાજી જીયો તમ તાદડ ચિન્હ રહો ’ હવે આ સંબંધમાં તે શું લખ્યું ? શ્રીજીની મુર્તિ તે શું, એ બાદશાહ ને લાત મારવી તે શું, ને ત્હને ચિન્હ જાહગી પથ ત રહેવું તે શું ? આ ગિરામ મુસનમાનો સાથે ચોપટ ખેવનહી, ખોલના ભગી સાથે મત રમવાની જાલિયાઓને ત્યા રસ્તામાથી રોટલા ઝુટાવી

ખાઇ જવાની વાતો લખી છે જે કેવળ વિચીત્ર મુખર્તાભરેલી હાસ્યજનક છે. વળી લખે છે કે શ્રીછ દાથી જોડેલા રથમાં બેગી રોજ રાતના નાચદારથી નજમાં રમણ કરવા જાય છે. તોના બળદો પણ તૈયારજ રાખેલા છે. વળી ખરા બળદની સાથે એક પચ્ચરનો દાથી પણ રાખ્યો છે. તે સહવન થઇ નજમાં શ્રીછની સવારીમાં જાય છે. પણ સાથે લખે છે કે શ્રીછના રથની કોઇ માણસ રાત્રે પરીક્ષા કરવા જાય, અથવા રમણ રેનીમાં શ્રીછના દર્શન કરવા જાય તે આંધજો થઇ જાય. એટલે અંધ શ્રદ્ધાજી કોઇ ખરા ખોટા નો નિર્ણયજ ન કરે. આ તે કેવી શ્રદ્ધા? આ તે કેવા પ્રકારનો જીપદેશ કેમનુષ્યોની મનોવૃત્તિને પણ માત્ર બેઠી બંધને જકડી લે ને કેવળ સ્વાર્થ ખાતર જુદીદીન બનાવે. આ માનસિક ગુલામગિરી આજેનો જમાનો કેમ સાંખે? અમે ધર્માનુરાગી સત્યાન્વેષી સર્જનો તેમજ જે કોઇ કેળવાયલા, સરકારી, ને જુદીની સુધગતા ધરાવતા હોય તોમને જણાવીએ છીએ કે “પ્રાગટ્યની વાર્તા” છત્યાદિ પુસ્તકો જોવાં, સત્યાસત્યનો સ્થિતિમાનુસાર વિચાર કરવો, ને વિચારણું કે આજના જમાનામાં આવાં અસંબંધ અસત્ય કથનો દાણુવાર પણ નલશે વાદ? ઉચ્ચ કેળવણી લીધાનું જોમને અભિમાન છે તેઓ શું આવી હકીકતો સ્વીકારશે? એ સંપ્રદાયમાં જોઓ તેવા હોય તેઓ આ હકીકતો સંબંધી સત્યાસત્યનો વિવેક કરવાની જરૂર નથી? શું આવા પુસ્તક પ્રતિષ્ઠિત ગણાશે? અમે તો કહીએ છીએ આવી હકીકતોમાં ધર્મ નથી, ધર્મનું રહસ્ય નથી, મોક્ષ નથી. વૈકુંઠ નથી, સુખ નથી, કલ્યાણ નથી, જ્ઞાનનું પ્રચારણ નથી પણ લોભ, અંધ શ્રદ્ધા, જડતા, અજ્ઞાનતાનું પ્રતારણ છે, અને જેટલે અંશે એનું પ્રસારણ તેટલે અંશે સંસારનું અદિત.

પ્રકરણ ૪ થું.

ભાડીઆઓ સ્વધર્મ ત્યાગી પુષ્ટિમાર્ગમાં કેમ

ફક્ત તહેનો ઇતિહાસ.

~*~*~*~

હવે આપણે આ પ્રકરણમાં ભાડીઆઓએ પોતાનો સ્વધર્મ ત્યાગી આ ધર્મ કેવી રીતે અંગીકાર કર્યો તે વિચારીશું ત્રી નાથજી શાંતિથી શિદાડમાં મેદા પછી ધીમે ધીમે મહિમા વધના માણ્યો, રાણા તરફથી પણ સારી મદદ મળ્યા કરતી એટલે સમગ્ર વધી વળી જે મહારાજો ગોકુળ તરફ રજા હતા તે ત્યા વશનો વધાગે ચતા અન્ય સ્થળોએ પધરાતા ગયા પહેલા તે તેઓ તેટલામાં ને તેટલામાં જ વધ્યા પણ પછી ગુજરાત તરફ આવી સુરત અમદાવાદ તરફ પણ પહોંચી જોલવા માડીને ગાદી સ્થાપન કરી સિંધ તરફ પણ એઓએ દ્રષ્ટિ દોડાવી આવ જીવ કરવા માડ્યો હતો પણ ત્યાં મુસલમાન મીરોનું રાજ્ય હોવાથી પહોંચી હુવાડવાનું ન બની ગયું એમ કરતે કરતે તેઓ દિલ્હીમાં કેન્દ્ર તરફ આવી પહોંચ્યા ત્યાં તેમને મોટો લાલ થયો તે એકે ભાટિઆ ઓ કે જહોમને એઓ માછીમાર તરીકે અને માછલાને સપડાવનાર તરીકે જાળખાવે છે તેઓ આ જાળમાં સપડાઈ ગયા તે વખતે કેન્દ્ર માંથી માં ભાટિઆઓની વસ્તી બહુ હતી તેઓ સારા પૈસા બાળા, ઈર્ષાદાર તથા મોટા વ્યાપારી હતા તેમનો ધર્મ પુરાણો કત એટલે મહાદેવ, રામ, કૃષ્ણ દેવી, ગણેશ, વિગેરે જુદા જુદા દેવ દેવીઓની ભક્તિ કરતા કોઈપણ તત્ત્વ પ્રદાય, પથ, કે વાગમાં ખાસ બધાયલા નહોતા પણ જુદા હતા છં મ ૧૭૭૭ ની સાલમાં દોહિતજી નામના કોઈ મહારાજ કેન્દ્ર માડરી ખાતે ગયા અને ત્યાં તેઓ ભાટિઆ જેવી સંપીલી અને પૈસાદાર કોમની આ સર્વ પ્રકારની પરિચિતિથી વાકેફ થયા અને તેમને પોતાના સમ્રાટમાં લેવા માટે પ્રયત્ન કરવા માડ્યો પણ તેમાં ફાયા નહીં એવામાં

એક બનાવ બન્યો. ભાટિઆ લોકોએ ગામના પશ્ચિમ દરવાજા પાસે એક મહાદેવનું દહેર ચણાવ્યું. ને તેમાં મહાદેવને બેસાડવા વિચાર કર્યો. આ વાતની દિલિતછને ખબર પડતા ભાટિઆ કોમના બેચાર અગ્રેસરને બોલાવી તેમને ઢ્યુ કે “મહાદેવજી તો જગતને, લય કરનાર ગળ મ્વરૂપ છે તેની દૃષ્ટિ ગામની સામે હોય તો ગામનો નાશ થાય અને ઉજડ થાય,” માટે વિપ્લુ જે પાલનડર્તા છે તેની મર્તિતું સ્થાપન કરવું જોઈએ” વિગેરે કેટલાક ચતુરાઈ ભરેલા વિવેચનને લીધે મહાદેવને રેકાણે ત્યાં લક્ષ્મી નારાયણની મૂર્તિનું સ્થાપન કરવામાં આવ્યું. આની રીતે જેમ જેમ તેઓ માનતા ગયા તેમ તેમ એઓ પણ ચતુરાઈથી નધુ વધુ પગ પેસાગે કરતા ગયા. એમણે એની રીતે ઉપદેશ આપવા માગ્યો કે જ્યો પોતે તેમના ગુરૂ તરીકે સ્વીકારાય વળી ને લોકના પુરુષણ તથા ભટ વિગેરેને પણ મહામજનના માડયા ને ાથમાં લીધા એટલે પછી તરતજ તેઓને બ્રહ્મ સમન્ધ કરી દીધો અને ડીઓ બાધી દીધી હવે આ ભાટિઆ સબન્ધમાં એ લોકો ન વાત ફેલાવી છે તે જોના જેની છે તેઓ એમ જણાવે છે. “દિલિતછ ત્યારે માડની પવાયા ત્યારે ભાટિઆ લોક મન્દીમાર હતા ને માઠનાનો આપાર કરતા દિલિતછને તે માન્ય દયા આની તેથી તેમની બુદ્ધિ નિર્મળ કરના બધાને વેર પ્રસાદ થોકલ્યો તે તેમણે ખાતો કે તેમની બુદ્ધિ તરત ફરી ગઈ બીજે દહાડે માગલા ધરમાંથી નાખી દીધા અને દોડતા દોડતા મહારાજને જઈ પગે લાગ્યા ને વિનતી કરી કે અમને શરણ લ્યો. પછી મહારાજે ધરમાંથી અનાનાર ગદી નાખવા હુકમ કર્યો ને તેમના ઉપર ઠાટવા પોતાના વરણનું જળ આપ્યું. આથી તે લોકની બુદ્ધિ નિર્મળ અને કોમળ થઈ પછી બધાઓને નામ સમર્પણ કરાવ્યું, ડહી બાધી, જનોઈ દીધું ને શુદ્ધના દિવ બનાવ્યા. શુદ્ધને પાવન ક્યા” આ પછી ઉપર જણાવી ગયા તે મહાદેવની મર્તિની પ્રાણપ્રતિષ્ઠાની વાત આવે છે. અને સાથે કેટલીક કેવળ અસબન્ધ અપ્રમુખ વાતો પણ જણાવી છે.

હવે ભાટિઆ ભાઈઓની ઉત્પત્તિની આ મ્હા સબન્ધી મોટો મતનાર છે અન્ય પ્રમાણીક હમીકત સાથે બધમેસની નથી એમના સબન્ધમા ભાટિઆઓની 'જુળમ્હા' તથા યોગ વર્ષ પૂર્વે "હૃદય ચતુ" નામના માસિમ્ના કહેના તથા બીજા પુસ્તકમા ભાટિઆ શુદ્ધ નથી પણ ચક્રુન શી લાનિય છે એમ પ્રતિપાદન કરવામા આન્યુ છે હજીયે જેસલમેરમાં એમના ભાઈઓ રાજ કરે છે અને તેમને જનોઈ છે કે નહીં તે જોવું જોઈએ વળી એમના ઉપરના લખાણ માર્થી પણ ઘણી ત્રાકાઓ ઉ? જ નેના સમાધાન દુસ્તર છે એમા નખે છે ભાટિઆઓને જનોઈ દીધું તો એઓ જે રૂઢ હાય તો મહારાજો નહીં તો નુ પણ વણિકાને પણ ઉપવિતના અધિકારી નથી ગણાતા તેનું શુ? મારે ભાટિઆઓ અતિ શુદ્ધ હોવાનું એઓ જણાવે છ તે અયોગ્ય છે મારીમારે દેવ મ્હાનો ને ગિનાલયો બધાવે એ સમીક્ષીન નથી વાગ્તવિમ્ રીતે ભાટિઆઓની ઉત્પત્તિ ક્ષત્રીયમાથી હોઈ તેઓ ચક્રુવ ગી હોવાનું વિગેય સલવનીય છે તેઓના મળ વશજો જેસલમેરમા રાજ્ય મરતા તેમજ પજાળના મુલતાન વગેરે શહેરમા અને પાછળથી કચ્છ હાલાર વિગેરે પ્રાંતોમા પણ વ્યાપાર અર્થ આવી રહેલા વ્યાપારીઓ હતા

નળી દિક્ષિતજીએ મૂર્તિ પદ્યગવવાની બાબતમા મ્હુ કે મનાવેની મુદ્દિ મામની સામે અગલ છે પણ મહાદેવજીને મ્હો નથી હોતુ હાલ દિવસમા મદીર ઉધા યુ તેથી અ મો પ્રાણુ આ યો નહીં તો આખો આવત ૭ સાક્ષાત જોલત તેમજ લખીનારાયણની ખાતી ધબમારા મારની હતી' અ વી હમીકતો કેવળ બાલિશ તેમજ ઉપેક્ષ કરના યો ૫ છે

આ પ્રમાણે કચ્છ માડવીના મુખ્ય ચોરાને પોતાના સ પ્રદાયમા દ્રશા યો એવેસે તેની અસર ઘણી થઈ તેમના પત્રો લઈ અન્ય સ્થળોએ ગયા તે પણ એમને ગુરૂ તરીકે સ્વીકારના લાગ્યા પણ ત્યારે કઈ આવી પડેલી નહોતી જોઈ કે ગાદીનું સ્થાપન નહોતુ મ્યુ? પણ સાધુ સત્ત તરીકે ગણી ગુરૂ તરીકે માન આપે તે પ્રમાણે માન આપવામા આવતુ દિક્ષિતજીએ આ પ્રમાણે સિધ્ધો

ક્યાં પછી આ નીન અનુયાયિઓ આ પંથમાં વળગીને ભેરનાયવા-
રહે એ માટે આપ સ્વાર્થી પુસ્તકો લખના માડયા અજ્ઞાન તેમજ
અંધ શ્રદ્ધાળુને જુના સિદ્ધાંતો ને માન્યતાઓ ભુલાવવા ને એ
પ્રંથમાં લખ્યું છે કે “અન્ય માર્ગિકો સગ કરનો નહી”
વળી એક ઠેકાણે લખે છે “અન્ય માર્ગિકો સુવર્ચી તથા મનની નહી”
ભાગવતાદિક કથા પણ અન્ય માર્ગવાળાના મુખે સાલળવી નહીં
કારણ વખતે ખીજી રીતે અર્થ કરી બતાવે વળી શ્રી ગોઠુળનાથજી
એમના વચનામૃતમાં લખે છે “ઓર જો સામ્ર હે” એ સખ
પુષ્ટિ માર્ગ સૌ વિરોધ કરાને વાને હે તાતે જાતે પુષ્ટિ ભક્ત
હોયવેકી ઇચ્છા હોય, યાને પુષ્ટિ માર્ગે અથ બિના અન્ય ગાત્ર
શ્રવણ કર નહી” આ પ્રમાણે જ્ઞાનને છેકજ સકુચિત પ્રદેશમાં પ્રગી
નાખનારને હીન બનાવનાર તેમજ અનુયાયિની દ્રષ્ટિને સકુચિત
ને અંધ બનાવનાર આ ઉપદેશથી અજાનીઓ વધુ અજ્ઞાન થયાં
સત્યાસત્યનો વિવેક ઘરનાર ટાંછ રહ્યું ની અને આથીજ આ
અનુયાયિઓમાં ધર્મશાસ્ત્ર જાણનાર કે ધર્મનું રહસ્ય જાણનાર
કે જ્ઞાન, ધર્મ ઉપાસનાનું ધર્મ મહમજનાર ટાંછ પવિત્ર ઉત્પન્ન
થયા નહીં મ્યા વેદ ઉપનીષદની મહાન ગર્જવતી વોપણા ને
કયા આ જ્ઞાનદ્રષ્ટિને અંધ બનાવનારી સકુચિત દ્રષ્ટિ ? ભાટિઓને
આવી રીતે અર્થ પ્રકારે કુહિત કરીને મહારાજોએ ભાટિઓમાં
મજબૂત પગદડો ક્યો અને જ્યાં તેઓ વધુ જ્યાંમાં હોય ત્યાં
મહારાજ અવશ્ય ગાદીનું સ્થાપન કરે છે અજગ પહેડી ખોલે છે
મુખમાં પહેલી પહેડી ઇ સ ૧૮૬૭ ની સલમાં ગોઠુળનાથજી
મહારાજે ઉધાડી અને ત્યાર પછી ખીજા ગયાગ મહારાજોના રહેણાણ
મુખમાં થયા છે એમ કહે ગોઠુળ મથુરામહાવન ૧૦૧, ૧૦૨, ૧૦૩,
અજમેર, કાકરોળી, ચાપાસેની, અમદાવાદ, નડીયાદ મુરત મુખ
કચ્છ માડવી, વિગેરે મળી ‘શ્રીસિદ્ધિમા’ ૭૫-૪૦ મહારાજો છે અને
ભાટિઓએ એના ખાસ સેવક છે

પ્રકરણ પ મુ.

આચાર્ય મહા પ્રભુજી તથા બાલકો અને વૈષ્ણવોનો
ગાલોટમાં કટપલો ઈતિહાસ.

પુટિ માર્ગ વેદ ધર્મથી પોથી જુદા કનાકા છે તેની
ઉદાહરણો મહારાજોની તથા તેમના પયની ઉત્પત્તિ મંત્રથી
લક્ષીકત આપણે આગલા પ્રગલ્ભા જોઈ ગયા હવે આ મંત્રાણ
માના વેદ ધર્મથી કેટલો જાણે વિરુદ્ધ અશાસ્ત્રીય તેમજ અનીતિ
વર્ધક છે તે સંક્ષેપમાં જોઈશું.

પુટિ માર્ગનું પ્રાનવ્ય વળ્યુરોના પરોપકારને અર્થે જ થયું
હોય, એવું સમજાવના માત્ર પોતાના દ્વાદશકુળ નામના પુસ્તકમાં
લખે છે કે કેટલાક દેરીજન ગોનોકમાં હતા તેઓને શ્રીકૃષ્ણની સાથે
સંબોગ કરવાની ઇચ્છા થઈ તે નાતની સ્વામીનીજીને ખબર પડી
(સ્વામીનીજી તે ભગવાનની કન્યાની જી) એટલે સ્વામીનીજીને અત્યંત
રોધ થયો પડી તેઓને શાપ દીધો કે જ્યાં જુનીપર જઈને
પડો એથી હવે ત્યાંથી નીચે પડ્યા યજ્ઞ એક દેહાલે યજ્ઞ કરતા
હતા ત્યાં આપને પડ્યા તે પડતાજ બલના શરીરમાં પ્રવેશ કરી
ગયા કેટલાકવાર વધ એવો યજ્ઞને કામ વ્યાપ્યો તે કામથી
વ્યાકુળ થઈને આત્મા પોથી નીચે પડ્યા કારણ હવે યજ્ઞના
શરીરમાં પેલા એટલે કામ ઉત્પન્ન થવોજ જોઈએ) એમ થવાથી
બ્રહ્માનું વીર્ય અખલિત થયું તે વીર્ય બ્રહ્માએ એક દડિયામાં રાખી
મુખ્ય પછી બાહ્યમાં આવ્યા તેન યજ્ઞાએ પુછ્યું કે હું મામાતુર
થયો તેથી વીર્ય, અખલિત થઈ ગયું છે તેનું શું કરું બાહ્યમાં
કહ્યું કે આ અગ્નિના કુખમાં નાખી દે તે પ્રમાણે યજ્ઞાએ કહ્યું,
એટલે તેમાંથી તરત ૧૬૦૦૦ છોકરા ઉત્પન્ન થયા તેમનું નામ
અગ્નિકુમાર પાડ્યું પછી તેઓને યજ્ઞાએ હુકમ દર્શો કે જ્યાં
પ્રજા ઉત્પન્ન કરે આ માલગી તેઓ ચાલ્યા એટલે ગ્નમા

નારદજી મળ્યા. નારદજીએ તેઓને પુછ્યું કે તમે ક્યાં જાઓ છો, આ લોકોએ બધી વાત કહી સંભળાવી, નારદજીએ જગતનાં દુઃખનું વર્ણન કરી કહ્યું કે નારાયણ સરોવર આગળ ગુફા છે, ત્યાં ઇશ્વર તપ કરે તો તમારું કલ્યાણ થશે. બાકી જગતમાં કામ વળશે નહીં. અહિંથી તેઓ તે ગુફામાં જઈ તપ કરવા લાગ્યા. ઘણાક કાળસુધી તપ કર્યું ત્યારે તેઓને બ્રહ્મલોકની પ્રાપ્તિ થઈ એ વાતમાં તે લોકોને સંતોષ થયો નહીં, તેથી ફરી પાછા તપ કરવા ગયા. આ તપથી પ્રસન્ન થઈ ભગવાને તેમને દર્શન દીધાં અને કહ્યું કે તમે વર માગો, હું પ્રસન્ન થયો છું. આથી તેઓ તો ભગવાન ઉપર આશરો થઈ ગયા અને કહ્યું કે મહારાજ અમે સ્ત્રીઓ થઈને હાલ તરૂં તમારી સાથે ક્રીડા કરવા માગીએ છીએ. પણ ભગવાને કહ્યું કે તે હમણા તો નહિ બને, પણ ઘોડા દલાડા પછી સાગસ્વત કલ્પ આવશે, તેમાં અમે વ્રજમાં નંદગયજીને ઘેર કૃષ્ણ નામથી અવતરશું ત્યારે તમારો મનોરથ પૂર્ણ કરશું. તે પ્રમાણે તેઓ અવતર્યા અને આ લોકો પણ વ્રજના બે ભાગમાં જી રૂપે અવતર્યા એક શ્રુતિરૂપા ને બીજી અગ્નિકુમારરૂપા તેના નવ પ્રકાર થયા. તેઓએ ૭ મહીના સુધી રાસરમણ કરીને પોતાનો મનોરથ પૂર્ણ કર્યો હવે તે કૃષ્ણ પાછા ગોલોકમાં ગયા ને જોઓની સાથે કૃષ્ણ ક્રીડા કરી હતી તેઓ પણ ગોલોકમાં ગયા. તે પછી બાકી રહેલા કેટલાએક જીવોને શ્રીકૃષ્ણ તારી શક્યા નહીં, તે સાર વલ્લભનો અવતાર થયો. તે આ પ્રમાણે -

એક દલાડો ગોલોકમાં શ્રીહરોજી તથા શ્રી સ્વામીનીજી રાસક્રીડા કરી નીરાતે બેઠા હતા. તે વખતે શ્રીહરોજીને બાકી રહેલા જીવોની યાદ આવી તેથી મુખ અત્યંત શુષ્ક થઈ ગયું. આ જોઈ શ્રીસ્વામીનીજી પૂજવા લાગ્યાં કે મહારાજ આમ કેમ ત્યારે શ્રીહરોજીએ બાકી રહેલા જીવોની વાત કહી. એ વાત સાંભળતાં શ્રીસ્વામીનીજીને પણ અત્યંત વિરહ ઉત્પન્ન થયો અનેના નેત્રમાંથી વિરહાશ્રિ નીકળ્યો. એ વિરહાગ્નિ બંનેના અગ્નિ

સાથે મળી ગયો. મળી જતાંમાંજ તેનું એક પતંગું થયું તે કેવળ અગ્નિમય થયું ! તે શ્રીહાકુરજી તથા પ્રીયાજીની સામે હાથ જોડી ઉભું રહ્યું ને પૂછ્યું કે શી આગા છે ? તેઓએ કહ્યું કે તમે પૂનીપર જાઓ અને ફેરી કરો જે બાજી રજા છે તેઓને ઉદ્ધાર કરી અહીં નેડી લાવો. ત્યાંથી તે પતંગું આવીને ચપારપ્પમાં પડ્યું. તેને લક્ષ્મણ ભટ્ટજીએ તથા હંદ્યમામાજીએ ઉપાડી લીધું અને આગળ જતાં તેણે માર્ગ સ્થાપન કરીયા. પછી જીવેનો ઉદ્ધાર કરવા માંડ્યો. ત્યારે તે વખતે તે બાપડા ૧૦૦, ૧૫૦ જન્મના હતા તેનો વલ્લભ ઉદ્ધાર કર્યો. પછી જેમ :ખજર પડતી મધ તેમ અવતરતા ગયા, અને આ લોકો પણ પોતાનું સ્વરૂપ પોતાનાં છાકગાંઠોમાં આવીજાંવ તીરેભાવ કરતા ગયા. એટલે વલ્લભાચાર્યે પોતાનું સ્વરૂપ પોતાના એ છાકગાંઠોમાં મુક્યું. નેમાથી મોટાને નો નાના બાઈએ પાદ બેસાડી દીધા માછી એક રહ્યા નેણે પોતાનું સ્વરૂપ પોતાના સાત છાકગાંઠો મુક્યું પછી તેઓ એક બીજામાં મુકના ગયા ને જીવે પણ દાંડીપાડીને જેમ બને તેમ જસદી જન્મવા લાગ્યા.

• આથી મખાંજભરેલા વાતો વેળુલેખા ખરી માને છે અને તેઓને પ્રેમપૂર્વક સ્વસ્થ અર્પણ કરે છે. હવે એવી રીતનાં ભોગપણુમા દાનાના પ્રીય વેળુલેખાઓને માટે કેટલીક અસંબંધ તેમજ અશાસ્ત્રીય હકીકત વિચાર કરવા જણાવીએ છીએ.

૧ અહિં આગળ આક્રમો અને સ્વકષોલ દરિયન એવો મોલોક કર્યો છે. જે મરણ પછી મોજ માણવાની લાલચવાળા જીવેને આપસ્વાર્થી માણસે ખોટી લાલચ દેખાડી હોય તેવું મન્યવે છે.

૨ વળી પોતાના પુત્રકોમાં લખે છે કે, મોલોકમાં જે જીવ જાય, તે પાછો કોઈ કાળે પૃથ્વીપર પડે નહીં, ત્યારે આ જીવો પડ્યા તે કેમ, વાર ? હવે એમાં કયો વાત સાચી ને કયી ખોટી.

૩. વળી લખ્યું છે કે જે જ્ઞાનાનો ચોક્કમાં પડ્યા તે જ્ઞાનાની વીર્યથી અગ્નિકુમાર થયા. તેને જ્ઞાનાએ સૃષ્ટિ ગ્યવા ચોક્ક્યા તે નારદના કેવેવથી નારાયણ સરોવરમાં તપ કરવા ગયા, વળી તેમને યજ્ઞચોક્કની પ્રાપ્તિ થઈ. ત્યારે જ્ઞાના આ પૃથ્વિપર હતા ને મન ચોક્ક બીજા છે ? વળી જ્ઞાનાએ વીર્યને ગુ' કરવું ? એવી મુખ્યાંકની વાત જ્ઞાનાને પૂછી, તો ગુ' જ્ઞાનામાં અકલ્પ નડોતી ?

વળી તે હોકરાઓને પણ મખ' બનાવ્યા છે કેમકે તેઓએ જ્ઞાનાની વાત ન માની ને નારદની માની એમ કહેવાની મનમન એ કે આગળ પંથ ચલાવવામાં બીજાનાં હોકરાને બાપથી ઉવગે ચલાવવાનો યોધ કરવો.

૪ ઉપરોક્ત છવો આદ્યમાં આમમાંથી પડ્યા ત્યાંથી તે પૃથ્વિ મુધી વૈકુઠ, જ્ઞાનચોક્ક, જનચોક્ક, તપચોક્ક, મન્યચોક્ક, બૃહોક્ક ને ગોલોક્ક એ પ્રમાણે માત છે તેને મુકીને પૃથ્વી મુધી કેમ છવો આવી પહોંચ્યા હશે ?

૫ એક જગ્યાએ લખ્યું છે કે અગ્નિકુમારોએ ગમની સ્તુતિ કરી ને આમાં તો બીજા અવતાગની સ્તુતિ કરી વળી છે ત્યારે હવે વાત કયી દશે ? પુનઃક્રમાં તો બધી ખગી, પણ મનનામાં તો એક બોલી જાણી

૬ વળી એ બોલો ગુ વગ માગએ તે ભગવાન જાણી ન મક્યા એમ દેખાડ્યું છે તેમાં નરાઈ જેવું એ છે કે એક વખત જે કામ કરવાને ભગવાન અસકન હતા, તે કામ બીજા વખત કરવાને શકિતવાન થયા. એમાં અત્યામિપણ' ને મર' શક્તિમાન-પણ' બન્ને ઉડાવી દીધા છે તો અત્યામિ નહિ અને અશક્તિ-માન એવો પરમેશ્વર કીયો હતો ?

૭ ફરક દ્વાપર યુગમાં કૃષ્ણારત્ન થાય છે ગોલોક્કના છવોનો ઉદ્ધાર તો સાર્વરત કલ્પવાળાં કૃષ્ણે કર્યો એમ લખ્યું છે ત્યારે બીજા

કલ્પના કૃત્ત્વના અવતારો માં સાર છે. ને ને કૃત્ત્વો ને ને છવોનો ઉદ્ધાર દેવા અગત્ય દના કે શું? વળી આટલા દિવસ ને અગત્ય દના માટે શ્રી વલ્લભજીમહાપ્રભુજી મહાગજનો અવતાર થયો! ને શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનથી પણ વિશેષ સંકલિપાન થયા કે? વળી મારમ્બન કલ્પને* વગદથી ૧૪૪૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ જેમકે અર્ધ અને મુખાસિન અમળ) વસ્તો થયા તથા ને પંડી પદ્મકલ્પ થયો, ત્યાં ગોપોદીઓ ફેરવો અંધારીઓ દરાવ્યો છે અરે? આ કેવી અમ્બ ભરિત વાતો છે. ને હતા કૃષ્ણ લોકોને કાંઈ શંકા પણ થતી નથી

૮ શ્રી વલ્લભજી મહાપ્રભુજી આઠમા આમમાનથી અગ્નિનું પુત્રું થઈને પડ્યા ને જાનીને બુકાએ ન થયા અને અગ્નિ માર્ગમા દાવની ગોળ પ્રમાણે નાન ન થયા એ આશ્ચર્ય છે વળી વચમાંના સાત ભેડ, નાગ, મદ, નલત્ર વનેરેમા જગા પણ ભગવા ની* એ ફેરી અગ્નિથી ફેરવાય? મહામદ પિંગમબ્દ સાઉચને સાતમા આમમાનપર સાં જનાર જેમિયલ હન રખે વલ્લભને પ્રતિ ઉપર છુટી ગા ધાય નહિ! વળી વલ્લભમહાપ્રભુજીના પિતા લક્ષ્મણ કદજ દાવો કરે છે ને એ છોકરો મારો છે તે વાન શુ જોડી? અગ્નિપુરુષાદિમા લખેનું છે કે લલમણનોજ છોકરો હવેતો થઈને મનો દનો તે વાત કેમ જને?

૯ વળી એ પુણ્યમાર્ગવાળાના હાકારજી (ભગવાન) કેવા જે અધર્મજાએ કરી, અઉદ્ધાર કરીજી શકે નહીં, તે સારૂ પૂતળાને નાખવું પડ્યું ને પુત્રું તો નાખ્યું પણ દેવી છવોને જન્માવી તેમનો તે સમયે ઉદ્ધાર કરી ન સકાયો તે બિચારા દજ જન્મ્યા કરે છે એ કેવળ પોતાનો મ્વાર્થ સાધવા માટે ખોટી તથા અયોગ્ય

* કલ્પ એટલે મસાનો દિવસ તથા રાત્ર દરે મસાના દિવસમા એક દનર જોડી મુર્તિ ભવ તેમ સરમા પણ તેટલોજ વખત ભવ નાકરી યુન એટલે સમુદ્ર, મેના, દવાપર તથા કલિયુગ, તેમાં સરયુજન આયુષ્ય ૧૭૨૮૦૦૦ વર્ષનું મેનાનું ૧૭૨૬૦૦૦ નું, કલિયુગ ૮૬૪૦૦૦ તથા કલિયુગના ૪૩૨૦૦૦ મતી મર્તિ યુગનું આયુષ્ય ૮૩૨૦૦૦૦ વર્ષ થાય છે.

યુક્ત છે અને તે પોતાની અયોગ્ય યુક્તિને આગળ ધકેલે
અસમર્થ ઠરાવે છે

એ પ્રમાણે સાક્ષિ નિર્મલ અને શુદ્ધિ વિરહ વાતા વૈષ્ણવો
માને છે વળી માનીને ઉપર લખેલી ગદ્યો કાઢી નથી ગદ્યના
તો રહ્યું, પણ દરેક ઠેકાણે જુદા જુદા સિદ્ધાંતો લખ્યા છે, તે
વિશે પણ કાંઈ શકા કંઠતા નથી એ કેટલું અન્યત્રીભર્યું છે ?

હવે બીજા ઠેકાણે ગુસાધજીની નિજ વાર્તામાં લખે છે કે આ
પૃથ્વીની નીચે સાત પાતાળ છે અને ઉપર છ લોક છે તેથી ઉચ્ચ
વૈકુંઠ અને સૌથી ઉચ્ચ ગોલોક છે ત્યાં સત્તમય અને ટાંગી મૂર્તિના
જટલા તેજોમય મહેલ છે તથા ગદગિવા, નદી અને પર્વત છે
ત્યાના રાજા શ્રીકૃષ્ણ છે ત્યાં પ્રીયાત્મ ગદ્યાત્મ અથવા સ્વામિ-
નીજ છે, તથા ચંદ્રાવળી વગેરે ત્રણ વગેરે ગણીઓ છે, તે
રાણીઓને રહેના સાડ જુદા જુદા કુંજ (બગીચા) છે ત્યાં નિવિધ
પ્રકારના વૃક્ષો, ગાયો, મેર, પોપટ વગેરે પક્ષીઓ પણ છે એ
સમયે શ્રીકૃષ્ણજીને પ્રીયાજીએ બોલાવવા સાડ પોતાની સખી લલિ-
તાજીને મોકલી લલિતાજી કૃષ્ણને લઈને ગ્વામિનીજીના બગીચા તરફ
જતી હતી એટલામાં ચંદ્રાવળી મામી મળી તેણે વિચાર્યું કે
કાંઈ કપટ કરીને શ્રીકૃષ્ણને મારા બગીચામાં લઈ જાઉં એમ
વિચારીને બોલી કે આ મારે પ્રીયાત્મના બાપ વૃષભાનંદને જતા
દીકા છે, મારે અ, બીજા રસ્તે યઈને જાઓ તો દીક પછી
શ્રીકૃષ્ણજીને એવા કામમાં કાંઈ વૃષભાનંદની ખેંચી હશે તેથી
ચંદ્રાવળીએ કહેને રસ્તે ચાલ્યા તે રસ્તે ચંદ્રાવળીના બગીચા આગળ
ચંદ્રાવળીની સખી ચંદ્રાનના ઉભી હતી, તેણે જાણ્યું કે ચંદ્રાવળી
તદનીર કરીને શ્રીકૃષ્ણને લાવી તો બગી, પણ લલિતા નાથે તે
જાણ તો દીક એવું વિચારીને બોલી કે આ મારે ચંદ્રાન
જતા હતા હવે ચંદ્રલાલુ લલિતાનો ટાંધ સચો મતો હતો તેથી
લલિતા તેનાથી કરીને જતી રહી પછી ચંદ્રાવળી શ્રીકૃષ્ણને પોતાના
કુંજમાં લઈ ગઈ અને શ્રીકૃષ્ણે ચંદ્રાવળીના તનનો તાપ નસાડ્યો
પછી લલિતાજીએ એ વાત જાણને પ્રિયાજીને કહી એમથી પ્રિયાત્મ
અને ચંદ્રાવળીજી વચ્ચે લડાઈ થઈ તેમાં પ્રીયાજીએ ચંદ્રાવળીજીને

શાપ દીધો કે તારા કુંજ મંદિત તું પૃથ્વીપત્નિ જન્મ ધરે તેમ
લલિતાજીએ સ્વામીનીજીને શાપ દીધો કે તારા કુંજ મુદ્દા તું પણ
પૃથ્વીપર પડ. પત્રી શ્રીકૃષ્ણએ એ ટટાનું મમાધાન કરીને કહ્યું કે
તમે બન્ને જન્મીઓ પૃથ્વી ઉપર તમારા કુંજ મુદ્દા અવતાર ધરો
અને હું બે રૂપે જન્મ ધરીશ અને તમારો ઉદ્ધાર કરીશ. પત્રી
પ્રિયાજીનો કુંજ સ્વપાગ્ધ્યમાળ જન્મ્યો અને ચંદ્રાવળીનો ચંદ્રણ
દ્રિમા જન્મ્યો. તેઓનો ઉદ્ધાર કર્યા મારે શ્રીકૃષ્ણજીએ મેં ૩૫
ધર્મા એક રૂપે સ્વપાયરુપમા વલ્લભાચાર્યના અવતાર થયો
બીજા રૂપે ચરણાદ્રિમા વિરવનાથજીનો અવતાર થયો. વળી લખ્યું
છે કે સ્વપારુપમા જ્યારે વલ્લભાચાર્યજી જન્મ્યા, ત્યારે એ વનમા
ઝાડ સમળા મુઝાઈ ગયા તથા ગાયો વાછગડા અને પક્ષીઓ
વગેરે મરી ગયા નારણ કે એ મધજા ગોપીકમાથી આવીને અવ-
તાર્યા, હતા માટે વનભાથે તેમનો ઉદ્ધાર કર્યો તેમજ વીરવનાથ
જીએ ચરણાદ્રિમા ઝાડો તથા જનાવરોનો ઉદ્ધાર કર્યો
એ બંને જન્મીઓની દારીઓ (નણુ કંગેડ) પૃથ્વી
પર થોડે થોડે વરમતે અતરે જન્મી તેમ કેટ-
લાએક સો પુરપરે જન્મી ને કેટલાંએક સ્ત્રીરૂપે જન્મી, અઘાપિ
પણુ બે રૂપે જન્મે છે તેનો ઉદ્ધાર શ્રીકૃષ્ણજી અવતાર ધરીને કરે
છે માટે ત્યાથી આવેના જીવ હશે તેટલાજ અમારા પથમા આવે
છે વળી અમાઉ આપાંશી તથા બસે બાવન રેખણે આચાર્યજી
અને ગુસાઈજીના થયા, તેઓ કષ્ટ કષ્ટ સખીના અવતાર છે તે પણ
લખ્યું છે તેમાથી થોડા નમુના સાર અત્રી લખતું થોડા
વીચારુ છે

રેખણવના નામ

કઈ સખીનો અવતાર.

૧ દામોદરદાસ જનસાની

લલિતાજી

૨ કૃષ્ણદાસ મેધત

વિશ્વાશજી

૩ દામોદરદાસ જનસાની

વિતામણીજી

૪ પદ્મનાભદાસજી

સ્વપાગ્ધ્યમાળ

૫ પદ્મનાભની પ્રતી ગુલકશ

મખીકુન્જ

૬ પદ્મનાભના દીપ્તગની વડ પાગની

રૂપવિરામિ ||

૭ પદ્મનાભનો દોડરો રત્નનાથ	ગુણઅલિસમા
૮ ગંગેખાઈ હાનિયાળી	રતિલા
૯ ગાંધીના રોક પુરુષોત્તમદાસજી	ઈન્દુબેખા
૧૦ પરશોતમદાસ રોડની ડોડરી રત્નમણી	મોદીની
૧૧ „ મેકનો ડોડરો ગોપાળદાસ	ગાયન કલા
૧૨ સારસ્વત શ્રાવણ ગમદાસ	પ્રેમ મન્દી
૧૩ ગદાધર કપીલ સારસ્વત	કમલ
૧૪ વેલ્હીદાસ હાની (ખની)	ન દેવપ્રજનો બન
૧૫ તેનો ભાઈ માધવદાસ	ગ્નપ્રભા
૧૬ હરીવ શ પાંડવ	ગર્વીહિતાવીજ
૧૭ ગોવી દદાસ	ન દેવપ્રજનો ખાડો
૧૮ અખા ખતરીઆળી	ગાંધીજી
૧૯ ગજનધાવન હાની	તેના
૨૦ નાગજીદાસ શ્રાવણારી	મનુરખદાસ
૨૧ અતુરધામા બનાળી	ભા
૨૨ બ્રહ્માદાસ (આધજો ખની)	સામાવની .
૨૩ દયમળુ બની	પ્રનીલા
૨૪ તેની સ્ત્રી રીનારીજી	સ્ત્રીવા
૨૫ દીનડર શેઠ	આતુરી
૨૬ તેનો આજી મુક નાસ	ધુનાન દ
૨૭ પ્રભુદાસ ખની	મનમથ
૨૮ શીલાન દ ભા	કમલ
૨૯ પરશોતમદાસ ખની.	માધની
૩૦ તેની સ્ત્રી	માલતી
૩૧ ત્રીપુરદાસ ગાંધી	હળી પ્રસસ્ત.
૩૨ પુરુષમળ	ચિત્રબેખા
૩૩ નદવે દદાસ	મદાનમન્ત
૩૪ ગુલામદાસ	ગોવિ દડ નો પોપ
૩૫ માધવ ભટ કાસ્મીરી	રત્ના

૨૬ ગાંધી ગદાસ વાલનાના	૨૭ પ્રકાશ [નામ મીમયા
૩૭ પદ્ય રાવળ	૩૮ ગાંધી મળી રૂઢમણીછની
૩૯ પુરુષોત્તમ જોશી	૪૦ મુળમુકા
૪૧ તેની સ્ત્રી	૪૨ દુરની
૪૩ જગન્નાથ જોશી	૪૪ જોશી
૪૫ તેની મા	૪૬ મીસિધા
૪૭ નરહર જોશી	૪૮ મધુખા.
૪૯ ગાંધી ગદાસ (ગોધગના)	૫૦ નાગવેન
૫૧ ગોશી દ. ય	૫૨ દુવાળની સખી
૫૩ રમણદુષ્ય ને માધવદુષ્ય	૫૪ લાંબાની સખીઓ ૩ જરી ને
	તે રસરસાલીલા.

૫૫ ઉત્તમનાદાસ	૫૬ સિન્ધા
૫૭ વૃષ્ણદાસ દુબે	૫૮ મેના
૫૯ વાંચુદય જી ડો	૬૦ લાને મનસુખોત દગએછનો સખી
૬૧ કૃ. પદાસ	૬૨ મુસેની
૬૩ ૧૧ નાસ ખનાસ	૬૪ નિનની
૬૫ જગન્નાથ દ. ગાંધી	
• (યાનેશ્વરના)	માધુરી
૬૬ આનંદદાસ	૬૭ નાગી
૬૮ વિશ્વજીવરાજ	૬૯ રાખા
૬૯ અડનની લાખણી	૭૦ રાલીના
૭૧ દાખાલી અંક ૧૧૮	૭૨ રાધા
૭૩ શુરજી	૭૪ ન. મી.
૭૫ સ. જીરાજ	૭૬ દા
૭૭ કૃષ્ણદાસ ખનાસ	૭૮ મ. મ. ગ. ગા
૭૯ બોનામિથ	૮૦ મુમ. રાગ
૮૧ રામદાસ	૮૨ મ. યા
૮૩ રામદાસ ચાણુ	૮૪ મધુ
૮૫ રામાનંદ પડીત	૮૬ માતમ
૮૭ વિપ્લવદાસ (છાપો)	૮૮ કમળા

- ૬૪ જીવણદાસ કંજુર તંત્રી.
 ૬૫ ભગવાનદાસ સારસ્વત.
 ૬૬ ભગવાનદાસ ભીતરીઓ.
 ૬૭ અચ્યુતદાસ સનોડીઓ.
 ૬૮ અચ્યુતદાસ કડાનાં.
 ૬૯ અચ્યુતદાસ (ગોડ બ્રાહ્મણ.)
 ૭૦ નારણદાસ (અંબાલાનાં.)
 ૭૧ નારણદાસભાટ (મથુરાનાં.)
 ૭૨ નારણદાસ હુઆણો (દહનો.)
 ૭૩ શીલાનંદની ક્ષત્રાણી.
 ૭૪ દામોદરદાસની મા, વીરબાઈ.
 ૭૫ નંદમાખનાં સ્ત્રીપુરુષ.
 ૭૬ ખાતી સુથાર.
 ૭૭ ક્ષત્રી.
 ૭૮ પુરપોતમ કવિ.
 ૭૯ ઉમા શંકર.
 ૮૦ ગોપાળદાસ (નરોડાના)
 ૮૧ જનાર્દનદાસ ખત્રી.
 ૮૨ ગહુ સ્વામી.
 ૮૩ કનૈયાલાલ ક્ષત્રી.
 ૮૪ નરહરિદાસ વિપ્ર.
 ૮૫ નરહર સન્ધાસી.
 ૮૬ શહુ પાંડે.
 ૮૭ તેનો ભાઈ માણેકચંદ.
 ૮૮ સદુની વહુ ભવાની
 ૮૯ સદુની છોકરી નરો.
 ૯૦ ગોપાળદાસ જટાધારી.
 ૯૧ કૃષ્ણદાસ શાસ્ત્રી.
 ૯૨ સંતદાસ ચોપડા.
- ધંધરી.
 વસુગંધ.
 મુંદરી.
 માધુરી.
 રસાત્મિકા.
 મોહની.
 પ્રજાવિલાસિની.
 ગોકુળનો વાંદરો.
 કેતકર.
 મુનંદા.
 પુલીંદોશ (વનદેવી.
 રંગા, દશા.
 સુદામાનો સખો.
 મોહની.
 નંદરાયનો ભાટ.
 શાંડેલ.
 સંગીતકળી.
 કૃષ્ણાવતી.
 વંદી.
 કમોદીની.
 સુંગર.
 ગુલાબી.
 ચંદ્રલાલુ ગોપ.
 મધુમંગળા.
 રામદે } નંદરાયજીની નણ-
 શમદે } દીઓ.
 મુલદ્રા.
 નંદા.
 ચંદ્રિકા.

૯૩ મુંદર અખી.	માધવા.
૯૪ માધવજી પટેલ.	મઆ દરખા.
૯૫ ગોકળદાસ (નરેગનો)-ખીજો.	જગવં નંદરાયનો ખવાસ.
૯૬ બાદશાહજીદાસ.	શ્રુનિરૂપા.
૯૭ નેની ખી.	ગંગા.
૯૮ મુરદામ.	ચંપકલતા.
૯૯ પરમાનંદદાસ.	ચંદલાગા.
૧૦૦ કુમનદાસ.	વિસાખાજી.
૧૦૧ કૃષ્ણદાસ.	અમતુ ગોપ.
૧૦૨ કૃષ્ણદાસ અધિકારી.	રીસલસખો, લલીતાજી સખી

આમાં જોવાનું એ છે કે પુસ્તકમાં લખેલું છે કે ચંદ્રાવળીને સ્વામિનીજીની લગાઇમાં એક ખીજને શાપ આપ્યો. તે તેઓની સખી-ઓનેજ અહિં 'પડવાનું' હતું પણ આમાં તો નંદરાયનો બળદ પણ પડેલો છે. તેમ નંદરાયનો પાડો પણ પડેલો છે. વળી ગોવિંદકુંડનો ચોપટ પણ પડેલો છે. (ત્યાં મજમાનું ગોવિંદકુંડ પણ છે.) સાથે દારિકાના રૂકિમણીજીની સખી ખીમલા પણ છે. નંદરાયનો લાલો મનસુખો પણ છે, ગોકુલનો વાદરો પણ છે, વનની દેવી પણ છે, સુદામાનો સખો પણ છે, નંદરાયનો ભાટ પણ છે, ચંદલાગા ગોપ પણ છે. વળી બે તો નંદરાયની નજીદોએ લખી છે. પુરુષની નજીદોએ પણ ગોલીકમાં થતી હતી! કેમ સખીને સાજો લખ્યો નથી તે પણ ત્યાં થવા જોઈએ! નંદરાયનો ખવાસ પણ છે, અમતુ ગોપ પણ છે. છેલ્લો કૃષ્ણદાસ અધિકારી તો ત્યાં બનની પેઠે બે રૂપે રીસલ સખાને રૂપે ને લલિતા સખીને રૂપે ભટકતો દેખાય છે. આ બધી અંડજંક બકવાદ જોવી વાતો છે. અવતરવાનાં ખ્લાનાંમાં લખ્યું છે કે એક પુરુષની ઇચ્છા કરનારી બે સ્ત્રીઓની લગાઇ થઇ. તેથી તેઓની સખીઓ સુદાં પૃથ્વીપર આવી પડી ત્યારે નંદરાયના પાડા, બળદ, ભાટ, સખા, ખવાસ વગેરેને શું ઇચ્છા થઇ હતી કે જો બિચારા તેઓ પણ આવીને પડ્યા? વૈષ્ણવ ભાઇઓ, આ બધી કેવી વાતો છે તે જો શુદ્ધિપૂર્વક વિચારશો તો ખરેખર એક પળમાં વિચાર આવવો જોઈએ. પણ જો શુદ્ધિ ન હોય તો પછી

ખોલવાનું કાંઈ રહ્યુંજ નથી. તો પણ અમારે શુદ્ધિમાન, ડાહ્યા, સમજી, વીચારશીલ વૈષ્ણુવાને કહેવું જોઈએ કે આવી વાતો જરૂર તમારે વિચારવા જેવી છે. આમાં કેવળ ઠગાઈ શિવાય બીજું શું હોઈ શકે તે તમારે જરૂર તપાસવું જોઈએ. કોરણ અંધ અંધ કે આસરે એવી વૃત્તિ જે રાખવામાં આવે તો સત્ય પ્રાપ્તિના ઉચ્ચ ગિરીશૃંગ પર કદી પણ પહોંચાતું નથી.

એ પ્રમાણે ચોર્ચાંશી તથા બસે બાવનના અવતાર લખ્યા છે.

હવે આ વાત અક્કલથી ઉલટી હસવા સરખી, કેવળ સ્વક-પોલ કલ્પિત અને સાદું જુઠું તથા ઉપર કહેલી એઓની પોતાનીજ વાતથી અત્યંત વિશદ્ધ એવી સ્પષ્ટ જણાય છે. તે છતાં બેઉ સાચી માની બેઠા છે. વળી આ ત્રીજી કલ્પના જુવો:—

૩. આખ્યાનમાં વળી જુદુંજ લખે છે કે જેને બધા દીકાકાર મહારાજો ગુસાઇજીની પોતાની વાણી ગણે છે, તે આ પ્રમાણે:—

આખ્યાન પેહેલાંમાંથી કેટલાંક ચરણો.

વંદુ શ્રીવિકલ સુંદર વર, નવ ધન સ્થામ તમાલજી;
જગતી તલ ઉદ્ધાર કરવા, પ્રગટ્યા શ્રી પરમ દયાળજી ૧
વ્યાપકરૂપ અદ્વૈત બ્રહ્મ જે, તેજોમય કહેવાયજી, •
આરજ પદ અધિકારી મુનિજન, તે માહે લય યાયજી. ૪
અક્ષર આદ્ય અખંડ અનુપમ, ઉપમા કહિ નવ જાયજી;
અસ્તુ અસ્તુ સહુકો મળી બોલે, નિગમ નેતિ નેતિ ગાયજી. ૫
નિરગુણનો નીરદેશ અટપટો, રસના શી ચેરે કહિયેજી;
રૂપ, વરણ, વપુ દષ્ટ પદારથ, ત્યાં એકો નવ લહિયેજી. ૬
તેહયકી પુરષોત્તમ અળગા, લીલા અચલ વિદ્યારજી,
બ્રહ્મગુનીને મુક્તમારગી, સ્વપ્ને. નહીં વેહેવારજી. ૭
તે પ્રભુને મન ધમ્મજી ઉપની, જશ યાવા વિસ્તારજી;
અધિકારી પાખે એ વાણી, નહિ કોને ઉચ્ચારજી. ૧૫
બ્રહ્મજેથી સદિ ઉપની, અતિ સુંદર બ્રહ્માંડજી;
આદ્ય લોક નાના વિચિત્ર, ભૂમંડલ નવખંડજી. ૧૬

શ્રી પુરુષોત્તમે વળી વિચાર્યું, હવે પ્રકાર શો કરીએછ; મારી સેવા અનેક કથારસ, નીરૂપવા તનુ ધરીએછ. ૨૨
ભક્તન શુભના ભાગ વિસ્તર્યા, કૃપા કરી દરિ સારછ;
તેજે હેતે આપો પે' પ્રગટયા, શ્રી વલ્લભરાજકુમારછ. ૨૩
પૂર્ણ જલ શ્રી લક્ષ્મણ સુત પુરુષોત્તમ શ્રી વિઠ્ઠલનાથછ;
શ્રી ગોકુલમાં પ્રગટ પધાર્યા, સ્વજન દીધાજ્ઞનાથછ. ૨૪

એની મતલબ એ કે પરમેશ્વરને પોતાની સેવા તથા કથાનો પ્રચાર વધારવા સારૂ આપક એવા પૂર્ણ જલ જે ભગવાન હતા, તેજે શ્રી વલ્લભજીનો અવતાર ધર્યો, ને તે ધરી જે “પુરુષોત્તમ અળગા” તેજે વિઠ્ઠલનાથજીનો અવતાર ધર્યો ને ભક્તશ્રવણના ભાગ મોટા થયા. ઉપર કહેલી બેથી આ ત્રીજી વાત સારૂ જુદી અને જુદાં કારણવાળી છે. ત્યારે આ ત્રણમાંથી કયી માનવી ? આ ચોથી પણ જરા નજીકથી યોગ્ય છે:—

૪. ૪ કૃષ્ણદાસ અધિકારીની વારતામાં લખે છે કે કૃષ્ણદાસ અધિકારી લલિતા સર્ખાનો અવતાર હોતો અને શ્રી ગુસાંધજી શ્રી સ્વામીનિજીનો અવતાર હતા. હવે અસલ ગોલોકમાં કોઈ વખત લલિતાને તથા સ્વામીનિજીને ખોલાચાલી ધધ હશે, તેથી સ્વામીનિજીએ લલિતાને શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન બંધ કર્યાં. પછી આ લોકમાં જ્યારે બેઉ જન્મ્યા ત્યારે લલિતાએ પોતાના લોકમાંનું ચેર વાળવા સારૂ શ્રી ગુસાંધજી (સ્વામીનિજી) ને ૭ મહીના શ્રી નાથજીનાં દર્શન બંધ કર્યાં. આ ત્રણ કથનાઓથી ચોથી જુદી. આ પાંચમી કથના જુઓ:—

૫ પોતે જાણે પુરાણમાં પણ પ્રસિદ્ધ હોયની તેમ ભોળા વેદજીવાને દેખાડવા અગ્નિપુરાણ અને જલ્લાંડ પુરાણનું નામ આપીને એક એક અધ્યાય સ્લોકપોલકસ્થિત બનાવ્યો છે. તેમાં વળી આમ લખે છે:—

અગ્નિપુરાણનું નામ જેને આપ્યું છે તે અધ્યાયના
ચોલા સ્લોક:—

ગૃણ મૌનક મિદ્ધાંતં । પુરુષોત્તમ સંજ્ઞરઃ ॥

દ્વિજો મધોદેશવતઃ । અગ્નિવિદુઃ પુરાણમ્ ॥ ૧ ॥

x x x x

સ્નેહમાર્ગી શતે વર્ષે । જાનીભવતિ સર્વથા ॥
 પુનરેવં તથોત્પત્તિ । મગ્નિપ્પત્તિ વળૈયુગે ॥ ૧૯ ॥
 તદાદં દ્વિજરૂપેણ । અવતાર્યંચ મૃતલે ॥
 સ્નેહમાર્ગ પ્રવૃત્ત્યર્થે । હિતાપચ કુલેતવ ॥ ૨૦ ॥
 ઘેરે ઋતિયુગે પ્રાપ્તે । પ્રવૃત્તસ્તુ સ્વયવને ॥
 અગ્નિરૂપ દ્વિજાચારે । મગ્નિપ્પત્તિઃ વહ્નમ્ ॥ ૨૧ ॥
 વહ્નમોઽગ્નિરૂપ.સ્યા । દ્વિઠ્ઠલ ગુરુપોત્તમ. ॥
 શુદ્ધિમાર્ગપ્રવચાચ । માયાવાદ નિષેધક ॥ ૨૨ ॥

× × × ×

एक एव सदाख्यात. । करण पुत्रपौत्तम ॥

દ્વાત્રિંગ્ચાસ્યન્શાણિ । શુગાનિ તસ્ય સત્તતિ. ॥ ૪૬ ॥

હે જ્ઞાનક એક સિદ્ધાત કહું છું તે સાલજો. પૂર્વે પુરૂષોત્તમ નામનો આશ્રમ'હુ એ રીતે પ્રસિદ્ધ બ્રાહ્મણ હારનો લક્ષ્મ હતા ॥ ૧ ॥ વળી તે સો વર્ષ સુધી સ્નેહમાર્ગમા (અર્થાત્) ભક્તિમાર્ગમા રહી પાળ કલિયુગમા તેનો ઉત્પત્તિ થશે ॥ ૨૮ ॥ ત્યારે બ્રાહ્મણના રૂપથી પૃથ્વીને વિષે જગતના હિત સાર અને સ્નેહમાર્ગની જ્યારે ઘેર કલિયુગ પ્રાપ્ત થશે ત્યારે પોતાની મેળે વનમા પ્રવૃત્ત થઈ, તારા ગુણમા અગ્નિરૂપ દ્વિજના આચારયુક્ત વલ્લભ એવા નામે થશે. ॥ ૨૦ ॥ ૨૧ વલ્લભ અગ્નિરૂપ છે અને વિઠ્ઠલ તે પુરૂષોત્તમ રૂપ છે કે જે વલ્લભ પુષ્ટિમાર્ગનું કથન કરનાર અને જમણે માયાવાદનો નિષેધ કર્યો ॥ ૨૨ ॥ વળી તે પુરૂષોત્તમ શરણે રાખનાર, હમેશા એક રૂપજ છે તેમજ તેની ચોસઠ લાખ સંતતિ છે.

જેને બ્રહ્માંડપુરાણનું નામ આપેલું છે તે અધ્યાયના કેટલાક શ્લોક. .

॥ ब्रह्मोवाच ॥

ત્યજા પરમ કન્યાણ । દેવદેવ જગત્પતે ॥
 શુભેતમાયતારાણાં । કારણાનિ મમ પ્રભો ॥ ૧ ॥
 કથિતાનિ સવિસ્તારં । ચરિતાનિ ચ સર્વથા ॥
 કલૌસ્ત્યયતારાસ્તે । કથ્યતાં વિમલાગ્રયા ॥ ૨ ॥
 ઓનુમિચ્છામિ તત્રાહં । કારણાનિચ સર્વથા ॥
 ચરિતાનિ તુ સર્વથા । ભૂત'યાવન પૂર્વજ ॥ ૩ ॥

હે પુત્ર ગુમથી ગુમ એવો મારો સિદ્ધાંત કહું તે સાંભળ,
 ૧^મ ધર્મરક્ષિત, પાપી લોકોએ વખાણવા યોગ્ય, અને જે યુગમાં
 ૨^મ મનુષ્યો મ્હેન્દ્ર ધર્મને વિગે પ્રીતિયાળા છે એવો અતિ અપ-
 ૩^મ ગોર કલિયુગ પ્રાપ્ત થશે ત્યારે હું પૃથ્વીને વિગે દ્રિઝના આચા-
 ૪^મ માં પ્રીતિયાળા અતિ નિર્મળ એવા વલ્લભના ધરને વિગે વિશ્વેશ
 ૫^મ થા વિખ્યાત નામને પ્રાપ્ત થઈશ. દમેશા ધણાં રૂપને ધારણ
 ૬^મ રનાર હું જ્યારે એક રૂપને ધરનાર અન્નરૂપ ધારી અર્થાત્ આન્ન-
 ૭^મ રૂપના રૂપને ધારણ કરી પ્રભુ થઈ ખરેખર તેજ અપતારમાં બ્રહ્મ
 ૮^મ આપ હવના ઉત્તમ ગણનો ઉદ્ધાર કરીશ.

તે આ વાંચી જોનાં તો એમાં વલ્લભ વિઝનો અવતાર
 વેખ્યોનો દરાવ્યો છે, કારણ કે એ લોકોએ તો અક્ષર અન્નથી પણ
 જે ઉપર અળગો પુરુષોત્તમ છે, તે ભગવાન માનેશા છે, ને 'આતો
 વૈકુંઠવાસી વિખ્યુ કે જોજો બીજા અવતારો ધર્યા છે તેવું' નામ
 કહ્યું છે. વિશેષ કારણ બતાવ્યું કે યોગ કલિયુગ આવશે ને બધા
 ધર્મો નાશ પામશે ત્યારે હું અવતરીશ. હવેને છુટવાવું બીજું
 કંઈ કારણ દેખાવું નથી. વળી કહ્યું કે તે વખતે સાઠ લાખ
 માણસોનો ઉદ્ધાર કરીશું ને નિજવારતામાં તો ત્રણ કરોડ લખે છે.
 ત્યારે વૈખ્યવ બાધઓ તમારે સાચું તે કયું માનવું ? કે એ
 લોકો ગમે તેમ બકવાદ કરે તે પણ સાચું ?

૬ વળી વલ્લભાચાર્ય પોતે કૃષ્ણાશ્રમમાં કહે છે :

શ્લોક:

મ્હેન્દ્રાવતેષુ દેવેષુ । પાર્વત મિત્રેષુચ ॥

સર્પીઢા વ્યગ્ર લેકેષુ । કૃષ્ણગતિર્મમ ॥ ૧ ॥

ગંગાદિતીર્થયંત્રેષુ । દુષ્ટેષામ્ભેષુ ॥

તિર્થદિનાથિન્દ્રેષુ । કૃષ્ણગતિર્મમ ॥ ૩ ॥

અર્થ— મ્હેન્દ્રોએ દેશો ઘેરીને પાપના હાથો જેવા કરી મુક્યા
 અને સત્પુરુષો પીડાય છે. આવા વખમાં હે કૃષ્ણ ! મારી સહાય
 કરે. ગંગા આદિ તીર્થો મ્હેન્દ્રોએ વીંટી લીધાં તેથી તીર્થોના

અધિપતિ દેવતા અંતર્ધાન થઈ ગયા. એવા વખતમાં હે દૃષ્ટુ
મારી સહાયતા કરો. વળી સિદ્ધાંત રદસ્થમાં લખે છે કે,

ધાયણમ્યામલે પથે । યદાદર્યાં મંદાનિગિ ॥

સાધ્યાન્ ભગવતાપ્રોક્તે । સદ્ગુણ રચ્યતે ॥

એક સમે ચિંતા ચિત આછ, દેવી કંઈ બીધ્ જાની જઈ;
આસુરસે સખ મિલિત સદાઈ, બિન્ન હોય સો કાન ઉપાધ ॥ ૭૬ ॥
લિનકાં જાણાં ચિત ધાર્યો. તખ પ્રભુ પધારે તીહી સમે ॥ મધુર
રૂપ આનંદ મોહીતા કહલ સુધ હીને હમે ॥ કરો અખતે બહાકો,
સંબંધ દેવી સદિકો પંચ હોય ન રહે તાકો નિવેદન કરો ટપિસો ।
(“મગ પુરુષ”માં લખ્યા પ્રમાણે).

અર્થાત્—એક સમે વલ્લભને અતિ ચિંતા ઉત્પન્ન થઈ કે
આગળ હું કેમ કામ ચલાવું? ત્યારે શ્રાવણ સુદ
એકાદશીને દહાડે સાધ્યાન્ ભગવાને આવીને દર્શન દીધાં અને
રસ્તો બનાવ્યો કે તું જીવોને કાનમાં બલ સંબંધનો મંત્ર આપ
એટલે થયું. હવે જુઓ વૈષ્ણવ ભાઈઓ ! આ વળી પાંચિથી જુદોજ
ગપાટો. આમાં શ્રીવલ્લભજીને માત્ર સાધારણ જીવોની માફક ચિંતા-
તુર અને સ્તુતિ કરનારા લખ્યા છે. ત્યારે એ વાતોનો શું વિચાર
કરશો? વાર એને કાનમાં મંત્ર સંભળાવવાનું વિચાર કરતાં તો
ન સમજુ તે ભગવાને આપીને કહ્યું, પણ પેલા ભવિષ્યના અધ્યા-
યમાં લખ્યું છે કે “જર્ણેષ દક્ષિણેન્ન કપાયિત્ય પ્રજાયતે અદમેદનમતો-
ન્ય” શરણાગતરક્તકઃ ॥ ૪૧ ॥ એટલે જમણા કાનમાં મારો ચરણ
મંત્ર દેશે તેથી જીવોનો ઉદ્ધાર થશે. તે અધ્યાય પણ શું વલ્લભા-
ચાર્યે જાણ્યો નહોતો કે હવે એવી કેવળ જુદી જણાતી વાતોને
ખરી માની બેઠા છે.

૭ વલ્લભાચાર્યજીએ નિર્બંધ, સાસ્થાઈ મંથમાં કહ્યું છે કે
“વેદા મ્હી પુણ્ણ વાક્યાનિ” વગેરે અમારે પ્રમાણ છે. ઉપર લખેલી
વાતો વેદોમાં પણ નથી, તેમ એના કેહેવા પ્રમાણે. વ્યાસ સૂત્રમાં
પણ નથી, તેમ વળી ભાગવતમાં પણ નથી. એ રીતે તો વૈષ્ણવ-
ભાઈઓ ! તમારું માનવાનું બધું ફાકેટ થઈ જાય છે તેડું કેમ ?

૮ વસ્ત્રભાચાર્યે દામોદરદાસ હરસાનીને કહ્યું કે “દમલા
પદ મારગ તો સ્ત્રી શુદ્ધાદિકનકો ઉદ્ધાર કરીને કે લીધે પ્રગટ કીધો
છે.” તેનું કારણ બતાવ્યું છે કે વેદાદિકમાં સ્ત્રી શુદ્ધોનો ઉદ્ધાર નથી
તે સાર કર્યો છે, પણ એમ નથી. આગળ કહ્યું છે કે “જીવ
ધુટા પડ્યા તે સાર કર્યો છે.” ત્યારે તેમાં ખરું કયું ?

૯ વળી વસ્ત્રભાચાર્યે પોતાના સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં સિદ્ધાંત જુદોજ
લખ્યો છે. “શુદ્ધાદિક” કરીને પુસ્તક છે તેમાં એમ કહે છે જે
આ જગત બધું કૃષ્ણના અંગમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે, તેથી પુરૂષો
બધા કૃષ્ણરૂપ છે ને સ્ત્રીઓ બધી સ્વામિનીરૂપ છે, પણ તેઓ
ત્યારે શુદ્ધ થાય એટલે બમારી પાસેથી ધ્વજસંબંધ છે ત્યારે
કૃષ્ણરૂપ થઈ જાય.

પણ એમના માર્ગના બોધ લીધેલા તો બહુ જણાય છે તેમાં
એક પણ શ્રીકૃષ્ણરૂપ નથી. એટલુંજ નહીં પણ કોઈ મહારાજને પણ
શ્રીકૃષ્ણ જોવા દીઠા નથી. બાકી રાસધારીઓ નાટકમાં શ્રી કૃષ્ણનો
વેશ લે છે, તેમાં જોવામાં આવે છે ખરા. આ નવમાં ખરો
સિદ્ધાંત કયો ?

આ પરસ્પર વિરોધી પ્રમાણે વાતો બેસુમાર છે, તેના ફક્ત
નમુના ઉપર આપ્યા છે. છતાં વસ્ત્રભાચાર્ય, વિદ્યાભાચાર્ય અને
અગાઉ થઈ ગયલા સઘળા મહારાજોને બોળા વૈષ્ણવો ગોલોકવાસી
પરમેશ્વરનું રૂપ જાણે છે; પણ અહસોસ! જો તેઓ ગ્રંથો તપાસે
તો ખબર પડે કે તેઓમાંના કેટલાએકને પ્રસાદ આવવાની લાલચ,
કેટલાએકને સ્ત્રીઓની સાથે સ્પર્શ અને રાસાદિ લીલા કરવાની
લાલચ કેટલાએકને રાગ અને કેશાદિકની લાલચ, તેમ કેટલાએકને
સુગંધની તથા નવીન વસ્ત્રના દર્શનની લાલચ હોય છે. તેથી તેઓ
કાંઈ ગ્રંથો તપાસવાની તજનીજ કરતા નથી. તેમ તેઓનો મોગ
લાગ બલણુ છે તેથી સારાસાર વસ્ત્રની પરીક્ષા કરવાની શક્તિ
તેઓમાં હોતી નથી. તેથી ઘણીવાર એમ બને છે કે, જો કોઈ એ
આખત તપાસ કરી તેઓને તેમાંથી પ્રાપ્ત થયેલા અમૃતસમ ફલો
ખવડાવવાની તજનીજ કરે છે તો તેને પોતાના દુરાગ્રહથી વિષ

પણ સમજી લેલકું તેવાઓને નિંદે છે અને પોતે “ગતાવ્યવિમો
ન લોકો પારમાર્થિકઃ” તેમ લોકોની દેખાદેખી માત્ર કરે છે પણ
તેમાં પારમાર્થિક શું છે તે સમજતા નથી.

એમ, છતાં કેટલાએક ડાળા, દુરીઆર, સમજી, યાજ્ઞા, અને
કેટલીક રીતે પણ અંચલ હોવા છતાં આવા ડાળાં ભરેલા મતદારી
માર્ગને જાણી શકતા નથી. એટલુંજ નહિ પણ પુષ્કળ પૈસા
આપી સેવકબને છે એ કેટલું બધું આશ્ચર્ય ?

એ પ્રમાણે નિર્ભજ અને કષોણકલ્પિત પોતાની ઉત્પત્તિનાં
કારણો બતાવીને ભોળા વૈષ્ણવને દૃઢ વિશ્વાસ બેસાડેલો છે. તે
પ્રમાણે તેઓ માનીને પોતે સામીલ થઈ ગોલોકનાં મુખની બાજબે
પોતાના પુત્રો અને મિત્રોને સામીલ કરવા તત્પરીજ કરે છે ને
ધણાએક સામીલ પણ થાય છે. પછી વૈષ્ણવોને કેમ પોતાના સેવક
કરે છે તે આજળ લખિયે છીએ.

પ્રકરણ ૬ કું.

સાંપ્રદાયિક સંસ્કારની અશાસ્ત્રીયતા.

હિંદુસ્થાનના ધર્મવાદો અને સર્વ સંપ્રદાયોનું નિરીક્ષણ કરીશું
તો જણાશે કે તેમાં ધણાખરા હિંદુ ધર્મીઓ, વેદ, વેદાંગ, દર્શન,
શાસ્ત્રો ઇત્યાદિ મંથોને સ્વીકૃત ગણવા સંબંધી એકમત છે. તેઓ
વેદને સ્વતઃ પ્રમાણ સ્વીકારી પ્રમાણાર માને છે. જીવનનો હેતુ ધર્મ,
અર્થ, કામદારા મોક્ષ પ્રાપ્તિનો હોય છે. અને તત્સંબંધમાં જ્ઞાન,
કર્મ અને ઉપાસના કે ભક્તિના વિધાનો નિર્દેશવામાં આવેલા છે.
પ્રત્યેક સંપ્રદાય કે ધર્મની શાખામાં જે ભિન્નતા જોવામાં આવે
છે તે તત્પરંતર વિષયક તેમજ જીવ ઇશ્વરનો સ્વરૂપના સંબંધને
અનુલક્ષનારી હોય છે. એકે વ્યવહારમાં તે પોતાના સિકાંતોની

અજ્ઞાનતાને લીધે આથે ભલાઈ મળ્યું છે અને પાછલા કાળના આચાર્યોએ તો આ તત્ત્વજ્ઞાન તેમજ યોગ સરખા મિતનીય વિચારો અને ધર્માંગોને ગૌણ કરી નાંખી તેમજ પરમાત્માની ઉપાસનાના શુદ્ધ જ્ઞાનમય એતન સ્વરૂપનું વિસ્મરણ કરી, ભક્તિને એટલી બધી પ્રાધાન્યતા આપી કે જ્ઞાન, અને કર્મ ભાગની ભાવનાઓ લુપ્ત થતી ગઈ. આના ઐતિહાસિક નિરીક્ષણ સાથે આપણે આથી વધુ સંબંધ વિષયાન્તરતાના ભવને લીધે નથી, એટલું તો ખરું કે આ ભક્તિ તે શુદ્ધ જ્ઞાનમયી પ્રેમભાવના નહોતી પણ એક અંધ અવેશમયી હતી. અને અજ્ઞાનમાંથી તૃપ્તી ઉત્પત્તિ હોવાથી ધણા અનર્થો થયા છે. પ્રાચીન આર્ય શાસ્ત્રોમાં સંસારમા છવન શુદ્ધિ અર્થે સોળ સંસ્કારની ઉપયોગીતા જણાવેલી છે. તેને ઉત્તુ આ લોકમાં સુખપ્રાપ્તિ અને પરલોકમાં મોક્ષપ્રાપ્તિ એ મુખ્ય કરી છે. આજે જો કે આ સર્વ સંસ્કારો ચોટે ભાગે પ્રચરિત જોવામાં નથી આવતા અને લગ્નનો સંસ્કાર કે એવું કંઈ જો જોવામાં આવે તેમાંયે વર્તમાન કાલમાં શુદ્ધ શાસ્ત્રીયતા તો નથી જ જળવાતી, છતાં એ સોળ સંસ્કારોનું વિધાન જોવામાં આવે છે અને તે સંબંધમાં કોઈપણ ધર્મના અનુયાયિ કે આચાર્ય આ સંસ્કારોની શાસ્ત્રીયતા સંબંધી એકમત છે છતાં તેને ઠેકાણે આ સંપ્રદાયમાં તો કેવળ નવીનજ પ્રકારના સંસ્કારોનો આપ અદાવામાં આવે છે, જે કેવળ અશાસ્ત્રીય છે. એ ક્રિયા જણવાનું જણવા-જોગ થઈ પડશે. પ્રથમ જાળકનો જન્મ થયા પછી થોડે મહિને મહારાજ પાસેથી નામ લેવાય છે પછી મહારાજ નામ આપી તે જાળકના કાનમાં “શ્રીકૃષ્ણ શરણ મમ” એ નામ સંભળાવે છે અને કંઠી બાંધવા આપે છે. તે વખતે મહારાજ સંમુખ અમુક ભેટ ધરવામાં આવે છે. પછી જાળક જો છોકરો હોય તો તે ત્રણ ચાર પાંચ અથવા આઠ દસ વર્ષનો થાય ત્યારે અલ્પસંબંધ (સમર્પણ) ની મંત્ર દિક્ષા આપે છે. છોકરો જો ઉપવાસ કરી શકે એમ હોય તો તે કરવા દે છે ને ત્હીંતર એમજ ચલાવી લેવાય છે. મહારાજ તેને જાનગી સ્થળમાં લઈ જાય છે અને હાથમાં ઘુઝસીનું પાંદડું આપી ચોતે બોલે તેમ બોલવા કહે છે. બિચારું

નિરક્ષર બાળક જે ઉચ્ચારણ પણ ભાગ્યેજ કરી જાયતું, હોય છે તેની આગળ નીચે પ્રમાણેના મંત્રો બોલવામાં આવે છે.

एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म ॥ श्रीगृष्ण. शरणंमम ॥ ओं सहस्रपरिवत्सरमि-
च्छामि ॥ तद्गुणयोगजनितत्वात्तत्त्वज्ञानततिरामारोहं तद्वियोगजनितत्वात् यथा-
नाम भगवते श्रीगृष्णाय श्रीगोपीजनवल्लभाय देहेन्द्रियप्राणांत शरणा-
निद्राविमोहदोषास्तौ संपूज्योत्तमायौ कामपूर्वकं अष्टधा धर्मकामान्
नित्यधर्माभेदात् गारुडयोगे वितेहपराध्यात्मनासह समर्पयामिदासेहं गृष्ण-
तवाम्मि ॥ १ ॥

અર્થાત્ બ્રહ્મ એક અદ્વિતીય છે શ્રી કૃષ્ણને હું શરણુ છું હંમેશાં વર્ષ
બ્યતીત થયા હતા શ્રી કૃષ્ણથી મહારો વિયોગ રહ્યો છે તે વીરોગ ખટવાને
લીધે ઉપજેલા વારંવાર જન્મ મરણુદિકના તાપ અને દુઃખથી મહારો નાશ
થયો છે. તે સારૂ મહારો દેહ, સર્વ ઇન્દ્રીયો, મન, પ્રાણ, અંતઃકરણપૂર્વક હું
દાસ થાઉં છું. મહારો સન્મારમાની સર્વ વસ્તુઓ ધન, પુત્ર, દાસ ધરખાર,
સર્વ શ્રી કૃષ્ણને અર્પણ કરું છું હે કૃષ્ણ! હું ત્યારે દાસ છું "

પણ આ મંત્રનો ઉપદેશ કરે તે દિવસે જે ક્રિયા કરે તે
ખરેખરી વિચીત્ર છે. તે માણસને મહારાજ પોતાનું જીવજી
(એકું) ખવડાવે છે, અને એવો સમય હોય કે બેચાર કલાક જીવજી
ને થવાને વાર હોય તો તરત જીને પોતાના મોંમાંના પાન સોપારી
અથવા એકમી ચાવીને તે પ્રસાદ તરીકે આરોગાવે છે. ધણીક
જકતો પણ "જે ચુંદ, જે ચુંદ," કરી ભિક્ષા માંગી પોતાની
તૃણા સંતોરે છે. કદાચ આનું કારણ એમ પણ હોય કે પોતે
અસહ્ય ન્યાતબહાર થયલા હોવાથી જે સેવક યાય, જીને
પણ વટલાવાય.

શુર શિષ્ય વચ્ચે આવો રસવિદાર શુદ્ધ ભક્તિ પોષક નથી
પણ નીતિશૈયિલ્ય કરનાર તેમજ અસાત્મીય અને વેદક વિરુદ્ધ છે.

આ પ્રમાણે છુકવત મંત્ર જણાવી રહ્યા આપી દે છે બહુ
સંપન્નનો આ વિધિ ચર્ચાથી સર્વ પાપો બળી ભસ્મ થઈ જાય
છે અને સર્વ દોષોનું નિવારણ થઈ જાય છે. આવી અધશ્રદ્ધા
હોવાથી અન્ય ધર્મજ્ઞાનની અપેક્ષા રાખતા નથી. "સિદ્ધાત
રહસ્ય" વચનામૃત અને ભાવનાદિકના ઘણા મંત્રોમાં કહ્યું છે. કે

આ રીતે સમર્પણ ક્યાંથી નવધા ભક્તિ સિદ્ધ થાય છે. ભક્તિ શુ, જ્ઞાન શુ, એતુ, રહસ્ય શુ, ભક્ત ક્યારે બની શકાય છે વિગેરે સંબંધમાં કાંઈપણ અર્થભયુ વિવેચન જોવામાં આવતું નથી. પુરાણોમાં કેટલેક ઠેકાણે ભક્તિના વર્ણન આવે છે પણ તેમાં તો કેટલાંયે વર્ષો સુધી કષ્ટો અને તપ સહાં પછી ભક્તિ સિદ્ધ થયેલી જણાવવામાં આવેલી છે. જેવી રીતે અણુનને સખા ભક્તિ, હનુમાનને દાસ્યભક્તિ, પરિક્ષીતને શ્રવણભક્તિ અને બલિરાજને આત્મનિવેદન ભક્તિ સિદ્ધ થઈ હતી વિગેરે.

ગીતામાં વ્રજાવર્ણ. ધૃત્યાદિ શ્લોકમાં અર્પણ ભાવની આ ભાવના ઉપદેશાયેલી જોવામાં આવે છે પણ અર્પણ અને સમર્પણની તે ભાવનાનું અહીં તો કેવળ વિસ્મરણ થયેલું છે. આ ભક્તિ તે શુદ્ધ જ્ઞાનમયી, એતનમયી દિવ્ય ભાવના નહિ પણ આવેશમયી, અજ્ઞાનમયી, પ્રેમ નહીં પણ પ્રેમના આભાસરૂપ, ઊલટું, કોઈ વખત જડ અને કોઈ વખત તો પાશવતાની પૂજક એવી એક પ્રકારની રાગી પ્રવૃત્તિ હોય છે. શુકવત્ શબ્દોઆરણ્ય માત્રથી બ્રહ્મનો સંબંધ થતો હોય, સમર્પણ થઈ જતું હોય, ને સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ થઈ જતી હોય તો વેદ, ઉપનિષદ, પંડરોન ધૃત્યાદિ સર્વ શાસ્ત્રોની બિચારાની શી દશા થશે ? આટલા મંત્રોઆરણ્ય ને બ્રહ્મસંબંધના વિધિમાનથી સર્વ પાપો ને દોષોનું નિવારણ થઈ જતું હોય તો શ્રુતિ સ્મૃતિ, વિગેરે બિચારી રહેશે. ત્યેને કોણ સંભારશે ? પ્રાયશ્ચિત વિધાનના પ્રકરણો બધા અર્થહીન થઈ પડશે આટલી નજીવી રહેમની ભેટથી પ્રભુપ્રાપ્તિ થતી હોય, સ્વર્ગપ્રાપ્તિ આટલી સહેલી, સોંધી હોય તો શાસ્ત્રોપદેશિત પુરુષાર્થોની આવશ્યકતાયે ક્યાં રહી ? અમે આ પર વધુ વિવેચન ન કરતાં હવે વાચકોને વિચારે કરવા જણાવી એટલું જ કહીએ છીએ કે આ પ્રભુપ્રાપ્તિ નિરંતરની ઉધારજ રહેતી હશે. ને જમેજ ન થતી હોય.

તિલકની ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ.

સંસ્કારો સંબંધી એક વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે. કેટલાક સંસ્કારો આત્મ સંબંધી છે તેમજ કેટલાક સંસ્કારો શરીર

સંબંધી છે આ સર્વ સંસ્કારોનો હેતુ દુઃખ મુક્ત બની મુખ કે શ્રેય પ્રાપ્તિનો છે એટલે સર્વ સૌ સૌને આને યોગ્ય છે હતા એકંદરે વિચાર કરતાં આત્મ સંબંધી સંસ્કારની કેન્દ્રક વિશેષતા ગણી શકાશે કારણ મુખ દુઃખાદિ વૃત્તિનો સંબંધ અતઃકરણ સાથે હોવાથી એટલે અંશે એ વિશેષ છે યજ્ઞોપવિત વેદારંભ કરવાના કાલ માટે ઉપયોગી ગણાય છે. અને એક ચારિત્રીક સંસ્કાર તરીકે માનવામાં આવે છે. પણ જેમ કાંઈપણુ સ્થળે 'બ્રહ્મ સંબંધ'ના વિધિનું વર્ણન નથી એ ઉપર આપણે જોઈ ગયા તેમજ કંઈ કે તિલક સંબંધી પણ કેયે ઉલ્લેખ નથી. આ રીતે પ્રાચીન વેદાંત કેમ છોડાવી તોડું વિસ્મરણ કરાવ્યું છે. તોને ઠેકાણે એ લોકો સામાન્ય કુદરતી ક્રમમાંથી નિરૂપ થઈ રનાન કરીને ઉપવૃત્તિ તિલક કરે છે. કેટલાક દેખાદેખી કરે છે, કેટલાક રોલા માતર કરે છે, કેટલાક ધર્મ સ્થંભ કરે છે, કેટલાક જેમ સમજે છે કે ભગવદ્ મંદિરને આપણે કપાળ ઉપર ધારણ કરીએ છીએ ને તોમાં શ્રી હાકુરજી વિરાજે છે. કેટલાક માત્ર કપાળ ઉપર, તો કેટલાક પળી ખાચો તેમજ ભુજ ઉપર પણ કરે છે. કેટલાક પુરાણમાં કહેલાં ખાર, સ્થાન ઉપર તિલક કરે છે. જોકે તિલકનો વિધિ પુરાણમાં જોએમ જાગ્યેજ તેઓ સ્થંભજતા હશે. પુરાણમાં કહ્યું છે કે,

* છલોટે કેશવ વિનાત્ । નારાયણ મયોદરે ॥

માયત્ર હૃદયેગ્યસ્ય । ગોવિંદ વંદ્યશરે ॥

ત્રિજુગ દશિજે શૃષ્ઠી । તદ્વાહર્મયમ્બદન ॥

ત્રિવિક્રમ વર્ણમૂલે । વામજીતુ વામન ॥

શ્રીધરંચ તદા ન્યસ્ય । વામચાહીનર તદા ॥

પદ્મનાભ પૃષ્ઠદેશે । વરુદ્ દાંમોદરસ્તથા ॥

વાહુદેવસ્મરંતસર્ગિ । ધાર્યદુર્ગાદુર ॥

* અર્થ-જગદને વિષે કેમકે ભગવાનને ધારણ કરે છું, નારાયણને પેઠ ઉપર, હૃદયમાં માધર, કંઠમાં ગોવિંદ, જમણી કુખ ઉપર ત્રિજુગ નામગી ખાત્ર ઉપર મધુસૂદન, ત્રિવિક્રમ નામના ભુવચાલને કાનોમાં સુશ્રમા ધારણ કરે છું, દાબી કુખ ઉપર વામન, શ્રીધરને દાબી ખાત્ર ઉપર, પદ્મનાભન પૃષ્ઠ ઉપર ચાહીની નીચે મધ ઉપર દામોદરને, નથા વાહુદેવ ભગવાનને મસ્તક ઉપર ધારણ કરે છું.

હવે પુષ્ટિમાર્ગ એ વેદ અને પુરાણના માર્ગથી ભિન્ન છે તેમજ આ શ્લોક શરીરના અંગોને સંબંધ કરનારા વેદના પરમાત્માવાચક પ્રાર્થનાના શ્લોકથી કેવળ જુદા છે એટલે પુરાણમાં મૂકીને પાછળથી જુદા ભાવ લગાડેલા છે. ગોકુળનાથજી કૃત રસભાવમાં લખ્યું છે કે 'એક દિવસ શ્રી સ્વામિનીજી અને ઠાકોરજી આનન્દપૂર્વક વિરાજેલાં હતાં. સ્વામિનીજીએ શરીર ઉપર ચંદનાદિ લેપન કર્યું હતું. તે જમીનપર નાંખ્યું. પછી તેનો કાદવ કરીને તેમાં પ્રોતાનો ક્ષરંશુ યોગ્યો. તે ચરણથી શ્રી ઠાકુરજીના કપાળમાં નેરથી લાતે મારી, તેથી ઠાકુરજીના કપાળમાં ચરણનું ચિન્હ થઈ રહ્યું. આથી ઠાકોરજીએ કહ્યું 'આજથી તમારા ચરણનું ચિન્હ મારે ધારણ કરવું.' એટલે શ્રી ઠાકોરજી કપાળમાં તિલક કરે છે તે શ્રી સ્વામિનીજીના ચરણ ચિન્હનો ભાવ છે! તેથી વૈષ્ણવોએ પણ ધારણ કરવું એમ કહ્યું છે. વળી આમાયે હડહડતા અનન્ય વૈષ્ણવો કહેવાય છે જે પોત પોતામાં રસમંડળાઓ જેવી અનીતિ કરે છે તેવા વૈષ્ણવો તિલકને શ્રી સ્વામિનીજીનાં શુભ સ્થળનો ભાવ કહે છે એમ ગૃહ ભાવના શુભ પ્રથોમાં છે. આ વાત લખતાં અમને લજ્જા આવે છે પણ સત્યને વશ થઈને કતવ્ય કરવું પડે છે. નિંદા કરવાનો હેતુ હેતુ પણ નથી.

અહીં આગળ આ તિલકની ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ પૂરો થાય છે તથાપિ થોડુંક લખવું અસ્થાને ન ગણાસે. જેવી રીતે યજ્ઞોપવિતનો સંસ્કાર વેદાધ્યયનના પ્રારંભ માટે આવશ્યક ગણાય છે તેવી રીતે આ સંપ્રદાયમાં નથી. આ પ્રમાંજી અશાસ્ત્રીય નામકરણ સંસ્કાર પછી કંઠી બાંધવાથી તે વૈષ્ણવ ગણાતો થાય છે, અને સાંપ્રદાયોક્ત સંખ્યા કરે છે. તિલક કરી માળા ફેરવે છે. બહુ કરીને શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુજી, કે ગુસાંધજી, કે જીવણજી, જોપકેશજી, ધીશજી, એવાં નામોની માળા ફેરવે છે, અથવા તે જાંહેની પાસે સમર્પણ લીધું હોય છે તેના નામની માળા ફેરવે છે. વેદોક્ત મંત્રોચ્ચારને સટે યમુનાષ્ટકનો, મધુરાષ્ટકનો, ગોકુલાષ્ટકનો કે સ્વામિન્યષ્ટકના સ્તોત્રનો પાઠ કરે છે, પણ ઘણા ખરા સર્વોત્તમ સ્તોત્રનો પાઠ કરે છે, આમાં માત્ર શ્રી વલ્લભાચાર્યજીના

૧૦૮ નામ છે. આ પાઠ કર્યાનું અત્યંત શ્રેય મળવામાં આવ્યું છે. જે સેવકોમાં પરંપરાથી ઉપવિતનો ચાલ પડી ગયો છે તોને કોઈક વખત મહારાજ ઉપવિત પણ આપે છે, અને કોઈ વખત તો મહારાજની વહુ અને છોકરી પણ આપે છે. કચ્છ માંડવીમાં છોટાજી મહારાજની વિધવા સ્ત્રી ધણી કાળ સુધી તેમ કરતી હતી. માત્ર રૂપા નાણું કે સુનાની ભેટ લઈ જનોઈ મળામાં નાંખી દે. વેદોક્ત યજુર્વિધિપૂર્ણ સંસ્કારને ઠેકાણે આ ધંધાની દુકાનદારી નહીંતર ખીલું શું ? આ શિવાય સમર્પણ મંત્રોની ક્રિયાને અંગે જે જે દુરાચારો આ માર્ગમાં પ્રવર્તે છે તે એટલા તો અનિષ્ટ છે કે લખતાં પણ કમ્પ ધાય છે. ભોળા, અજ્ઞાન કે સ્વાર્થી સેવકો કલમે ન કહ્યું જાય એવા પ્રકારનું મહારાજનું દ્વિતી કર્મ કરતાં પણ અચકાતા નથી આવી સત્ય વાત લખતાં અમને સંકાય ચાય છે, પણ ધર્મને નામે કેટલી અધર્મ આ સંપ્રદાયમાં પ્રવર્તે છે તોનો કોઈક ઇતિહાસ સમ્યક્તાને ભોગે પણ સત્યતાને ખાતર આપવોજ પડે છે. પરિણામમાં ભક્તિમાર્ગના આવા પ્રચારણથી ભડતને સ્વર્ગગામી ઉર્વગતિને સ્થાને નર્ક કુંડની પ્રાપ્તિ થતી હશે.

એ માર્ગમાં સ્ત્રીઓને અચાતો ઉપદેશ

તથા

તેઓ કેમ વર્તે છે તે વિષે.

ઉપરના પ્રકરણમાં આપણે જે વિવેચન કરી ગયા તે બહુધા પુરવોના સંબંધમાં છે પણ એ સંપ્રદાયમાં સ્ત્રીઓને જે ઉપદેશ આપવામાં આવે છે તેમાં અમૃતનું પાન કરાવવામાં આવે છે કે વિપત્તિ દાન દેવામાં આવે છે તે હવે જોઈશું. ન્હાની બાળાઓને બાળવયમાં છોકરાઓની માફક નામ આપવામાં આવે છે.

* હાલના આ કળમાં આ ઘટી જઈ લગભગ નાઈ થયું છે, પરંતુ ૫૦ વર્ષપર લેખકે લખ્યું ત્યારે ત્યારે તેમ લખવાને મળ્યા કાળો હતા સંશોધક *

કુમળાં મગલોપર મહારાજો તે ભગવાન છે એવા સંસ્કારો બાળ-
વયમાંજ પડતા રહે છે. અને પછી સમર્પણની મંત્રદિક્ષા 'અપી'
શિષ્યા બનાવવામાં આવે છે. આ ક્રિયા પરણ્યા પછી તરતજ કરે
છે. એ વિષે જોકળનાથજીની ટીકામાં આ પ્રમાણે લખ્યું છે:

તત્સમાદાયો દ્યોપભોગાત્પૂર્વમેવ સર્વં વસ્તુ પદેન માર્યાં પુત્રાદિનામપિ
સમર્પણં । કર્ત્તવ્યં વિવાહાન્તરં દ્યોપભોગે સર્વં કાર્યં સર્વં કાર્યં નિમિષં
તત્તત્કાર્યાપયોગિવસ્તુ સમર્પણ કાર્યં સમર્પણં વૃત્વા પથાસાનિતાનિ કાર્યાણિ
કર્ત્તવ્યાનીત્યર્થઃ ॥

અર્થ-તે કારણ માટે પોતે ભોગબાની પહેલાં બધી વસ્તુ
ગુરૂપી ભગવાનને અર્પણ કરેલી

આ શ્લોકની ટીકામાં સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે લગ્ન પછી પોતાના
ઉપયોગમાં લીધા અગ્રાહિ નવ વધુને અર્પણ કરેલી. અને મૂળના
શ્લોકમાં દેહ અર્પણ કરવાનું કહેયું છે તેથી તે વખતે દેહ પણ
અર્પણ કરે છે અર્થાત મનુષ્યો તરફથી સ્ત્રીઓ અર્પણ થાય તે
સ્ત્રીઓ પોતાની દેહ અર્પણ કરે. યજ્ઞ રજુ, બાકી શું રજુ ?
પાપની પરિસીમા.

હવે એમના પોતાના બહુ સંબંધના મંત્રથી શિષ્યા બનાવ-
વાની આ પદ્ધતિ કેટલી વિરહ છે તે જોયું છે એકરો ન્હાનો હોય
તથા ક્રોમાર અવસ્થામાં હોય છે ત્યારે તેને બાલસંબંધ આપ-
વામાં આવે છે તે વખતે “દારાગારપુત્રાએવિત્તેહા” સ્ત્રી, પુત્ર, ધર,
ધન બધું અર્પણ કરવું એમ કહેવામાં આવે છે. હવે દરેક
સ્ત્રી ક્રોમપણુ પુરુષને પરણે છે ત્યારે તેના સ્વામિએ તો તેને
પ્રથમજ અર્પણ કરી મકેલી હોય છે તો પ્રસાદી જે
બીજી વાર અર્પણ થાય તો તે દોષ ગણાય છે વળી એ
મંત્રમાં જે “દારાગાર” શબ્દ પ્રયોગ છે તે પુરુષને સંબંધે છે
અર્થાત પુરુષ પરણે છે ત્યારે એ દારાને અર્પણ કરે, પણ સ્ત્રીઓ
કંઈ સ્ત્રીઓને પરણતી નથી જ દારાને અર્પણ કરે. તેમજ

શ્રી વલ્લભાચાર્યને પોતાના સંપ્રદાયમાં લખ્યા પ્રમાણે પરમેશ્વરે
 શ્રાવણ મુદ્દ એકાદશીને દિવસે જે આજ્ઞા કરી તેમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે
 કે પુરોહિતે સમર્પણ મંત્રનો ઉપદેશ કરવો. હવે આ પ્રશ્ન પુરોહિત-
 ત્વ અને ભગવાનરૂપ મદારાજો મૂખ્ય પહેલી અને મુખ્ય આજ્ઞાનું
 ઉલ્લંઘન કરી સ્ત્રીઓને બલ સંબંધ કરાવે એ કેટલા બધા દોષિત
 થયા ભોંછાએ? વળી એવું પણ માનવામાં આવે છે કે દરેક સેવકે
 એમ માનવું કે અમે વ્રજની ગોપીઓ છીએ. પણ ઉપલા મંત્ર-
 માંથી તો આ અર્થ નીકળતો નથી ને પુરોહિતે સ્પષ્ટ રીતે ઉદેશ-
 વામાં આવેલો છે.

મરણદ.

વૈષ્ણવોના રીતરિવાજ અને આચારવિચારમાં આ “મર્યાદ”
 ની પદ્ધતિ એક અતિ વિચિત્ર ને હાસ્યજનક આચાર છે. કેટલીક
 સમય ૫૦-૬૦ વર્ષની ઉંમર થાય કે જ્યાં કે પુરુષ મરણદ લે છે
 તેમ કેટલીક વખત તો સ્ત્રીઓ સુવાવસ્થામાંજ મરણદ લે છે. પુત્રી
 પોતાની માતાના હાથનું ખાધ કે પત્ની પોતાના સ્વામિના હાથનું
 ખાધ તો અભાગ્ય બન્યા. આભડછેટનો આ પ્રકાર એક ધૂરમાં અનેક
 જાતિભેદ પાડે છે. કોઈપણ પ્રકારનો વિશેષ શુદ્ધ ધર્મ કે શાસ્ત્રીયતા
 એમના વર્તનમાં એવામાં આવતી નથી. વાસ્તવિક રીતે મરણદને
 કેકાણે સાદું અમરણદ છે કારણકે પહેલાં તો તે પોતાની જાતિથી
 બહિષ્કૃત થાય છે. સર્વ પ્રકારનો બપહાર મરણદ લેનારોજ બંધ થાય
 છે. આ મરણદમાં પણ બીજા છ અત્રાતર ભેદો છે. આ અધ્યાત્મ વીવેચન
 કરવું જરૂરનું નથી પણ આના નિયમો કેટલાક તો વિચિત્ર અને
 અતિ હાસ્યજનક છે. સ્ત્રી પોતાના પતિ કે પુત્રનો સ્પર્શ કરે
 તોયે માથાભોળ સંચેલ સ્નાન કરવું પડે છે. અંત કરણની મલિનતા
 બહારના કપડાંલેતાંના જેવીજ હોય છે. ઘેરાગ્ન વિચાર કે જ્ઞાનનો
 ગંધ સરખો નથી હોતો છતાં માત્ર ન્યાત જાતમાં, જમવા ખાવા
 જવું નહીં એટલુંજ નહીં પણ કોઈ શુદ્ધ હોય તો, તે ઉંચા
 બ્રાહ્મણના હાથનું પણ ખાધું નહીં એવું એમાં હોય છે.

ચરણામૃત-

ત્રીઓ સંધ્યાવંદનાદિ કર્મકાંડમાં મુખ્ય કરીને રનાનાદિ કરી ચરણામૃત લે છે. આ ચરણામૃત પુરૂષો પણ લે છે, ચરણામૃત એ એક પ્રકારની પીળી માટી થાય છે. શિયાળ ગામની આસપાસ કોઇક સ્થળેથી નીકળે છે વૈષ્ણવો જાત્રા જાય ત્યારે એ માટી લઇ આવે છે તેઓ એ માટી શીએ જઇ આવ્યા પછી પણ ખાય છે. દિવસે કે રાત્રે કોઇપણ વખતે ખાવા બેસે ત્યારે પણ ખાય છે. તે ચરણામૃત લઇ સર્વોત્તમ વિગેરેનો પાક પણ કરે છે. પછી ગામુખી કે લુગડાંમાં ઘાલી માળા પણ ફેરવે છે. મરજદી ત્રી હોય તે સવારે ઉઠી મંદીરમાં દર્શન કરી મંગળા કરી પોતાના ઘરની બાળકજીવનની મૃતિને શુભાર ધરે છે. રસોઇ તૈયાર થયા પછી ભોગ ધરાવી આરતી ઉતારી મંદિર બાંધ કરે અને 'પછી જમવાની તબવીજ કરે' છે. સાંજના ઉત્થાપન કરે છે. ને રાતના સપન ભોગ ધરીને પછી ઠાકોરજીને એક ન્હાની સરખી સુખ શેયામાં સુવાડે છે. આને ઠાકોર સેવા કહેવામાં આવે છે.

ભજનમાં ત્રીઓ ઘણી ખરી શ્રીકૃષ્ણની રાસલીલાના પદો, શુભારના ગ્રેમ વધારવાના—મહારાજેપર પ્રીતિ થવાના તેમજ શ્રી વટલભાખ્યાન તથા મધ પુરૂષના કાવ્યો ગાય છે. વળી બીજા કેટલાએક ઘાળ તથા વધાઇઓ જેમાં મહારાજેની સ્તુતિ પ્રાર્થના હોય છે તેનો પાક કરે છે. 'કેટલાક અનીતિ ભરેલાં નવરાશે શીખી લે છે ને મહારાજેની પધરામણીમાં બહુ ઉમળકથી ગાય છે. દર્શન કરવા તો એ ચાર વાર ફરસદ મળે તેમ જાય છે. નહીં તો એકવારે ચલાવી લે છે. જો પોતા પાસે કાંઈક પૈસા હોય તો મહારાજેને ખાનગીમાં આરોગાવવા અથવા રાસકાંડા કરાવવા નો મનોરથ કરી બેટ મકી આવે છે

આ સર્વ બાળતોનો જ્યારે વિચાર કરીએ ત્યારે જણાય છે કે સ સારને કેટલી અધમતાએ લાવનાર આ સંપ્રદાય છે. ત્રી કે જેની ઉત્તતિપર સકલ સમાજનો આધાર રહેલો છે તેની શી

દયા કરવામાં આવે છે. ભિચારી કુમળા બાળાઓને બાળવધર્માં
થીજ કેવું શિદાણુ આપવામાં આવે છે. એઓ જડને પ્રમાણ
ગણે છે એવા શાસ્ત્રોમાં પણ અપદ્ કહ્યું છે જે-શ્રીને પતિ તેજ
ગુરુ છે. ભાગવતમાં શ્રીકૃષ્ણ વિદુરગુને કહે છે, કે :

મસદિયો ગુરુમર્તા ધર્મર્તીય પ્રતાપિષ ।
તત્માત્માનં પરિવ્રજ્ય પતિમેવં મમચ્ચેદ્ ॥

શ્રીને દેવ પણ પતિજ, ગુરુ પણ પતિજ બાળુવો, ધર્મ, તીર્થ,
ને પ્રત પણ પતિજ છે માટે સર્વનો ત્યાગ કરી સ્વામિસેના
એજ કરવી.

વળી ભાગવતમાં નારદગુણે કહ્યું છે કે—

તત્માત્મપતિત્રતા નાર્યં શ્રેયસ્કામા દમ્યર્થે ।
ચત્તેઽન્યમાર્ગેનપતિયાત્માનમીશ્વર ॥

તો આ ભક્તિ ભાવ જે પોતાના સ્વામિ^૧ અત્યે રાખવાનો તેને
ઠેકાણે ખુદ ધર્માચાર્યો પોતે આ વચનકુ ઉલ્લંઘન કરે ને અનીતિની
દેશના મસાવે તેમજ સ્વામિયો પોતે આ અનીતિની સાળામાં આ
પ્રકારના શિક્ષણ માટે પત્નીઓ માટે બેદરકાર બને કે જાણે જુગલપદ
આખ આડ કાન કરે એ કેટલું બધું દિનપસ્તીબધું છે ?

વેદના દિવ્ય સ્તોત્રોને મંત્ર ગાનના આશાપા કરનારી
તેમજ ઉપનીષદના તત્ત્વવિચારના રહસ્યની અર્થા કરનારી
મંત્રેષા અને ગાળીની પવિત્ર ભૂમિ આપાવતમાં—શ્રીઓને આ
શિક્ષણ—! અધમતાની આ અવદશા !.....સદભાગ્યે યુગ
બદલાતો જાય છે

પ્રકરણ ૭ મું,

સેવાના વિધિ અને પ્રકાર.

આપણે જાણીએ છીએ તેમ પ્રાચીન કાળની જે શાસ્ત્રોપદેશિત આશ્રમ વ્યવસ્થા હતી તેમાંના વાનપ્રસ્થાશ્રમ તથા સંન્યાસના આશ્રમને એ સંપ્રદાયમાંથી તિર્થાંજલીજ અપાયલી છે. તેમજ જ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન, વેદાંત, યોગ વિગેરેના શાસ્ત્રજ્ઞાનની પણ આવશ્યકતા સ્વીકારાયલી નથી. બાળપણથી કેવું જ્ઞાન, ને કેવા સંસ્કાર આપવામાં આવે છે તેવું વર્ણન આગલા પ્રકરણમાં કરી ગયા છે. વેદાંત યજુર્વેદાદિની પણ આવશ્યકતા નથી. માત્ર ભક્તિથી સ્વર્ગપ્રાપ્તિ સ્વીકારાયલી છે. ભક્તિ એટલે અમુક પ્રકારની મૂર્તિઓની સેવા. પ્રચરિત બ્રાહ્મણધર્મીની મૂર્તિપૂજા નહીં, પણ અમુક મૂર્તિઓની સેવા. ભક્તિ અને આ મૂર્તિસેવા એ બંને પર્યાય ગણીએ તો આશે. એ મૂર્તિઓ વિવિધ પ્રકારની આવે છે, ધણા મહિમાવાળા અને મોટામાં મોટી તેને શ્રી ગોવર્ધનનાથજી કહેવામાં આવે છે. એ મૂર્તિ સામાન્ય મનુષ્યના અર્ધ ભાગ જેટલી છે અને સ્ત્રી સંયુક્ત નથી. ભૂકરા પત્થરની છે. જોકે આ મૂર્તિને મહારાજે કે વૈષ્ણવો પોતાના ઘરમાં રાખતા નથી પણ સૌથી વિશેષ મહત્વતાવાળી ગણાય છે. તેને શ્રીજી બાવાને નામે ઓળખે છે

ખીજી બળદેવજીના નામની તે ગોકુળ તરફ છે. તેને વૈષ્ણવ ભાગતો ભોગ ધરાવે છે. ભાગવતાદિ કેટલાક ગ્રંથો ઉપરથી લાગે છે કે શ્રી કૃષ્ણચંદ્રના ભાઈ બળદેવજી કેરી પીણાના શોખીન મદિરા સેવી હતા. મોટે તેને પ્રસન્ન કરવા એ ભોગ ધરાવે છે.

૧ નવનીત ત્રિમાસની પીત્તળની એક નાની મૂર્તિ છે, હાથમાં માખણના લોદા સાથેજ ધોડેલી છે. તેની સાથે સ્ત્રી બેસાડતા નથી.

ખીજી મૂર્તિનું મદનમોહન નામ છે, જોકે એક સ્ત્રીની મૂર્તિ જેવી રાખે છે તેને 'સ્વામિનીજી' એવું નામ આપેલું પાપ છે.

ત્રીજી દારિકનાથજીનાં નામની પત્થરની બનાવેલી એક મૂર્તિ છે, તેની જોડે સ્ત્રી ઉભી રાખવામાં આવેલી નથી.

ચોથી મથુરેશજીના નામની કાળા પથ્થરની એક મૂર્તિ છે.

પાંચમી વિદ્યનાથજી અથવા વિદ્યેશ્વરાયજી એવા નામની પીત્તળની માત્ર છે. 'વળા' તેની જોડમાં એક સ્ત્રીની મૂર્તિ ઉભી કરેલી છે.

છઠ્ઠી ગોકુલેશજી અથવા ગોકુલનાથજીની પીત્તળની મૂર્તિ છે તે ચતુર્ભુજ માણસના ઉભા ધાટની છે. તેની જોડે બે સ્ત્રીઓ ઉભી રાખેલી છે.

સાતમી ગોકુલચંદ્રમાજીની પથ્થરની એક મૂર્તિ છે, તેને બે હાથ છે, તેની જોડે સ્ત્રી ઉભી રાખેલી છે.

એ મૂર્તિઓની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કે કોઈ મંત્રોથી સ્થાપન કરવામાં નથી આવતું, પણ કોઈ નવા મહારાજને જરૂર પડતાં તે જુના મહારાજને ત્યાંથી માંગી આવે છે. માત્ર સેવા કરી ધામધુમ આપુ કરવાથી મહત્વતા વધતી જાય છે. અન્ય મૂર્તિઓની પૂજા જેમ પૌરાણિક રીતિ પ્રમાણે કરવામાં આવે છે તેમ એ મૂર્તિની સેવા કરવામાં નથી આવતી પણ અન્ય પ્રકારે તેની સેવા કરવામાં આવે છે. અહીં અતિ દુઃકમાં સાદું વસ્તુનું આપવામાં આવે છે.

પ્રથમ ઠાકોરજી રાખેલાં હોય છે તેને ઘંટા વગાડી જગડવામાં આવે છે. પછી જરાતરા કપડાં પહેરાવી એકઠા થયેલા વૈષ્ણુઓને દર્શન કરાવે છે, સિંહાસનપર બેસાડે છે. તેની સન્મુખ મુદંગ, ઝાંઝ, પખવાળ, લંછુરા ઇત્યાદિ વાંછતો સંહિત તેના ગાન કીર્તન કરી આરતી ઉતારે છે તેને "મંગળા"ના દર્શન કહેવામાં આવે છે પછી મૂર્તિને તેલ વિગેરે લગાડી કે આકાર કરી શૂંગાર યુક્ત વસ્ત્રથી સુશોભિત કરી દર્શન કરાવે છે. આને શૂંગારના દર્શન નામથી ઓળખવામાં આવે છે. આ પછી દારબાંધ કરી કંઈ સામગ્રી ધરવામાં આવે છે ને દર્શન કરાવે છે તેને ગ્વાલના દર્શન કહેવામાં આવે છે. આ પછી વિવિધ પકવાન, વાની, સુખડી

(દાળભાત) ધરાવે છે. ને અડધા પોણા કલાક રાખવામાં આવે છે. આ સંબંધમાં એમ સહમજબવામાં આવ્યું છે કે શ્રી 'હાકારજી' ને આરોગી જાય તે લક્ષ્મીજી પાછા ધરી જાય છે. 'આ પછી માણસો અંદર જાય છે. પાણીએ વળી મૃતિ'નું મોં ઘોએ છે. એ પછી આરતી ઉતારવામાં આવે એને 'રાજભોગના દર્શન' કહેવામાં આવે છે. આ પછી પોતપોતાને ઘેર જાય છે. 'આને અનેસર કહેવામાં આવે છે. આ પછી સાંજે ઉત્થાપનના દર્શન કરાવવામાં આવે છે. ગાન થાય પણ એ વખતે આરતી નથી ઉતારાતી. આ પછી લાલો અગર સૂકો મેવો ધરાવી ભોગના દર્શન કરાવવામાં આવે છે. જે પછી સંધ્યાના દર્શન કરાવવામાં આવે છે. એ વખતે આરતી ઉતારવામાં આવે છે તેને સંધ્યા આરતીનાજ દર્શન કહેવામાં આવે છે. એ પછી બધા શૃંગાર ઉતારી ભોગ ધરાવે તેને વાળુ કહેવામાં આવે છે. પછી મુખ માળી કરી પાન સોપારી આરોગાવવામાં આવે. ત્યાં પછી મંદિર ખોલી શયનના દર્શન- 'સેનના' કરાવવામાં આવે છે. આરતી પાછી ઉતારવામાં આવે છે. પછી મૃતિને રાત્રિના વાધા સળવી પોઢાડવામાં આવે છે. જે લાલજી હોય તો એકલા પોઢાડવામાં આવે; અને મંદનમોહનજી હોય તો સાથે સ્ત્રીને પણ પોઢાડવામાં આવે છે. મૃતિમાં આવા ગૃહસ્થાશ્રમની કલ્પના કરી સહ્યારે પોઢાડવામાં આવે-વળી આ મૃતિ આને લગનની ક્રિયા વગર સહ્યારે પોઢાડવામાં આવે છે—હજી સદ્ભાગ્ય કે વર્ષોના સહ્યાર છતાં સીમંત ઇત્યાદિ સંસ્કાર તેને આરોપવામાં નથી આવતા. આ પ્રમાણે આઠ વખત દર્શન કરાવવામાં આવે છે. વળી ઋતુ ઋતુના દર્શન જુદી જુદી રીતે કરાવવામાં આવે છે. શિયાળામાં જાડી ગોદડીના વસ્ત્રો ને સગડી-હોય છે ઉનાળામાં વળી ઝીણા વાધા સળવે છે. અત્તર, ગુલાબ, વિગેરે તેમ ફાગના રાગરંગના મુહાંગી બાગ બગીચામાં ઉડતા ફૂવારા વિગેરે રાખવામાં આવે છે. ચોમાસામાં સાધારણ વસ્ત્રો વિગેરે અંગીકાર કરાવવામાં આવે છે.

આ પ્રમાણે આખો દિવસ, એમાં કાજક્ષેપ કરે છે. પ્રજુતું સ્મરણ નિરંતર કરવું, પ્રજુની માનસિક પ્રજ્ઞ નિત્ય કરવી,

મન, વાણીની પ્રત્યેક ક્રિયાઓ પ્રભુમય કરવી, પ્રભુ સર્વ સ્થળે છે એવું. ખ્યાનમાં રાખી હમેશાં પ્રત્યેક ક્રિયા પ્રભુ પ્રીત્યર્થ કરવી પણ તેનો અર્થ સર્વ ધર્મ, અર્થ, પુરુષાર્થ અને જમદુષકારક જીવન તથા, સંસારની સમગ્રિ હાવનાની વિસ્મૃતિ કરી માત્ર આ પ્રકારની સેવામાંજ દિવસ આખો વ્યતિત કરવો એ પ્રભુ ભક્તિ ભાગ્યેજ જીવ કે જીવનનું કલ્યાણ કરી સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ કરાવતી હશે.

ઉત્સવો.

જેવી રીતે સરકારમાં અમુક દિવસો તહેવારના ગણી રળ પાળવામાં આવે છે તેવી રીતે આ સમ્રાટમાં વર્ષના કેટલાક દિવસો ખાસ ઉત્સવના કરવામાં આવેલા છે અને તે દિવસો મુખ્ય કરી વિવિધ પ્રકારના ખાનપાન ને ધામધુમમઝાડવામાં આવે છે, આ ઉત્સવોના દિવસોની વધુ વિગતમાં ન ઉતરતા માત્ર હુંકમાં સામાન્ય વધુન આપી ગણી જમણું.

૧. જન્મખાજીનો ઉત્સવ સર્વથી મોટો છે. ગ્રાવણ વદ ૮ ને રાત્રિના બારેક વાગે શ્રી કૃષ્ણનો જન્મ કલ્પેલો છે, તેથી તે વખતે કૃષ્ણના જન્મની ક્રિયા મૂર્તિ સાથે કરે છે. ગિરિરાજની મૂર્તિને દૂધથી નવરાવે છે અને જન્મના દર્શન ખોલે છે, માથે છે, કુદે છે અને ‘આજ નંદ રાયકો આનંદ ભયો’ એ પદ બધા સાથે ખોલી ગમત કરે છે. પછી મળસકે શ્રી ઠાકોરજીને પાલણામાં સુલભે છે. વિગેરે.

૨ ભાદરવા શુદ્ધ ૮ ને દિવસે રાધાખાજી આવે છે, તે દહાડે રાધાજીનો જન્મ થયો એવું કલ્પે છે. રાધાજી એટલે શ્રી કૃષ્ણનાં ચોરીથી ચંપલાં સ્ત્રી. જન્મખાજીથી આજ સુધી ઠાકોરજી પાલણામાં સુલે છે. કોઈ ઠેકાણે એમ પણ લખનામા આવેલું છે કે કૃષ્ણ કરતાં રાધા સાગજીગીઆર મહિને મોટી હતી. તે મોટી ન કહેવાય માટે તેણે બાર માસ સુધી આજ ન્હોતી ઉધાડી.

૩ ભાદરવા શુદ્ધ ૧૧ તે મોટી એકાદશી કહે છે, આ વખતે ગોપીઓ પાસે શ્રી કૃષ્ણે દાન લીધેલું હતું. તેથી તે લીલા કરે છે. તેનો

ઉત્સવ કરે છે, અને ગોપીઓ પાસે કેવી રીતે દાન લીધેલું તેના પદો ગાવામાં આવે છે.

૪ આસો સુદ ૧૦ ને રોજ વિજ્યાદશમી આવે છે. તે પૂરાણોક્ત છે. શ્રી રામચંદ્રે લંકા ઉપર ચઢાઈ કરી ત્હનો ઉત્સવ પાળવામાં આવે છે. ઠાકોરજીની મૂર્તિને ઠોરનો ભોગ ધરવામાં આવે છે, અને રામના પદ ગાવામાં આવે છે.

૫ એ પછી સરદપૂર્ણિમા, એ દિવસે શ્રી કૃષ્ણ ગોપીઓ સાથે વ્રજમાં રાસ રમ્યા ત્હનો ઉત્સવ માનવામાં આવે છે. દરેક મૂર્તિઓને મંદિરમાંથી ખંદાર કાઢી રાત્રે ચંદ્રિકામાં બેસાડવામાં આવે છે. સાથે ગોપીઓ નથી હોતી, પદો રાસકીડના ગવાય છે. અને સામગ્રીમાં દૂધપાક કરવામાં આવે છે.

૬ આ પછી દિવાળીના દિવસે આવે છે. નિત્ય નવાં નવાં ભોજન ધરવામાં આવે છે.

■ કાર્તિક સુદ ૧ ને દિવસે અનકૂટનો ઉત્સવ એટલા માટે કરવામાં આવે છે કે શ્રી કૃષ્ણે એમ કરેલું હતું. ગાયને બેંસના છાણુનો મોટો લગણો કરી ત્હને એક સરખો કરી તેપર તરેંહવાર વનરપતિના છોડવા બોલે છે ત્યાર પછી મૂર્તિને પાસે બેસાડી તેની પૂજા કરે છે, છાણુના ગોવર્ધન પર્વતની પીતળના ભગવાન પૂજા કરે છે, અને પુષ્કળ સામગ્રી ધરાવવામાં આવે છે.

૮ અનકૂટને બીજે દહાડે ભાધખીજ. શ્રી કૃષ્ણ પોતાની બેન મુલદાને ઘેર જમવા ગયા હતા, તેથી બીજાઓએ પણ જવું એમ કરાવ્યું છે, એને ચમદ્વિતીયા પણ કહેવામાં આવે છે. એ દહાડે યમરાજ યમુનાજીને ત્યાં જમવા ગયા હતા.

૯ કાર્તિક સુદ ૮ ને ગોપાષ્ટમી કહેવામાં આવે છે. તે દહાડે શ્રી કૃષ્ણ ધામધુમથી ગામ ખંદાર ગાયને લેવા ગયા હતા, તેથી બધાઓએ તે દિવસે તેમ કરવું એવું દર્શાવેલું છે. સારી રીતે સામગ્રી ધરાવવામાં આવે છે.

૧૦ કાર્તિક સુદ ૧૧ દેવપ્રબોધિની અથવા દેવ દીવાળી કહેવાય છે. એ દહાડે વિષ્ણુ ભગવાન પાતાળમાંથી ખંદાર નીકળી વિષ્ણુ.

લોકમાં આવે છે. એ દિવસે શ્રી 'કૃષ્ણ' સાથે ગુણગીતે પરજાવે છે. બિચારા મલ્હારરાવ ગાયકવાડે કજુતરના લગ્ન કરાવેલા તે માટે લોકોએ લેખની દાંસી કરેલી, પણ આમાં તે જાડના લગ્ન કરાવવામાં આવે છે.

૧૧ કાર્તિક સુદ ૧૨ શ્રીનાથજીનો જન્મ દિવસ એટલે શ્રીનાથજી ગિરિરાજમથી પ્રગટ થયા, તે દહાડે પણ સારી સામગ્રી ને ધામધુમ કરવામાં આવે છે.

૧૨ માર્ગશીર્ષ વદ ૬ ને રોજ શ્રી શુન્સાધજીના જન્મ દિવસનો ઉત્સવ પાળવામાં આવે છે. આ નેમને જલેખીઆ નેમ પણ કહેવામાં આવે છે.

૧૩ વસંતપંચમી માઠ સુદ ૫ ને દિવસે કામદેવનો જન્મ થયેલો. માની ધામધુમથી ઉત્સવ પાળવામાં આવે છે. અખીલ, શુભીલ, કેમડાના રંગ વગેરેનો ઉપયોગ એ દિવસથી કરવામાં આવે છે.

૧૪ વસંતપંચમી પછી શ્રીનાથજીનો પાદોત્સવ આવે છે. તે મહાવદ ૭ ને રોજ ધાય છે. એ દહાડે શ્રી પદલભાચાર્યજીએ શ્રીનાથજીને ગોવર્ધન પર્વત ઉપર પૂર્ણમલના બંધાવેલા અપૂર્ણ મંદિરમાં પાદ બેસાડ્યા. હતા, અને તે દિવસે શ્રીજીમાં ધણી ધામધુમ થતી હતી.

૧૫ ડોળી રંગ ગુલાબ ને નિર્લજ્જ મસ્તી.

૧૬ ડોળી પછી ખીજ દિવસે ડોળ ઉત્સવ ધાય. કેળના રથેલ વગેરેનું કુંજ બનાવી લેખમાં દિવસે બાંધી શ્રી દાદોરજીની મર્તિ બેસાડે છે.

૧૭ રામનવમીનો ઉત્સવ પાળવામાં આવે છે, પણ જન્મખંડમાં જેટલો મહિમા નહીં.

૧૮ ચૈત્ર વદ ૧૧ ને દિવસે શ્રી પદલભાચાર્યજીનો જન્મ દિવસ પાળવામાં આવે છે.

૧૯ વૃત્તિંહ ચતુર્દશી વૃત્તિંહલગવાનનો જન્મ દિવસ માનવામાં આવે છે.

૨૦ જોડ સુદ ૧૦ ને રોજ શ્રી ગંગાજીનો પાટોત્સવ તરીકે માનવામાં આવે છે.

૨૧ જોડ સુદ ૧૫ ને રોજ સ્નાનયાત્રાનો ઉત્સવ કરવામાં આવે છે.

૨૨ રથયાત્રા, તે આપાડ સુદ ૧ પછી જે દહાડે પુષ્પ નક્ષત્ર હોય તે દહાડે થાય છે, એ દહાડે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન રથમાં બેસી ર્યા હતા. તેથી લાકડાના ઘોડાને મુવું વગેરેના મુંદર અલંકારો પહેરાવી તેને રથે બોડી તેમાં હાકોરજીને બેસાડે છે તે દર્શન કરાવવામાં આવે છે.

૨૩ આપાડ સુદ ૬ ને દિવસે કમુ'બા છઠ આવે છે.

૨૪ આપાડ સુદ પૂર્ણિમાં તે કચોરી પૂતેમ. કચોરીનો ભોગ ધરાવવામાં આવે છે.

૨૫ આપાડ વદ ૧ ને દિવસે મતિ'ને હિંડોળામાં સુધાવે છે, કારણ કે એ દિવસે શ્રી કૃષ્ણ કુંજ બાંધીને હિંડોળે સુધ્યા હતા.

૨૬ શ્રાવણ સુદ ૩ ને દિવસે ઠકુરાણી ત્રીજનો ઉત્સવ આવે છે.

૨૭ શ્રાવણ સુદ ૧૧ ને દિવસે પવિત્રા એકાદશીનો ઉત્સવ આવે છે. વલ્લભાચાર્યજીએ શ્રી હાકોરજીની સ્તુતિ કરી તેથી હાકોરજી તેની પાસે પધાર્યા. પછી શ્રી વલ્લભાચાર્યે તેની પાસે પવિત્રા અને સાકર ધરાવ્યા.

૨૮ શ્રાવણ સુદ પૂર્ણિમાં, રાખડી પૂર્ણિમાં, રક્ષાબંધન, ૮ ને દિવસથી શ્રી હાકોરજીને રાખડી બાંધવામાં આવે છે, અને ઉત્સવ માનવામાં આવે છે. “રાખી બાંધત યશોદા પ્રેમા” અર્થાત્ કૃષ્ણને યશોદાજીએ રાખડી બાંધેલી હતી.

ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ ઉત્સવો માનવામાં આવે છે. તદુપરાંત જીવતા મહારાજોના જન્મ દિવસોને પણ ઉત્સવ તરીકે ગણવામાં આવે છે. આ દિવસોમાં વિવિધ પ્રકારના સારાં સારા મિષ્ટાન્ન બનાવવામાં આવે છે અને આનંદપૂર્વક મુખ્ય કરી ખાનપાનમાંજ વખત ગુજારવામાં આવે છે. વળી તે ઉપરાંત કેટલાએક ઉત્સવોને દિવસે મંદિરમાં મતિ'ની આગળ અનેક પ્રકારે નાચ રંગ ને એકાએક કરવામાં આવે છે, તે સર્વ અહીં લખવું મુનાસેજ નથી ઘણીવાર આ સ્થળે માત્ર

અનાયારના આગાજ જોવાં થઈ પડે છે. ધણીવાર અનેક યુવાન સ્ત્રીપુરુષના સંકેત સ્થાનો પણ થાય છે. ધણીવાર સ્ત્રીપુરુષો રૂપ-રંગ જોવાજ નીકળી પડે છે. દર્શન સમયે થતી બીડમાં જન્યે અજાણ્યે થતા અંત સ્પર્શમાં આનંદ માને છે. તેમ કેટલીક સ્ત્રીઓ એ જ્ઞાને પહોંચવા ઓડવાનો સોખ પૂરો પાડે છે, કારણ આવા દર્શનથી સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ થાય છે કે કેમ તેની ચર્ચા આગળ પર રાખી એટલું જ કહીશું કે ખરા જાણિક તો આમાંયે કાંઈક જ હશે. તેના વધુ દ્રષ્ટાંત ન આપતાં માત્ર એક જ આપીશું. ચોડા વર્ગો પર મુજબના શુભળી મહારાજે એક વખત અમુક પ્રકારનું મુદ્રાભીષત જેવું ખત સખાવીને તે પર પોતાના બધા કંડીબંધ સેવકોની સહી લેવાનો દરાવ કર્યો હતો, પણ તે ખત અતિસય અધમ પ્રકારનું હોવાથી વૈષ્ણવ સંપ્રદાયોએ તે પર સરી કરવા ના દહી હતી, આ ઉપરથી મહારાજે દર્શન આપવા બંધ કરવાનું દરાવી આરણ્ય બંધ કર્યાં. સેવકોમાં કેટલાક ૨૫ ટકાવાળા, કેટલાક ૩૭૫ ટકાવાળા, કેટલાક ૧૭૫ ટકાવાળા, ૧૦ ટકાવાળા, કેટલાક ૫ ટકાવાળા ઇત્યાદિ હતા તે સઘળા આમ જોઈને ચાલતા થયા. કેટલાક તો રાજી થયા કે પીડા પતી. આસરે ૭૧ સેવકો એવા હતા કે જેઓ દર્શન કર્યાં શિવાય અન ન ખાવાનો નિષ્કંધ કર્યો હતો, પણ ચોડા વખતમાં તેઓમાંના માત્ર સાત સેવકો શિવાય સર્વ જજે ખાવાનું શરૂ કર્યું. આખરે દર્શન ખુલ્લા ત્યારે માત્ર સાત વૈષ્ણવો દર્શન કરવા આવ્યા હતા. સદ્ગાએ આવી શિક્ષાઓ આજે મહારાજે કરતા નથી. બાકી મહારાજને પોતાની ખરી સ્થિતિની ખબર પડે.

હવે વૈષ્ણવો પોતાના ઘરમાં જે વિવિધ પ્રકારની સેવા રાખે છે તે સંબંધી વિચાર કરીશું. વૈષ્ણવો પોતાની મનપસંદ મૂર્તિ કંસારાને ત્યાંથી ખરીદી મહારાજને આપે છે. મહારાજ લોકો તેને હાથ લગાડી કે એકાદ દહાડો પોતાના મંદીરમાં રાખી વૈષ્ણવને પાછી પધરાવી કે પૂજાવી આપે છે. એટલે તે સેવા કરવા યોગ્ય થઈ એમ માનવામાં આવે છે. પૂરાણોક્ત પ્રાણ પ્રતિષ્ઠાના મંત્રની જરૂર પડતી નથી. પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાંતમાં પણ આમજ લખ્યું છે. ચોડા વહુજ મૂલ આર્થિક કરીને પુસ્તક છે તેમાં લખ્યું છે કે,

વેદ મંત્રાથી પ્રતિષ્ઠિત મૂર્તિ મંત્રાધીન હોવાથી પુરુષોત્તમ નથી. પુરુષોત્તમનું રૂપ તો અમારા હસ્તસ્પર્શનું. આવિર્ભાવ એટલે મહારાજના તેજનો અંબાર તોમાં પ્રવેશ કરાવે છે.

કેટલાક વૈષ્ણવને ત્યાં ગિરિરાજની પૂજા હોય છે. એટલે મથુરાની પાસે જે ગિરિરાજનો કુંઝર છે તેના પથરનો એક સોપારી જેવડો ન્હાનો કટકો લાવે છે. પ્રત્યેક પથર બદલ જે મહારાજની હકુમતમાંથી તે લાવવામાં આવે છે ત્યાં તેટલા વજનનું સુવર્ણ જેટ તરીકે આપવામાં આવે છે. તડકો તે આનું નામ. શેર સદામાં તો પાંચના થગ્ગીસ કે એકના દશ મળે પણ આ તો પથરને બદલે સુવર્ણ મળે છે. ને એમ એવા સેવકો પર હસાવેલા હોય છે કે કોઈની ચોરી કરવાની મગફર હોતી નથી.

ત્રીજી એક પૂજા મહારાજો વૈષ્ણવોને આપે છે તે વસ્ત્રસેવાના નામથી ઓળખાય છે, જે વસ્ત્રસેવા સૂગડામાં રૂ અથવા રૂઆ જરી પૂતળાં જેના આકાર બનાવી તેની કરવામાં આવે છે.

ઉપર લખેલી મૂર્તિપૂજા જે વૈષ્ણવોને ત્યાં નથી હોતી તેવા વૈષ્ણવો શ્રી નાથજીનો વાઘો, આચારજીની બેઠકનું વસ્ત્ર, મહારાજના પગલા, ટુળથી અથવા ભાકડાંની માળા, પદો લખેલી પોથીઓ અને માટીનું ચરણામૃત વગેરેની પૂજા કરે છે. મુખ્ય કરીને ભોગ ધરાવવા માટે આ બધી વસ્તુઓને રાખવામાં આવે છે.

ભોગ મહાત્મ્ય.

ભોગ ધરવા વિશે તરેહવાર વાર્તાઓ બનાવી લાવ લગાડવામાં આવે છે.

એક વાત એમના પુસ્તકમાં લખી છે કે એક વૈષ્ણવ હતો તે ઠાકોરજી સેવતો હતો. એક વખત ત્યેત્રે બહાર ગામ જવું પડ્યું તથા ઠાકોરજીની સેવા પોતાના છોકરાની વહુને કરવા કહી ગયો. વહુએ તો બધી રસોઇ કરી ઠાકોરજીને ભોગ ધર્યો પણ ઠાકોરજીએ તો આરોગ્ય નહીં. એટલે તે એમને એમ બેસી રહી. બીજે દહાડે સે રસોઇ ગામને નાખી દીધી, એ પ્રમાણે ત્રણ દિવસ સુધી

કયું, ને શુદ્ધ બાવથી જૂંપી રહી. એટલે ત્રી હાકારછને દયા આવી ને એણે કદાચે સાદાતા આવી કયું કે કેમ બુદ્ધિ મરે છે ? તેણે કયું આપ આરોગ્ય નહીં ત્યાં મુખી કેમ જાયું ? હાકારછએ કયું અમે તો ગુપ્ત આગેગીએ છીએ તો ત્રી કદે તે દુઃ માનુ નહીં. પછી હાકારછએ સાક્ષાત આરોગ્ય એટલે એણે આપું. આવી ખોટી વાતો રદમળવે છે. ને કદે છે ભોગ આરોગ્ય તે જોયું નહીં; નહીં તો તે વૈષ્ણવાણી સાથે હાકારછને શ્રમ લેવા પડ્યો તેમ લેવા પડે.

પણ જોતા નથી કે કાગળના ભગવાનને ઉધાધ, કંસારી ને ઉંદર ખાધ જાય છે. ભૂગડાના ભગવાન સડી જાય છે ને લેમનાં વાધા વચ્ચે, ખાવાનો ભોગ કે બધું ઉંદર, બિલાડા જેવા જના-વર ખાઈ જાય, તોયે રહણ કરી શકાવું નથી છતાં સ્વાચ્છ ખાતરે બવલે માર્ગે દારે છે.

પણ આ વિચાર કરીએ છીએ ત્યાં કેટલાક એવા પશ્ચ કહે છે કે શું ત્યારે આ હાકાર સેવા કે મતિપૂજા ખોટી છે ? શું ત્યારે માનવું કાને ? વળી કેટલાએક કહે છે કે મતિપૂજા જોએ પૂરા જાની નથી તેવાઓને માટે જાણવાનું. પહેલું પગથિયું છે. પગથીએ પગથીએ સીડી ચડાય તેમ આ મતિ પૂજાથી પણ દેવમાં પ્રીતિ લાગે ને પછી પરમેશ્વરને જાણવાનું સાધન બને. માટે આ બાબતમાં સંક્ષેપમાં કેટલુંક વિવેચન કરી લેની લાભ લાભની ધુનના કરીશું.

મતિપૂજા સંબંધી સામાન્ય વિચાર.

મતિપૂજાનો અર્થ જ્યારે આપણી સન્મુખ આવે છે ત્યારે આપણને લાગ્યા વિના નથી રહેતું કે આ 'અર્થ સંબંધી એટલી બધી ચર્ચા થઈ છે કે હવે અતિ વિસ્તારની જરૂર નથી, છતાં પ્રસંગોપાત થોડાક વિચારો મુક્ત વાંચકજન માટે ઉપયોગી થઈ પડશે.

વિચાર કરનાં જણાશે કે સમસ્ત જગતમાં જે પ્રકારના પદાર્થો જેવામાં આવે છે. એક મત અને બીજો અમત. જે વસ્તુનું

સંબાધ પોજાઈ વિગેરે માપ બની શકે એવા સ્થૂળ પદાર્થ તે મર્તિ, અને જહેનું એવી રીતે રૂપ રંગ કે માપ ન બની શકે તે અમર્તિ.

દેવા વ્રક્ષણો રૂપે મુતં ચૈરામૃતં ચ તદેતન્મૃતં યદન્યદ્વાયોદશાન્તરિ-
શ્વામ । અધામૃતં વાયુરચાન્તરિક્ષં ચંત્યાદિ । અહદારણ્યોપનિપદ.

અર્થાત આકાશ વાયુથી ભિન્ન અન્ય પદાર્થો તે મર્તિ અને આકાશ વાયુ તે અમર્તિ છે. પંચભૂતોમાં પ્રથમના બે તે અમર્તિ અને બાકીના ત્રણ તેમજ ત્હેનાથી થતા સર્વ વિકારજન પદાર્થો સ્થૂળ, તેમજ મયાંદામાં આવી શકે એવા હોવાથી મર્તિ છે. જો કોપ પ્રમાણે વિચારીએ તો તો મર્તિ શબ્દના બે અર્થ છે “મૂર્તિઃ કાઢિન્ય કાયવાઃ” અર્થાત કદાચપણ, કઠિનતાના ઘુણવાળું જે કંઈ હોય તે અને શરીરનું નામ મર્તિ છે.

હવે પૂજા શબ્દનો વિચાર કરીશું તો જણાશે કે સત્કાર કરવું એવા અર્થમાં વપરાય છે, પણ હુપ, દીપ, નૈવેદ્ય કે ચંદન પૂષ્પ ધરાવવાનું કે ચ્હાડવાનું કોઈપણ કોષ કે બાકરણ અનુસાર નથી. મુખ્ય કરીને પૂજા શબ્દનો અર્થ ચેતન વસ્તુના પ્રસંગમાં આવે છે. અમરકોષમાં જ્યાં પૂજા શબ્દ આવ્યો છે તે જોવાથી એટલી તો ખાત્રી થાય છે કે પૂજા શબ્દનો અર્થ ચેતનનેજ અનુ-લક્ષે છે. અમરકોષના દ્વિતીય કાંડના સાતમાં બ્રહ્મ વર્ગમાં પૂજા શબ્દ આવે છે તે પૃષ્ઠમાં ત્યાં અતિથિ અને પરોણાના પ્રસંગ આવેલા છે તે પરથી પણ એજ સત્યન નિશ્ચિત બને છે. ધર્મ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,

આત્મણો વ્રક્ષણો મૂર્તિઃ પિતા મૂર્તિઃ પ્રજાપતેઃ ।

માતા પૃથ્વીયા મૂર્તિર્માતા સ્વો મર્તિરાત્મનઃ ॥

મનુ અધ્યાય ૨.

આચાર્ય, ગુરુ એ બ્રહ્મની મર્તિવૃદ્ધિ છે. અર્થાત જે આચાર્યની દૈર્ઘ્ય સેવા કરશે તેને અભિષ્ટ પ્રાપ્ત-યશે, કારણ કે બ્રહ્મનામ પરમે-

ધરતુ' છે અને તેનું મધ્યાવસ્થા જ્ઞાન આત્મા' દ્વારા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. આત્મા' કે મુશ્કેલ મુગમતાપૂર્વક વેદજ્ઞાન કરાવી શકે છે. ઇશ્વર અને સંબંધાર્થ' સંબંધ રૂપ વેદ બંને અર્થ' છે તેાપણ આત્મા'ના અંતઃકરણમાં સ્થિત હોવાથી આત્મા'ને બહારની મતિ' તુલ્ય ગણવામાં આવે છે. કદી' પણ વાચનો પ્રવણો મતિઃ એમ નથી કહેવામાં આવ્યું; પણ "ક્લેશજનનમુક્તિઃ" જ્ઞાન સિવાય મુક્તિ નહીં થતી હોવાથી તેમજ પાપાણાદિ સ્વયં જ્ઞાન સહિત હોવાથી, તે જ્ઞાન આપી શકતા નથી માટે આત્મા'ની સેવા સુશુદ્ધ યોગ્ય રીતે કરવાથીજ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકે છે અને મુક્તિ મળે છે. પાપાણાદિ મતિ'પ્રજન કરવાનું વિષય કોઈપણ અવિદ્યુત પ્રયોગમાં નથી.

જે લોકો મતિ'પ્રજનને ઇશ્વરની ઉપાસનાનાં સંબંધમાં લગાડે છે તેઓ ઇશ્વરનો અવતાર માને છે, અને તેની પ્રતિમા બનાવી પૂજા કરે છે, પણ અહીં ભૂલો જવામાં આવે છે કે જે જડ છે તેનામાંજ રૂપ રંગાદિ શુદ્ધ સંભવી શકે છે. ચેતનમાં કદી સંભવી શકે નહીં તેમજ ચેતન કદી ઇન્દ્રિયગ્રામ્ય નથી થઈ શકતું, તેા તે પરમાત્માની પ્રતિમા કેવી રીતે બની શકે? અહીં વધુ વિસ્તારની જરૂર નથી તેા પણ જણાવવું આવશ્યક છે કે જે ભગવાન રામ કૃષ્ણાદિકના અવતાર માનવામાં આવે છે તેના શરીરની પ્રતિકૃતિ બની શકે ખરી પણ તેમના શરીરમાં જે ચેતન આત્મા હતો તેની પ્રતિમા શી રીતે બની શકે? અને જે ભૌતિક શરીરને આત્મા તરીકે સ્વીકારમાં આવે તેા તેા દેહભાવાદી તુલ્ય નાસ્તિકતાના સંભવો ઉભા રહે છે. યોગ સાત્ત્વમાં સ્પષ્ટજ કહ્યું છે કે અનાત્મા શરિરાદિમાં આત્મભુદ્ધિ કરતી એ અવિદ્યાનું લક્ષણ છે. તેમજ દેહને આત્મા માનવાનું કોઈપણ સાત્ત્વને અનુકૂળ નથી. આ માટે પરમાત્મા, પરમેશ્વર, જે વિષ્ણુ, અજ્ઞર, અમર છે તેની મતિ', કે પ્રતિમા કદી બની શકે નહિ. અત્રે કોઈ કહેશે કે જે કંઈ ઐશ્વર્યવાન છે તેને અમે ઇશ્વર તરીકે માનીએ છીએ. પણ એમાં પણ મોટો દોષ રહેલો છે, કારણ જે સર્વ શરીરધારી છે તેમાં વધતા ઓછાપણના સંભવ રહે છે, એટલે સેવા સુશુદ્ધ વધુ

ઓછા અંશમાં બને અને ફળ પણ તેજ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થાય
 આથી મર્યાદા બંધાય છે. જ્યારે પરમાત્માના સ્વરૂપ સંબંધી
 વિચાર કરતાં યોગ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે જ્યાં ઐશ્વર્ય પ્રભુ હોય
 તેમજ જેમાં ઐશ્વર્યનો એવો ભાવ થાય કે હવે એનાથી અધિક કંઈજ
 નથી તે ઇશ્વર છે. જે પ્રભુ છે, સંપ્રભુ છે, કેવલ છે, નિરપેક્ષ છે,
 એવો તે ઇશ્વર છે. અમુક કલાનો અથવા ચાદ પંદર કે સોળ
 કલાનો કે અંશનો એવો નહીં પણ સંપ્રભુ અસંખ્યાત એવો પૂર્ણમિદં-
 હવે પ્રતિમા પૂજનનું જો મત્ર વિચારનું તો જણાશે કે પ્રતિમા કે
 પ્રતિકૃતિ જોવાથી તે સંબંધના ભાવો ને વિચારો આપણા મનમાં
 ખડા થાય છે. ભઃ પુરુષોની પ્રતિમા ને ફોટોગ્રાફના દર્શનથી તેના
 ગુણોનું સ્મરણ થાય છે. અને વ્યવહારમાં સદાયરણુ માટે અનુકરણ
 કરવા તે ઉપયોગી થાય છે તેમજ દૂર દેશાતરે ગયલા વિદ્યાર્થી
 બહાલાં અને આપ્તજનોનું સ્મરણ કરવા પણ ઉપયોગી બને છે.
 રામચંદ્રાદિના સમયમાં તેમજ પ્રત્યેક મહા પુરુષોના સમયમાં ત્દેમની
 પ્રતિકૃતિ અને પ્રતિમાથી અવશ્ય ત્દેમનું ગુણ સ્તવન ને કીર્તિ-
 સ્મરણ બની શકે છે. આમાં અવશ્ય વીરપૂજનનું તત્વ હોય પણ
 પરમાત્માની પ્રતિમા એવું બની શકે નહીં. પરમાત્મદર્શન એ
 અથ તત્વ છે. મહા પુરુષોની પ્રતિમા અગર ત્દેના ચિર સ્થાયિ
 ગુણ ક્રમેની લાંબે કીર્તિ સ્મરણના અંકિત ચિન્હો, બાવલાં, જન
 સમાજમાં મુખ કર્મો પ્રેરવાને ઉપયોગી બની શકે છે પણ તેટલુંજ.
 બ્રહ્મવાદ અને તે માટે નું જ્ઞાન એ બીજું વસ્તુ છે.

હવે કેટલાક કહે છે કે એ પગથીઆ રૂપ છે અને અસંખ્ય
 વર્ગને માટે છે અને ક્રમશઃ ધીમે ધીમે જ્ઞાન થતા આપોઆપ
 છોડી દેશે, પણ અહીં તો મુસ્કેલી ઉલટી વધે છે કે જે અજ્ઞાન છે
 તેને મૂર્તિના દર્શનથી કે મૂર્તિપૂજનથી કયું જ્ઞાન ક્યારે એવું
 થશે કે જેથી પાપાણુ કે ધાતુનું નહીં પણ ઇશ્વરના ચંદ્રાચંદ્ર સ્વ-
 રૂપને જાણીને એ પૂજા છોડી દેશે. અત્યાર મુધી આ બધા અજ્ઞા-
 નોની એવી દશા ચલેલી તો નથી જોવામાં આવી. હજારો લોક
 જન્મ જન્મમાંતર મુધી પૂજન કરી મૂર્તિ પામે છે જ્ઞાન જ્ઞાન તો

ધારનું નથી પ્રાપ્ત કરી સંક્યા, જનીજ ની રીતે શકે ? જે જ્ઞાતેજ
અગાની છે, જડ છે, તે ની રીતે જ્ઞાન આપી શકે ? જે ચેતન
છે, જાની છે તેજ જ્ઞાન આપી શકે, એટલા માટેજ આચાર્ય શ્રી
હત્યાદિના પૂજન માટે કહે છે, કારણ તેઓ જ્ઞાન આપી શકે છે.
ખાસકે ન્દાનપણમાં અજ્ઞાન હોય છે તેમજ અજ્ઞાનમાંજ તેમજ
સંધ્યોપાસન, ઉપવિત વિગેરેના વિધાન મળે છે પણ મૂર્તિપૂજન
કેથે પણ વિધાન જોવામાં નથી આવતું. હવે કહો કે તે અગાની ને
મૂર્તિને માટે છે તો ધણા વિદ્વાનો પણ છે, તેમજ કેળવણી, સંસ્કારી,
સુશિક્ષિત પણ છે તેઓ હજી કેમ કરે છે. શું તેઓ અજ્ઞાન છે ? વાસ્તવિક
રીતે જો પ્રકારનું પૂજન સાત્તાતુકૂળ કે શુદ્ધિ, અતુકૂળ નથીજ,
પણ માત્ર પૌરાણિક છે. તેમાં પણ પ્રસંગોપાત ધમ્મી વખત
વાસ્તવિક વાત કેટલાકથી બાલાવ જાય છે છતાં રૂઢિને લઇને, લોક
અપવાદને લીધે, દૂરાગ્રહને ખાતર કે લોક પ્રીતિ ને ખોટી કાંતિ
ખાતર, દંભ ખાતર ખેંચાતાણુ કરે છે.

જેથી વધુ વિચારશું તો જણાશે કે શુદ્ધ કાલ પહેલાંની
મૂર્તિઓ જોવામાં નથી આવતી. રામકૃષ્ણાદિકની કલ્પિત મૂર્તિ
(કારણ તેઓ જોવા વિશેષમાં જોવામાં આવે છે તેવાજ હશે કે કેમ
જોનો પુરાવો નથીજ) તેમના સરીર આશુપણ, વસ્ત્રો, સર્વ કલ્પિત
યોગવામાં આવે છે. તે કાલના પહેરવેશ ને જો સંબંધીના ઐતિ-
હાસિક પ્રમાણોની સાખીતી નથી. જે સંપ્રદાયો તરફથી કરવામાં
આવે છે જો સર્વ જો હજાર વર્ષો પછીની છે, વળી સંકરાચાર્યે
શુદ્ધનો પરાસ્ત કર્યો હતો તો પણ તે વેદાંત ને તાનવાદે
કરીને. છતાં સંકરાચાર્યના સિદ્ધાંતમાં જોઈશું તો બહુધા નિરૂપણ
છે. કોઈ કહે કે નેના અનુયાયી મૂર્તિપૂજન કેમ કરે છે તો
એમ ઊંચ શકે કે શુદ્ધ ધર્મનો પરાજય થયો હતો છતાં તેમાંના
કેટલાક તત્ત્વો લોકના હૃદયમાં મિશ્રીત થઈ ગયાં હતાં અને
સંકરાચાર્યે જો તરફ નાંખતી કરી બહુ દ્રષ્ટિ ન્હોતી રાખી. ખાસી
એવાં પણ વચનો સ્પષ્ટ લખ્યો છે કે " મૂર્તિસ્તુ સ્વર્ગ્ય વૃદ્ધિવાં "
" કાશ્યપેષ્ટુ મર્માણાં " અર્થાત મૂર્તિઓ માટે છે. જોજો ધાયું.
હશે કે આવાં વિશેષણો જોઈ લાવિષ્યમાં છોડી દેશે. આ પરથી

બેટુ' તો જણાશે કે અગ્રેજ કાંઈ આ વિચાર રજુ નથી કરતા
પણ સાત્ર વિચાર એજ પ્રમાણે છે. પ્રથમ વેદમાં તો એવું
વિધાન નથીજ.

સપ્તર્ચા યુગ મનસ મગ્નમન્નારિ ૨ શુદ્ધ મપામરિદ્ધમ્ ॥

• પરિમંત્રીપરિભુઃ સ્વમ્ભૂયાંભાતજ્જોર્થાન્યદ્ભાગ્ગામીન્ય સમાપ્તઃ ॥

વેદ પછી પણ દર્શન, એમાં યોગ, વેદાંત, કર્મવાદ છે. મતિ-
પ્રભુ' સ્થાપન નથીજ.

મતિ તો વેદને પ્રમાણ કહે છે. આદિકાવ્ય રામાયણમાં રામ-
ચંદ્રજીને પોતાને મળેલું જ્ઞાન યોગ વાસિષ્ઠ એતો સ્પષ્ટ બલ્લજ્ઞાનનું
પુત્રક છે. મહાભારત, એમાં કાલે કાલે બહુ ફેરફાર બન્યો છે.
કોઈ દશ હજાર શ્લોકનું કહે છે. કોઈ પચ્ચીસ હજારનું કહે છે.
એમાં શિવલીંગ ફળ વધી છે, છતાં વળી

અપ્તદેરામતુષ્યાણાં દિવિદેરામનીપિણાં ॥

ચાલંગેષ્ટમૂર્ખાણાં પુત્રમ્યાત્મનિદેવતા ॥

આવો વિરૂદ્ધ વિચાર પણ મળે છે.

ભગવતગીતા-

નૈનર્ઘિર્દતિગ્રન્થાણિ નૈનંદહતિપાત્રઃ ॥

નચૈનકેદયંસ્યાપો નગોપયતિમારતઃ ॥

ભાગવત એકાદશ સ્કંધના છીબ આધ્યાનો એક શ્લોક.

અર્ચાયામામપેહેરેત્પૂજાયશ્ચદ્વેદતા ॥

નતદ્ગ્રેષ્ટુચાન્યેષુસમતપ્રાકૃત સ્મૃતઃ ॥ ૧ ॥

વળી તૃતીય સ્કંધમાં કપિલ દેવજી માતા દેવહુતીને કહે છે કે

• યૌગેર્વેષુભૂતેષુસતમાત્માનમીશ્વરમ્ ॥

દિત્વાર્ચામગતમીશ્વાદ્ગ્સ્મન્યેગ્જ્ઞોતિમ્ ॥ ૧ ॥

આ પાંડીના કેટલાંક સંપ્રદાયો જેવા કે નાનક, કળીર,
વિગેરેયે તો ખંડનો કરેલા છે. ૬૨ કવિઓના કાવ્યો જોશું, અખંડ
પણ વિરહ દત્તો.

દેવનકેજ જાન્યા મર્તિ પૂંજે પાદુજા યજ્ઞ ॥

ભગા દર્શિ તો રે ગપા મેવલ જગજગજ ॥ ૧ ॥

ચટ રિત વીલજ દર્શિ ત્યા મુદજા મુદ ॥

દંજા તો ખટગા ત્યા તો જાન્યા મર્તિ મદ ॥ ૨ ॥

મનોદર સ્વામિ જે બાવનચરના પ્રખ્યાત મગા જોડાના
ગુરુ તેના પછા પદો ખંડનના છે, જાહેરમાં તેઓ કહેતા.

૫૬ ૭ મું. રાગ જંગલો.

અંધાણો દરિને ભરી ગયો,

ધયો જડેજડનોરે ગુલામ ॥ ૧૬ ॥

ચાંડાની ધરે નાક ધસણીઓ,

કરતો ફરે છે દામોદામ—અંધાણો ૧

દુજ બનાવે છે દુઃ સણગારે છે,

દુઃજ કરે છે ધામધુમ—અંધાણો ૨

દરિજનથી અવલે મુખે ભાંખે છે;

જે પ્રભુ જાણ્યાવું ધામ—અંધાણો ૩

પ્રભરને પૂજે છે જુલે છે,

સદગુરુ જન વિશ્રામ—અંધાણો ૪

જતે ધણીએ ધયો 'દુ' નિધ'ણીઓ,

જડનહિ આવે કાષ કામ—અંધાણો ૫

સન્નિધાન'દ બ્રહ્મ જો સાચો;

અગટ અંનાથી સુખધામ—અંધાણો ૬

જોનાથી થતી હાનિઓ.

પુરુષાર્થ હીનતા. સામ્રાજ્યાં કહેલા જ્ઞાન, કર્મો ને યજ્ઞ યાગાદિ તરફ અશ્ચીનું મલ કારણ એજ છે, કારણ બ્દેશ એવો પાકો બન્યો છે કે જોનાથીજ જ્ઞાન ને પ્રભુ પ્રાપ્તિ બને છે. પરિણામે અજ્ઞાનતા વધે છે, ને અજ્ઞાનો ઉલટા ખાડામાં પડે છે. જાકી પરમાત્માનું જ્ઞાન ભાગ્યેજ થાય. વિદ્યાની એટલીજ દુર્દશા થઈ. શાસ્ત્ર ચિંતન, અને મનન અટક્યાં. મર્મ, વિજ્ઞાન, ને કલા નષ્ટ થયાં. અધર્મશક્તિ ને જડતા વધી. દુષ્ટને દુરુપયોગજ કેવળ વધ્યો. ને એ પ્રવૃત્તિમાં દિવસનો બહુ કાલ જતાં સમયનો દુરુપયોગ થયો. જ્યારે ઉત્તતિ મારે પુરુષાર્થની અતિ જરૂર છે. નીતિને સ્થાને અનીતિ વધી. એ પ્રજા સ્થાનો જોનારને સદંજ જણાઈ આવશે. સ્વાર્થી, લોભી, લાલચુ, આળસુ, દંભી, એવાઓ અજ્ઞાનતાનો લાભ મેળવી મોજ, વિલાસ, ને મેલવ ભોગવતા થયા. ને ખરા પરસેવા ને અમથી પ્રાપ્ત કરેલા ધનનું કુખારે દાન થાય છે વિગેરે દેશહિતને બાધકજ એ પ્રજા છે. આ બાબતમાં માત્ર સંસ્કારી ને સુચરનો ગાતિથી વિચારશે એવી આશા રાખીએ છીએ.

પ્રકરણ ૮ મું.

પ્રુષ્ટિ આર્ગમાં યાત્રા.

મનુષ્યને આબુખાલુના સ્થળ, સંસ્કાર, વાતાવરણની અસરો વધા વગર રહેતી નથી, અને તે મનુષ્ય જીવનના ચરિત્ર પર, જીવનના આચાર વિચાર ઘડવામાં બહુ અસર કરે છે. યાત્રા, મુસાફરી કે પ્રવાસ કરવાથી વિવિધ દેશોના રીત, રિવાજ, આચાર, વિચાર, ધર્મ, ઉદ્યોગ વગેરે સર્વ પ્રવૃત્તિઓનું જ્ઞાન થાય છે, અને તેથી તેની ઉપયોગિતા અધિક છે. પ્રાચીન કાળમાં આ હેતુ લક્ષમાં

રાખી અનેક પરદેશી મુસાફરી આર્થિકતામાં આવતા. ધર્મજ્ઞાન અને જ્ઞાનની કેટલીક સાખાઓનું પણ આર્થિકતામાં માનવામાં આવે છે. આજે તેનું રીપાતર ને રૂપાંતર થયું ગણાય છે. આજેય મુસાફરીનો તેનું જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, ધર્મજ્ઞાન ઇત્યાદિ માનસિક કે ધારિત્રીક ઉત્તરિનોજ હોય છે, ઉત્તમ રથોએ જવાથી સત્પુરુષોનો સમાગમ થાય, વિવિધ પ્રકારનું શાસ્ત્રીયજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી યકાય અને જીવનનો ખર્ચ તેમજ સ્વચ્છ શકાય, પ્રાચીન કાળમાં વ્યવહારના સાધન ઓછા, અને પ્રમાણમાં બહુ ઓછા મનુષ્યો તેનો લાભ લઈ શકે એટલે યાત્રાની મદત્વતા વધુ માનવામાં આવતી. વળી જીવનની સાત્વિકતા સાચવી યકાય એવા અનુકૂળ સ્થાનોએ જાનીએ તેમજ વિદ્વાનો, યોગીઓ વસતા. ત્યાં તેઓ ધર્મજ્ઞાનમુખે ધર્મ, નીતિ, વેરામ્ય, મોક્ષ, જીવ, ઇશ્વર ઇત્યાદિ બાજતોનું જ્ઞાન આપતા. આવા સ્થળો તીર્થરૂપે ગણાતાં, અને તે માટે યાત્રા કરવામાં આવતી. પણ આ માર્ગમાં તીર્થયાત્રા માટે, મોટામાં મોટા તીર્થો તે શ્રીજીદ્વાર, શ્રી ગોકુળ, અને ક્ષેત્રમંથ ગણાય છે. તેમાં શ્રીજીદ્વાર જગુ' તેને ધામ કહે છે, અને ગોકુળ વગેરે જગુ' તેને તીર્થ કહે છે. આથી પ્રાચીન કાળમાં સંસારીઓ માટે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરવા માટે તીર્થ યાત્રા જે એક કાળા રૂપે હતી તેને કેટલો સેવકો અનેક રીતે શુદ્ધિદીન બની, દ્રવ્યનો નાશક વ્યય કરી જલે અનતિવધક કાળાના વિલાપીઓ હોય તેમ આ યાત્રાનું હેતુ બને છે. આ સંબંધમાં થોડીક કડીકત લખવાથી જોળા ભાવિક અંધશ્રદ્ધાનું વધુ મર્જ કેમ બનાવવામાં આવે છે અને દ્રવ્યનો વિના પ્રયોજન કેવી રીતે કુરુપયોગ કરવામાં આવે છે તે સ્દમજાશે.

યાત્રા જવાની સરચાત પ્રથમ આવી રીતે થાય છે કે, કેાઇ શ્રીમંત માણસ હોય તે સંધ હાટે છે, એવો સથવારો જોઇને કેટલાક મધ્યમ ધર્મના પણ કાંતો પોતાના ધરની આજોના દયાણુથી કે કાંતો કેટલાક ભાવિક દેવજીવાના આગ્રહથી કે ભંભાવ્યાથી નીકળવા મન કરે છે. કેટલાક ગરીબ માણસોને તથા કેટલીક વિદ્યારા સ્ત્રીઓને પણ આવો સાથ જોઈ જવાનું મન થાય છે. આમ કરે.

વામાં ધણી વખત તો તેઓ આગળ પાછળનો કે આજીવિકાનો પણ વિચાર કરતા નથી ને ઝોકાવે છે. એમ કરતાં પાછળથી આવી વિધવા સ્ત્રીઓની શી દશા થાય છે ને કેવાં કૃત્યો કરવાને પ્રવૃત્ત થાય છે. તેવું વર્ણન બહુ દુઃખદાયક થઈ પડે છે. કેટલાંક મહારાજાની દાસી બની મહારાજા પાસે લાવિક 'સેવકીઓ'ને લઈ જવાનો ધંધો કરે છે. કેટલાંક વલ્લુ પાસે એમી અનેક સ્ત્રીઓને ખોટી સાચી રીતે ડરાવી 'ઉંધુચતુ' સમજાવીને 'ચોતાનું' યુજ્જ્વાન કરે છે. કેટલાંક અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિ દ્વારા સારા સ્ત્રી પુરુષોને બગાડી યુજ્જ્વાન કરે છે. ને એમ થતાં રસમંડળી જામે છે. કેટલાંક તેવી ખટખટ ન જાણતી હોય તો દુઃખમાં આવી પડે છે. એમ કરતાં વખતે કોઈને ત્યાં રસોઈ કરવા રહી જાય છે. વખતે એમ કરતાં કોઈ વળા પેળાવને ત્યાં જઈ "મહારાજા બોમની તૈયારી છે કે આજ ત્હમારે ત્યાં પહોંચવાની ઇચ્છા છે" કહી નકરી થઈ બેસી રહે છે. વિગેરે અનેક તરેહની મુશીબતોમાં ઉતરવું પડે છે. સંધમાં પણ અનેક તરેહના બેસો આવતા રહે છે. મહારાજા સચવાતો નથી. અંગ-સ્પર્શ ને ધક્કાધક્કી તો હસતાં હસતાં આવતાં જ રહે છે. એકાંત માટેના પ્રયત્નો તો બનતા જ રહે છે. નહીં તો પછી સાક સમાર-વાની, ધાન્ય સાક કરવાની, વીણવાની, દળવાની તથા મંદિર ઊગેરે આવતાં હોય ત્યાં ઝાડચુક કરી સાક કરવાની વિગેરે સેવા કરી કાળ નિર્ગમન કરે છે.

આતો એક વાત થઈ પણ ત્યાં મયા પછી ગોર લોકો તો જાણે ઘાળે દહાડે કરે છે. બોળા ને ચઢાઈ માથુસને ઝાપરે નેઢાવે છે. ફલાણાએ અમને આમ આપું ને ફલાણાએ તો અમને આમ આપી અન્યાય કરીધો ને ત્હમે તો ત્હના કરતા સરસ છો. આથી તે ગળ ઉપરાંત આપી દે છે. આવી રીતે તેઓ યાત્રાળુઓને વખતે ચઢાવીને, વખતે જોરજુલમથી, વખતે ધમકાવી, વખતે તરેહવાર સાચા જુદા જુદાનાં બતાવી, વખતે ફાસલાવી, વખતે બેમની વાતો બતાવી, લૂટાય તેટલું છૂટે છે. એટલું જ નહીં પણ 'સંભળવામાં આવ્યું' કે કેટલાક તીર્થ સ્થળોએ યાત્રાળુઓ જો સરળતાથી ન આવે તો માર મારીને લે છે, અને તેમ ન બને તો

અનેક દુઃખો કરીને ઓકાવે છે. આના અનેક દૃષ્ટાંત જરી રહે એમ છે. માત્ર એકાદ બે દૃષ્ટાંત વિચારીશું.

ચોરી મુદત હિપર કાસિર્મા એક સંન્યાસી હતો. તેણે ધન ધૃતવાની એક યુક્તિ માંડી હતી. કેટલાક બ્રાહ્મણોને શાગિર્દ રાખી એવી જમ ફેલાવી હતી કે આ સંન્યાસી, લોકોને તેમના પિતૃના સાક્ષાત્ દર્શન કરાવે છે. આમ તો કોઈ જોરને મુઠી સંન્યાસી પાસે શરામણું કરવા બંધ નહિ, પણ આ કારખુથી બહુ લોકો ત્યાં શરામણું કરવા જવા લાગ્યા. આગ્તે આસ્તે બાવાનો મદીમા વધ્યો, અને સંખ્યાબધ લોકો સરાવવાને આવવા લાગ્યા. પછી બાવાજી તો મન માન્યું ધન લઈને લોકોને પિતૃદેવના દર્શન કરાવતા હતા. હવે તે સરાવનારને શરામણું તો બ્રાહ્મણ કરાવે, ને બાવાજી તો પિતૃના દર્શન કરાવવા ઉઠે. પછી તેની આખી નાયાજી પોતાના હાથથી ઢાંકીને છુ મંત્ર મારી કહેતા કે, દુઃ તમારાં દિવ્ય ચક્ષુ કહું છું. પછી જરા આંખને દાખીને આકાશ તરફ તેનું મોં કરીને તેના કાનમાં બાવાજી મહા મંત્ર આપે. પછી આંખ ઉઘાડે એટલે કેટલાક બોળાઓને તો દાખેલી આંખના પ્રસંગે લીલા યોજા રંગના અનેક નુકતાઓ દેખાય, તેથી માની લે કે દર્શન થાય છે ને બોલે કે, જે જે પિતૃદેવ પરંતુ ધણાખરા તો મહા મંત્રના પ્રતાપથી ઝંટ કહેવા લાગે કે, દર્શન થાય છે એમ કરી મુંજે મોઢેડે ચાલ્યા બાય. એવી દુઃખાઈ કેટલાક વખત ચાલતાં બાવા પાસે તો પાંચ સાતલાખની પુણ્ય ધન પડી. પછી તો પાપનો વડો ફૂટ્યો, કાગિઆવાડ તરફના કોઈ રાગનો કારભારી નાગર બૃહસ્થ હતો તે સમજી તથા વિદ્વાન હતો. તે કાશીવાત્રાએ ગયો હતો તેને ખજાર પડી કે એક સંન્યાસી પિતૃનાં દર્શન કરાવે છે. આણે બપુયું ને એ પાત બને તેવી નથી, કેમકે પિતૃઓ કોઈ બાવા માટે ત્યાં બેસી રહ્યા હોતા નથી. માટે આમાં કોઈ દુઃખાઈ લશે પછી પોતે બેચાર દહાડામુધી ત્યાં બેસી ગયો. તેણે આ એની બધી ક્રિયા બોધ, તથા કેટલાકને મહા મંત્ર પૂઠ્યો. તેથી એની ખાત્રી થઈ, કે આ લુચ્ચાઈ. દુઃખાઈ, તથા હૃદ મચાવી બેઠો છે; એટલુંજ નહિ પણ બાપડા ગરીબ બોળાઓને યુદ્ધિતે તેના મનમાં છીંતાળોનો છાકરો કરાવવાની ઈચ્છા તેમણે

માટે એવાં કુદને આપણે ઉઘાડો પાડી, "અનિતિ, લુપ્ત્યાદિ, હગાઈ અને લુપ્ત કરતો અટકાવીએ, તો મોટું પુણ્ય થાય. એમ વિચારી તેણે કેટલીક યુક્તિ એકઠી કરીને દુરાવ કર્યો કે આમ કરવું. પછી ત્યાંના રાજાના કારભારીને મળ્યો. પોતે એક રાજાનો કારભારી હતો, તેથી તેની સાથે ઓળખાણ પીછાન કરેલીજ હતી. તેને મજકુર સંન્યાસીની વાત સંભળાવીને કહ્યું કે, કાશી જોવા ઉત્તમ સ્થળમાં આવી હગાઈ ચાલે છે, તેથી તમારે શરમાવું જોઈએ છે. તેણે કહ્યું કે, અમે પણ સાંભળ્યું છે ખરું, પણ કાંઈ ઉપાય કરેલો નથી. હવે તમે કહો તેવી રીતે ઉપાય કરીએ. આણે કહ્યું કે કાલે હું પોતે સરાવવાને જઈશ ને તમારા સૌ પચાસ સીપાઈ આગળ પાછળ રાખજો, પછી અમારી ખુબ જોલાચાલી થાય ત્યારે તમારા સીપાઈઓ અમને ખેંચીને પકડી તમારી પાસે લાવે, એવો સીપાઈ ઓને હુકમ કરી મુકવો. પછી આવો મારાપર ફરીયાદ કરશે, તોપણ એવું પોગળ નીકળશે ને કદાચ તે નહીં કરે, તો પછી હું ફરીઆદો થઈ આવવાને ઘટે તેવું શાસન કરજો. તેણે યુક્તિ પસંદ કરી. કારભારીએ કાશી નરેશને આ બધી વાત સમજાવી, તો તેણે તે પસંદ કરી. પછી બીજે દિવસે સૌ એક સીપાઈઓ આવતા આશ્રમથી થોડી થોડી દૂર કેાઈ સમજે નહીં તેવી રીતે ફરવા લાગ્યા. આ નાગર બાવાજીના આશ્રમમાં ગયો. બાવાજીને ઘણી નમ્રતાપૂર્વક વિનંતિ કરી, અને કેટલાંક વખાણ કરીને કહ્યું કે મારે સરાવવું છે. આ તો ઉંચા કપડાં પહેરી બે ચાર સિપાઈઓ લઈ બડા હાથમાઢથી ત્યાં ગએલો હતો. તે જોઈને બાવાજી તો ખુશી થઈ વિચારવા લાગ્યા કે, આજે તો મોટો મજમાન મળ્યો છે. બાવાજીએ મોટી ખુશાઈ લીધી. પછી સારવાં બેઠા. સરાવણું થઈ રહ્યા પછી બાવાને બે ચાર જણાએ વિનંતિ કરી કે મહારાજ આને પિવૃનાં દર્શન કરાવો. પછી બાવાજી મોટા ડોળ કમામથી ઉઠ્યા અને અને આની પાસે આવીને આંખો આંખો મીંચાવીને કાનમાં મહા મંત્ર કહ્યો કે "હુ તેરે વાપવે વીર્યસે કલ્પત્ર દુવા હોમેગા તો તેરે કો પિવૃદેવતા દર્શન હોમેગા; ઓર તેરી માને ઈનાલેસે તુમકુ પેદા ત્રીઆ

મેળા તો નદિ દેગમે" આતો આ મનં સંભળી આઝાડ તરફ જોવા લાગ્યો અને આમતેમ મોંદું ફેરવી જાણે કાંઈ મોટા વિચારમાં પડ્યો હોય તેવો ડોળ કરવા લાગ્યો. એ જોઈ બાવાએ પુછ્યું કે "અણે ક્યું કયા દેખતા હય ?" આણે જોડવણ કરી રાખવા મુજબ કહ્યું કે ? "બાવાજી મેંતો કુચ વિચિત્ર દેખતા હું" બાવાએ પુછ્યું કે "કયા વિચિત્ર હય" આણે કહ્યું કે "મુજે કદનેકો ખડી શરમ હોતી છે." તો બાવા કહે જે "ખોલતો સદી કયા હય ?"

આણે કહ્યું કે, "બાવાજી, સ્વર્ગમેંબી કયાં છીનાલા ચલતા હય ?" બાવા કહે જે "છીનાલા સો કયા હય" તો આણે કહ્યું કે- 'મેં દેખતા હું કે મેશ બાપ તેરી માસે બગલગીરી કરકે ઉપર સ્વર્ગમેં ખડા હય" આ વાત સાંભળીને બાવા તો બગાળી ગયો તે જાણ્યું કે આ પોગળ ઉધાકું દરરો તો ધનની આવક બંધ થશે, પણ ધનનું જોર હોવાથી તે ખુબ ક્રોધ ચઢાવીને તે કારભારીને મોઝા ભાંડવા બેઠો. નાગર પણ મોટી મોટી જુમો મારી કહેવા લાગ્યો કે, અરે અડાળ ! આવા ઉત્તમ સ્થળમા તું નીચ ધંધો લઈ બેઠો છે / તને ધિઃકાર છે. એમ આમણસામણ ખુબ જુમ બરાડા થયા માડ્યા એટલે તરત મીપાઈઓ દોડી આવ્યા અને ખેંડને પકડી દીવાન પાસે લઈ ગયા. બાવાજી તો ત્યાં કાંઈ ખોલ્યા નહિં. જતે ચાર તે શું બોલે ? પછી તે નાગર ગૃહસ્થે ક્યાંઈ કરી કે બાવાએ આ પ્રમાણે મારી સાથે દમદમ કરી, તેમજ હજીરોને કુચા છે. તેનો ધનસાફ થવા માટે સાક્ષી પત્રીઓ લેવાઈ. તેમાં દુગાઈ પુરવાર કરવાના હજીરો પુગવા પડ્યા એટલે બાવાજી ગુનેહગાર દુર્ધા. પછી રાજાએ તે નાગરને મોટી શાખાશી આપી અને બાવાજીને બંદીખાનાની મોજ કરાવી, ને તેની જે મિલકત હતી તે તમામ જપ્ત કરી.

સન ૧૮૭૪ ની સાલમા અમદાવાદનો વાણીઓ વૈખણ્વ રગનાયદાસ દરજીવનદાસ નામનો યાત્રાએ ગએલ હતો. તેની બાબતમાં કોઈએ શ્રીજીવાળાને કહ્યું કે આ વાણીઓ શેવાળ એટલે નિર્વંશી છે ને કેટલીક મિલકત ધરાવે છે. પછી તેને તરત તેડાવી લઈને લાગ્યોજ બંદીખાને કેદ કરી દીધો. આણે કાલાવાલાંક્યાં

કે ભાષ મારો શો અપરાધ છે જે તમે મને બંદીખાને નાંખો છો ?
 તો તેને કહેવામાં આવ્યું કે તારી બધી મિલકત ત્રીજાને અર્પણ
 કરી દે, કારણ કે તારે કોઈ ખાનાર નથી. વૈષ્ણવે કહ્યું કે એ તો
 શ્રદ્ધાનું કામ છે ને હમણાં મારાથી કાંઈ થાય પણ નહિ. હું મરીશ
 તે વખતે લખી જમશ. બાકી હમણાં તો આપું નહી. પછી તેની
 બાપડીને પણ તેડાવીને તેની સાથે અંધારી કોટડીમાં કેદ નાંખીને
 કહ્યું કે હવે સહીમર. પછી ખાવા પીવા તથા શોષે જવા બહુ
 સંકટો તેની ઉપર પાડવા લાગ્યા ને તેને ખુલ્લું કહ્યું કે જો તું
 અમારા ધાર્યા પ્રમાણે દંડ નહી આપે, ને અમારા કલા પ્રમાણે
 લખી નહી આપે, તો તને આ કોટડીમાં સડાવી અને રીબાવી
 મારીશું. કેટલાક દલાડા ભુખેમરા વગેરેનું મદદ સંકટ પડતાં
 ગણરાધને અધિકારીને કહ્યું કે મને છોડો અને હું દંડ તથા લખત
 કરી આપવા કશુલ થાઉં છું. પછી આ રાક્ષસોએ એક નાનું
 પીલ ધડી દલાડયું તેમાં જે મોલકત હોય તે બધી ત્રીજાને અર્પણ
 કરવાનું લખ્યું. તે ઉપરાંત રૂપિયા પણ પાંચ દસ હજાર રોકડા
 માંગ્યા. બીયારા રૂઝનાથદાશે મહાસંકટ સોષવાના કારણથી તથા
 બંદીખાનામાં સ્ત્રીપુરુષ મરી જવાના ભયથી પેલા લુટારૂઓના
 લખેલા વીલમાં ધુજતે હાથે સહી કરી આપી તથા કલાવાલા કરી
 રૂપિયા ૩૦૦ રોકડા દીધા. એટલે તેને છુટો છોડો. આ તો બિચારો
 બંદીખાને પડ્યો હતો ત્યારે તરત સમજેલો હતો કે આ ધર્મ નથી
 પણ લુટારૂ પંથ જેવા એક પંથ છે. આ ધર્મગૃહ નથી, ધાડપા-
 હો છે; એવા વિચાર થવાથી તે બિચારો છુટો થયો તેજ દલાડે
 પોતાનો અસબાબ ઉઠાવીને પોતાનાં ગાય તરફ ચાલતો થયો. ત્યાં
 પહોંચીને તરત પોતાની ન્યાત એકઠી કરી અને પોતાનો હેવાલ
 બધો ન્યાત આગળ જાહેર કર્યો, અને તેઓને ખુલ્લા ખોલોમાં
 કહ્યું કે ભાઈઓ આ ધર્મની જગ્યા તમારે સમજવી નહી પણ દગ
 અને લુટારૂઓનું મોટું મથક સમજવું. હવે ન્યાત જો એમ
 કશુલાત આપતી હોય જે આ અધર્મને દેકાણે જવું નહી તો હું
 મારી બધી મિલકત ન્યાતને સંપુરત કરી જાઉં. ન્યાતીલામાં સમજી
 લાગ પડેલા હોવાથી તરત કશુલ કીધું કે કોઈપણ તે જગ્યાએ

જશે નદી એટલે તેણે પોતાની મિલકત વિશે આમણું શ્રીજીવાજાને કરી આપ્યું વીલ રદગાતલ ક્યું અને મૃત્યુ બાદ ન્યાતને પોતાની મિલકત સપુરદ ચાલ એવું વીલ ક્યું. અને પોતાને યજ્ઞેલા દુઃખડું તથા રદ કરેલા વીલના જાહેરનામાં ગુજરાતી પત્રોમાં છપાવ્યાં. તેમાંની એક સમશેર બદાદુર નામના પત્રોમાંની છપાવેલી જાહેર ખબરની નકલ આ પ્રમાણે:—

“સમશેર બદાદુર પત્ર, તા. ૭ મી જાનેવારી ૧૮૭૪. અમદાવાદ”

“નોટીશ”

“હું શા. રઘુનાથદાસ હરજીવનદાસ આ નોટીશથી ખબર”
 “આપુ છું જે સંવત ૧૯૨૯ ના આસો મહીનામાં જન્મા કરવા”
 “શ્રી નાથજી કુબાર પોંચ્યા એટલે શ્રી નાથજીનાં અધીકારી બાલ.”
 “ફિસનદાશે હમોને એકદમ પકડીને કેદ કર્યા. ને માસ ૧૫ સુધી”
 “હમોને કેદમાં રાખ્યા ને ખાદિ પીધિ હેરાન કર્યાં તેથી તે વિશે અમે”
 “અધીકારીને અરજ કરી જે અમારી શી કસુર છે ને હમોને”
 “છાડાવે તો અમે અમારે ઘેર જઈએ એવી રીતે જાહેર કરે.”
 “જતાં હમોને કસુર તો કાંઈ જતાવ્યો નહીં ને કહ્યું, જે અમારા”
 “કથા પ્રમાણે દેડે આપશો ત્યારે તમારો ખુલાસો થશે નહીં”
 “તો તમે કેદમાં ને કેદમાં હેરાન થશો ને જુએ મરસો. એમ કરતાં”
 “ધણી દિવસ યજ્ઞ મયા પછી હમોને ધણી મજરામણ આપી”
 “તેથી અમેએ રૂપૈઆ ૩૦૦) આપ્યા ને તેમના કલા પ્રમાણે”
 “એક દસ્તાવેજ અમારી ખુશી નહીં જતાં તેમનાં કબજા નીચે”
 “પડ્યાથી લખી આપ્યો છે. માટે ખબર આપું છું જે સદરકું”
 “લખેલા દસ્તાવેજમાં લખેલો મજકુર મારે કબજા નથી,”

“શા. રા. રઘુનાથદાસ હરજીવનદાસ.”

ઉપર લખેલા જુદાગી વખતમાં બીયારા મરીખ માણસોની તો કાંઈ દાદ પણ લેવું નહીં ને મહા દુઃખે કરી પોતાનો છુટકો કરતા. એવા અનેક જુદામુદની ઉદ્દેશરનાં મહારાજાને જ્યારે ધણી રૂપાંદો સંજગાઈ ત્યારે તેણે તે દીકાવતને જાહેરદસ્તીથી હાથ ઉઠા-

વવા સુચના કરી તે ઉપર તેણે કશું પણ ધ્યાન ન આપનાં ઉલટો બીણો વગેરે સાથે કાંઈ ગાલમેલ કરીને પોતે પણ ફેટકું લશ્કર રાખવા માંડ્યું ને વૈષ્ણવો પાસેથી શ્રીજીને અંગીકાર થવાને બદલે જોરજુલમથી લીધેલો પૈસો લશ્કર વગેરેના ખર્ચમાં ઉડાવવા લાગ્યા. પછી રાણાએ બીજાવાર નમ્રતાથી કંઈ લખ્યું કે અમે જ ગામે આપ્યાં છે તથા વૈષ્ણવો પાસેથી પૈસો લ્યો છો તે શ્રીજીના નેક ભોગ માટે છે, લશ્કર વગેરેનાં ખર્ચ સારું નથી. ઉપરાંત પણ તમને લશ્કરની શી જરૂર છે. જ્યારે જ્યારે બીડ પડશે ત્યારે અમારું લશ્કર મોજુદ છે. માટે તમારે આવા મુખાંધ બરેલા કારણમાં નાહક પૈસો ગમાવો નહીં. તે ખરી વાત ન સાંભળતાં ઉલટું જોર મારવા લાગ્યા કે તમે કોણ પુછનાર છો ? અમારી ઇચ્છામાં આવશે તેમ કરીશું. રાણાએ કહાવી મોકલ્યું કે એ શુભાન ના રાખો. શ્રીજીમાં તમારે કાંઈ લાગતું નથી. તમારા પૂર્વજોએ પોતાનો દાવો છોડી અમને સોંપેલો છે તેનું આ લખત જુઓ.

શ્રી હરિ

લિખિત વિઠ્ઠલરાય દામોદરજીવિત શ્રી ગોવર્દ્ધનમાથની કે દેવાલેખી. સેવા શ્રી યજ્ઞમાચાર્ય કરતે તા પીછે શ્રી વિઠ્ઠલેશ્વર દીક્ષિત નરતે, હનુમેસાતવાલક શ્રી ગિરધરલ્લાજી શ્રી ગોવિંદજી શ્રી ચાલકુળજી શ્રી ગોઠુલનાથજી શ્રી રઘુનાથજી શ્રી યદુનાથજી શ્રી ઘનશ્યામજી જ્યોં છદોભાઈનસોંચેલ્યોં ફનકે ફુલસોંચેલે ઝ્યાહિયાનાતતેકોઈ ઘાઠિનાદિકરે સો શ્રી નાથજી તેવિષ્ણવ શ્રી નાથજીની ભૂમી મતાદ્રપ્યમાલમિલિકસો કાઠુકે-શાનાની શ્રી નાથનીની મેદ અપને ઘર રાતેસો શ્રી નાથજીકો અપરાધી ભોળીક ગુનદમાર યહવાત માહારાજા શ્રી જસવતસિંહજી મહારાજા શ્રી જયસિંદજી મહારાજા શ્રી વિઠ્ઠલાસર્જીકે આગેંચુની મિતિ ચૈત્રવાદે ગુરો મંવત ૧૭૦૩ સુર્યામ શાહજહાનાવાદ.

મહારાજા

માહારાજા

શ્રી જયસિંઘજી

રાજાનિઠલ્લાસની

જયસિંઘજી

અન્નમ સ્વી

અન્નસાહી

આ સહી

રાજાજસવતમિઘ

રાજાનિઠલ્લાસ

કારશી દમકતમાં છે.

આ સખત મોકલ્યું તો પણ તેને પોતાની સઘાતું ધમક રહ્યું તેથી કાંઈ ગળકાયું નહીં. તેથી રાખાને રીચ ચઢી એટલે સાલ બાગમાં મહારાજ ગીરધરલાલ ટીકાયતને કેદ કરી દેતી. ૬૬ પાર કદાહી મુક્યા. બીજી તરફથી એ ગીરધરલાલને ગોકુલની ગાદીનો વારસો મળેલો હતો તેની માલેફી ચંદ્રાવલી વડુચના દાયમાં હતી. તેના ઉપર પણ થોડા દિવસ અગાઉ ફરીઆદ કરેલી તે ફરીઆદીમાં ચંદ્રાવલીએ કહેલું કે પોતા ઉપર દિંદુ જો સાચું પડતો નથી કારણ કે અસલ પ્રજાને સંન્યાસી થઈ પાછા ગૃહસ્થ થયેલા તેથી તેઓ દિંદુઓથી બાહેર પતિત જાતિના ગણાવા જોઈએ, એવા પુરાવા આપ્યા એટલે ત્યાં પણ કંઈએ હારી ગયા ને રૂપિઆ પાંચ સાત સાખ ખરચમાં ઉઢી ગયા. એ પ્રમાણે ગીરધરલાલની ઉઠાંત્રી થઈ ગઈ.

આ શ્રીનાથદાસની વાત કરી, ત્યાંથી યાત્રાળુઓ ગોકુળ મથુરા જાય છે. ત્યાં પણ દેવદશન ધર્માદિમાં કાળ નિર્મમન કરે છે. ધર્મના બોધ તરીકે રાત્રે કેટલીક રસ મંડળાઓ બરામ છે ને જે મંથો માટે કાટમાં ચઢનાથજી મહારાજને પ્રતિજ્ઞાપર કહ્યું હતું કે જુઠા છે તેવા મંથો વંચાય છે. વળી ત્યાં કેટલુંક બહુ જાણવા જેવું છે. કેટલાક સ્ત્રી પુરુષો દમેશના નિવાસી થઈ રહ્યા છે. કેટલાક ધરમાંડી બેઠા છે. તેમાં બાલણી ને બાડીઆ, બાડીઆણી ને વાણીઆ, વાણીઆણી ને શુદાણા એવી રીતે અને કેટલાક પોતાની ન્યાતિમાંજ ધરમાંડી બેઠા છે. ધરમાંડી બેસવું હોય તો ત્યાના મહારાજની આજ્ઞા લેવી પડે છે. એ આજ્ઞા લેવાને જે સ્ત્રી પુરુષને એક ધરમાં બેસું બેસવું પડ્યું હોય તે મહારાજને વિનંતી કરવા જાય છે અને કહે છે કે, અમારે જે જથ્થાને એકઠા બેસી સેવા કરવા વિચાર છે. મહારાજ પોતાનો એ કામ ઉપરનો લાગો આશરે ૩.૧૧ કે ૧૨ છે તે લઈને આજ્ઞા આપે છે “બલે જાઓ દાઉ મિલકે સેવા કરો” એવા ઘણા જોડાં વસે છે. આ શું નાતર, પુનર્વિવાહ કે, વ્યભિચારને ઉત્તેજન ? જો કેયે પુનર્વિવાહ થાય કે તે સંબંધી કંઈ લખાય, બોલાય તો વૈષ્ણવો કુદાકુદ કરી મૂકે પણ આ પવિત્રમાં પવિત્ર સ્થળોએ શું થાય છે તે વિચારતા કે જોતા નથી. આમાં ધર્માચારીની પણ અધમ સ્વાર્થશક્તિ કે અંગે કદીએ

તેમ કરવું, પણ બીજો તેજ માર્ગ બતાવે અને ખરો બોધ આપે તો તે ન કરવું, કારણ કે લાજો જતો રહે. પણ હા, અહીં એક ભૂલ થાય છે કે સુધારાવાળાના પૂનર્વિવાહ ને આ નવા પ્રકારના નાતરામાં ફેર છે ખરો. આમાં ક્રિયા નથી. વળી વધુમાં આ નાતરાવાળાને જો દૈવયોગે ગર્ભ રહે છે તો અધુરેજ શોલોકમાં મોકલી દે છે, ને કદાચ જો અધુરે પાડી ન શકે તો પૂરે દહાડે પુરો કરીને થી ધમુનાછનો સેવક કરી દે છે અને જલયર તે મોજ કરે અને સુધારાવાળા તો આ બાળકોને જીવતાં રાખે. અરેરે ! આથી અધિક પાપ તે શું હોય !

આ જાત્રામાં પાછી એક આગળ જતાં કેટલાક વળી પરિક્રમા કે વનયાત્રા કરવા જાય છે. ત્યાંની અનેક હડકોતો પણ આવીને આવીજ હોય છે. એટલે વધુ વિસ્તારથી લખવા જરૂર નથી. વાસ્તવિક રીતે વિચારતાં આ રીતે આ સંપ્રદાયમાં જે જાત્રાતું પ્રયોજન તે લેશ પણ સચવાતું નથી ઉલટું અંધનમાં પડાય છે. વળી જેઓ યોગ્ય અધિકારી નથી તેવાઓને ધન આપી ધનનો સંદ્ભવ્ય નથી કરી શકતા. અનીતિને ઉત્તેજન મળે એવી રીતનું સર્વ બને છે અને સી પુરષોના ચારિત્ર્ય દુરાચારી ને ભૂલ વધુ બનવાના સંભવો રહે છે. આની અસર મગટ-અમગટ સંસાર બ્યવહારપર કંઈ જે તે ન હોઈ શકે.

શાસ્ત્રમાં સત્યજ કશું છે કે;-

સત્યં તીર્થં કામા તીર્થં તીર્થં મિત્તિય નિગ્રહ ।

સત્યં ભૂત દયા તીર્થં તીર્થમાર્જનં વ મેત્રચઃ ॥ ૧ ॥

જ્ઞાન તીર્થં વૃત્તિર્તાર્થ મનમ્નોર્થ વદાદત્તમ ।

તીર્થો નાપતિર્તીર્થ મિશ્રદ્ધિ મનમઃ પરા ॥ ૨ ॥

• અર્થ:-સત્ય એજ તીર્થ છે, કામા એ તીર્થ છે, દિન્દ્રિયનિગ્રહ એ તીર્થ છે, બધા માણીઓ ઉપર દયા સખતી એ તીર્થ છે, નમ્રતા સખતી એ તીર્થ છે, જ્ઞાન, કામા, ઉદારપણ, મનનું વિરોધે કરી શુધ્ધ થવું તેજ પરમ તીર્થ છે-અર્થાત્ ઉપર કહેલા શુભો જે સ્થળ અને મનુષ્યામા છે તેજ તીર્થરૂપ છે.

પ્રકરણ ૯ મું.

પુષ્ટિમાર્ગના મોક્ષ.

આ પ્રકરણમાં મોક્ષ શું એની કંઈ વિસ્તારી શાસ્ત્રીય ચર્ચા નથી કરવાની. તેમજ આ સંસારમાં જેહ અંતર્યુત્થાનું સ્વ-રૂપ વિચારી તેથી અન્ય સ્થિતિમાં એનાથી વધુ ઉચ્ચતર સ્થિતિ એ શુદ્ધ પ્રાપ્ત કરી શકે છે તે બાબતનું ઉંડું નિરીક્ષણ પણ નથી કરવાનું. દુનિયામાં જે જે પંથ, સંપ્રદાય કે ધર્મ ઉત્પન્ન થયા છે તે પ્રત્યેક ધર્મના સિદ્ધાંતમાં શુદ્ધ મોક્ષ થવાની તરેહવાર કલ્પનાઓ જોડી કાઢી છે. મોક્ષનો ચોતપોતાના સિદ્ધાંતની બાબત મુજબ વિવિધ અર્થો કરવામાં આવે છે પણ સામાન્ય રીતે શુદ્ધને જન્મમરણાદિકનું જે મહા દુઃખ ભોગવવું પડે છે તેમાંથી છૂટી પરમ આનંદ પ્રાપ્ત કરવો એમ માનવામાં આવે છે.

આપણે આ પ્રકરણમાં, આ સંપ્રદાયમાં મોક્ષ કેવી રીતે માનવામાં આવે છે તે કુંકમાં જોઈશું.

આ સંપ્રદાયવાળા બહુધા શંકર સિદ્ધાંતોપર આધાર કરી પોતાનો મત કહે છે. શંકર સિદ્ધાંતમાં જ્ઞાને કરી, અજ્ઞાન દૂર થવાથી, મળ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થવાથી શુદ્ધ મોક્ષ સ્વીકારવામાં આવે છે. તે સંબંધમાં એ ક્ષેત્ર કહે છે કે શુદ્ધને નાશ થાય તો પછી તે મોક્ષ શાનો? એટલે એ શુદ્ધને મુખ પણ નહીં ને દુઃખ પણ નહીં. કેવળ શુદ્ધ બ્રહ્મમાં લીન થઈ ગયો એટલે શુદ્ધ મરી ગયો, તો એ મોક્ષ કંઈ કામનો નહીં. પણ શુદ્ધ કાયમ રહે ને ત્યંને અખંડ મુખની હમેશ સુધી પ્રાપ્તિ રહે તેનું નામ મોક્ષ છે.

એઓ માને છે કે અમારા માર્ગમાં જે આવશે તે મુખ પછી “મોક્ષ” નામના ધામમાં જશે. ત્યાં તે જઈ હમેશ શ્રી કૃષ્ણની સેવા કરી અખંડ રાસક્રીડાનું મુખ ભોગવશે. એમ એઓએ મોક્ષ કહ્યો છે. કહે છે કે ત્યાં નિત્ય વૃત્તિ રહે છે.

કોઇ વાતની ઉપાધિ નથી. પુરુષ કરતા સ્ત્રીઓની કામવાસના કહે છે ૭ ગણી કે પ્રબલ હોવાથી તેઓને વધારે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, આથી પુષ્ટિમાર્ગમાં ને શિષ્યો આવશે તે મૃત્યુ બાદ ગોપી યશે અને ગોલોકમાં જશે. ત્યાં જઈ શ્રી કૃષ્ણ સાથે અથવા તેના અંગમાંથી બીજા સ્વરૂપો વા ગોપો નીકળીને તેમની સાથે અખંડ રાસક્રીડા કરશે. તેથી તે છવાને અત્યંત પરમસુખની પ્રાપ્તિ યશે.

વલ્લભાખ્યાન નામનું કાવ્ય એ માર્ગમાં બહુ ઉત્તમ ગણાય છે તથા વૈષ્ણવો તેને ધણું પ્રેમથી હમેશ ગાય ॥ તેમાં કહ્યું છે કે સ્વર્ગાદિક અનેક લોક છે અને તેમાં પરમેશ્વરની આવી આવી ધણી લીલા છે પણ,

તે ધર્મી પુરુષોત્તમ મળ્યા લીલા અચ્છ વિહારત્રી ।
 વલ્લભાની ને મોહમારગી દ્વને નહીં રેવારત્રી ॥

ઇત્યાદિ ત્યાં ધણુંક વર્ણન કરી કહ્યું છે કે બધા લોકોની પુરુષોત્તમના લોક અળગા છે ત્યાં તે અચળ વિહારની ચીલા કરે છે. તે પુરુષોત્તમ સાથે જલ્લભાની અને મુક્તિમાર્ગીને મળેને પણ બ્યવહાર નથી ઇત્યાદિ એ આખ્યાનોમાં એ લોકો ગોલોકનું ધણુંએક વર્ણન કરે છે

ખીજું એક 'પવિત્રા મંડળ' નામે એ માર્ગનું પુસ્તક છે તેમાં પણ ઉપર લખેલી ગોલોકની વાતોનું સવિસ્તર વર્ણન છે તેમાં પણ બધી એનીજ રાસક્રીડાની વાતો લખી છે

એ શિવાય બીજાં કેટલાંક પુસ્તકોમાં પણ છરી-ઠવાઈ મોક્ષ સંબંધી હકીકત મળે ॥ પણ દ્વાદશકુંજ નામનું એક પુસ્તક છે તેમાં તો એ ચીલાજ વર્ણવેલી છે. આ પુસ્તકની ઉત્પત્તિ કેવી વિચિત્ર છે તે જોઈ તેમાં વલ્લભાચાર્યજીના પુન વિડલનાયજી અર્થાત મુસાઈજી જાણે અચાન હોય તે દષ્ટે લખે છે કે મુસાઈજી ને કૃષ્ણદાસ અધિકારીએ શ્રીજીના દર્શન બધ કરી મક્કા હતા તે વખતે મુસાઈજી આમતેમ રખડી વખત પૂરો કરતા એક દિવસ આચારજીની બેઠકમાં દામોદરદાસ હરથાની દર્શન દ્રવા ગયો હતો

તેમજે શ્રુ'સાધનને રહતા નેવા, આથી તેજે ત્વેને રદમળની રહતા બંધ કર્યા, અને કહ્યું કે આમ રેવામાં કંઈ વળ્યું? ચાલો કંઈ ઉપાય કરીએ. શ્રુ'સાધનએ લાગ નોંધ કહ્યું કે તમારા બાપનું સરામણું છે તમને. અમુક દિવસે કરાવેશું ત્વેની દક્ષણા આપવાની કહેલા તે આપી નથી તે આપો. આપરથી દામોદરદાસે કહ્યું કે મારી પાંસે બીજું તો કંઈ નથી પણ મદા પ્રભુએ આપણા માર્ગનો સિદ્ધાંત બદલે કહેલો છે તે કહો તો આપું. આ વાત શ્રુ'સાધનએ સ્વીકારવાથી દામોદરદાસે તે કહેવાનું પ્રારંભ કર્યું. તેમાં આ સંબંધમાં કહે છે કે પુષ્પિમાગી, વૈષ્ણવ કોઈ મુલ્ય પામે છે કે તત્કાળ ત્વેને વાસ્તે એક ગોપીકા (બી) નું બોળીયું તૈયાર કરી મોકલું હોય છે ત્વેમાં તે પ્રવેશ કરે છે. પછી તરતજ ત્વેને ગોલોકની ચાર ગોપીઓ તેડવા આવે છે. તે તેડીને લઈ જાય છે. રસ્તામાં કેટલાક લોક (સ્વર્ગાદિ લોક) આવે છે તે હંખાડતી દેખાડતી તે ગોપીઓ પેલાં નથી ગોપીને લઈ જાય છે. તે પછી વચમાં એક મોટી પાજ આવે છે. તે ઉપરથી પાંચે જણી ચાલી જાય છે. પાજની બન્ને બાજુઓમાં મોટી મોટી ખાંડઓ હોય છે. તે ખાંડઓમાં અનેક સુંદર સુખમય સાધનો સહિત સુંદર પુરોષો રહેલા છે. (આ પુરોષો તેમજ ત્વેમનાં સુખ સાધનોનું કેટલુંક વર્ણન છે.) હવે આ નવો જીવ ગોલોકમાં જતાં જતાં આ નોંધ લક્ષ્યાધ તો તરત ત્વેમાં પડી જાય અને ત્યાંના દેવતાઓ સાથે સુખ ભોગવે છે, પરંતુ જો ત્વેમનું મન ડગે નહીં તો તે જીવ તે ચાર બીઓ સાથે પેલે પાર ઉતરે છે અને ત્યાંથી થોડું ચાલે એટલે ગોલોક ધામ આવે છે. તે ગોલોક ધામની કાંતિ કરોડો સંખ્યાના જેવી છે. ત્યાં રત્ન જડીતે મહેલ છે. શંદાવન છે. યમુના નદી છે. ગોર છે. ત્યાં તે જીવને થી કૃષ્ણ તથા સ્વામિનીજી સન્મુખ લઈ જવામાં આવે છે. પછી તે જીવને બધું ગોલોક દેખાડવા તેઓ ચાર ગોપીઓને આજ્ઞા કરે છે. પછી બધું બતાવી કૃષ્ણ સન્મુખ પાછો લાવવામાં આવે છે. પછી સ્વામિનીજી પાસે લાવવામાં આવે છે. પછી સ્વામિનીજી તે જીવ ને કુંજમાથી દિહુરી (વિષ્ણુ) સહ પ્રધી ઉપર પડેલો હોય તેજ કુંજમાં પ્રવેશ

દાખલ કરવાની તે ગોપીઓને આગ્રહ કરે છે. તે પ્રગણે તેઓ તરે છે. કોઈ પુસ્તકમાં લખે છે કે પુરુષમાં શ્રી કૃષ્ણ એકલાજ છે તે 'ગોપીઓ' સાથે અનેક પ્રકારની રાસક્રીડા કરે છે; કોઈક પુસ્તકમાં લખે છે કે શ્રી કૃષ્ણ ચોતાના અંગમાંથી કરોડો ગોપી ઉત્પન્ન કરે છે. તે ગોપી એક એક ગોપી સાથે અખંડ રાસક્રીડા કરે છે. એટલુંજ નહીં પણ તેની વિનયો તેમજ ફતીલમોના વર્ણન પણ ભોવામાં આવે છે.

આટલું સંક્ષિપ્ત વર્ણન વાંચવાથી ખાતરી થશે કે આ પ્રકારનો મોક્ષ કેવળ અશાસ્ત્રીય છે. એ માત્રની દેવસેવાના પ્રકારમાં આપણે વૈષ્ણવોએ કેવી રીતે સેવા કરવાની હોય છે તે વિચારી ગયા અને તે સેવકો કે હકતો મૃત્યુ પામ્યા બાદ આવી રીતે સ્ત્રી અને અને તેમને ગોપીઓ બધે ફેરવતી ફેરવતી આમ લાંબ નામ વિગેરે જે કથન આપણે જોઈ ગયા એ મોક્ષ તે કેવો વિચીત્ર ને હાસ્ય જનક લાગે છે. સ્ત્રીનો અવતાર ધરવો પછી તેનું ગોપી સાથે ફરવું તેમજ કુંજમાં બાર સ્ત્રી સરદારની આગ્રમાં રહેવું વિગેરે મોક્ષની કલ્પનાઓ કેવલ બાળખેલ જેવી લાગે છે. આ કલ્પનાજ કંઈ વિચીત્ર ભાંતીજનક છે. સંસારીને વધુ સંસારી બનાવી પરલોકમાંયે કામવાસનાની તૃપ્તિની વાત લાવે છે. ત્યાંયે ખીજો કરોઃ ધંધા કરવાનો નથી. જીવને જ્ઞાને કરી સમ્વિદાનંદ પ્રાપ્તિ નહીં પણ ત્યાંયે સર્વ ધંધિયો ને વાસનાની તૃપ્તિ. જીવતાં જીવત ગુરુઓની અનેક ચેષ્ટાઓ જોઈ લાવકડીઓ કહેશે એ તો બહારો સુખ દે છે અને મુઆ પછી તો સ્ત્રી પુરુષ બધા જીવોની ગતિ અને મોક્ષ ઉપર આપણે જોઈ ગયા. ધણા લેખકો હાલના જમાનામાં આવી વાતોને જે રૂપમાં લખેલી છે તે ઉડાવી અનેક મનમાનિત રૂપકો કલ્પી અનેક તરફના અર્થકારમાં ને આધ્યાત્મિક અર્થમાં ઘટાવવા પ્રયત્ન કરે છે, અને એવું જતાવવા પ્રયત્ન કરે છે કે એમાં મૂઠ તત્ત્વ ચિંતન રહેલું છે પણ ઉપરની હકીકત જે માત્ર દુઃકમાં જોઈ એ હકીકત તેમજ અન્ય અનેક વર્ણનો જોશે તો પછી લાગ્યેજ કોઈ ઉંડી શીઘ્રશીના અર્થકારના પડ ચડાવશે. અર્થકારો સાહિત્યમાં આવે છે. રૂપકો પણ વર્ણનોમાં પ્રાસંગિક ગણાય છે અને તે

પ્રત્યેક માહિત્યમાં હોય છે. પણ અગ્રિમ મનમાનિત તરંગી કલ્પનાઓથી પ્રતાપી આકાશ પુષ્પોમાંથી વાસ પ્રાપ્ત કરવાની આશા રાખી એ માનસિક પ્રક્રિયાઓની દુર્ગતતા કે દૂરપયોગ છે.

ધણીવાર લેખકો પ્રાચીન મદાપુરોને પણ આવી રીતે અલંકારમાં વર્ણન કરે છે અને દલાણું તે માયા ને નાડી, ને દલાણું તે આત્મા ને, દલાણું તે શુદ્ધિ ને દલાણું તે આ, પણ તે વખતે વિસ્મરણ કે છે છે રુ' ત્યારે એ અતિદાસિક પાત્રો ધમાજ પોતા અને મોક્ષ પ્રકરણની ઉપલી હકીકતમાં તે આની વધુ ઉંડી ચર્ચાની પણ જરૂર નથી. સારી દ્રષ્ટિએ એની અશાસ્ત્રીયતા તરત દેહમુગ્ધ સકારો.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

આ માર્ગવાળાએ કરેલી ઘીળ માર્ગવાળાની નિંદા.

• આ દેશમાં પ્રત્યેક આર્થિક હિંદુના મનમાં ધાર્મિક જીવન એજ વાસ્તવિક જીવન છે એવી દૃઢ માન્યતા રહેલી હોય છે. મનુષ્ય જાતિનો હીન અવસ્થામાંથી ઉદ્ધાર કરવા માટે ધર્મના પુનરુદ્ધારની આવશ્યકતા ખાસ સ્વીકારવામાં આવે છે, પરંતુ મૂલ્ય રૈદિક ધર્મના વિપ્લવ અને વિનાશ પછી જુદા ધર્મથી માંડી અત્યાર સુધીના જેટલા પંથ સમ્રદાયો નીકળ્યા તે સર્વથે પોત પોતાના પંથને ઉંચો માની અન્ય માર્ગને જરા નીચો ઠરાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે, અને તેમ કરી બોળા શિષ્યોને જમાવવા પરમતની નિંદા કરવાનું ચુંક્યા નથી.

અત્યાર સુધી આપણે આ પંથના જે કેટલીક હકીકત વિચારી તે પરથી એટલી તો ખાતરી થાય છે કે એમાં કંઈ ખાસ ધર્મજ્ઞાન આપવામાં આવતું નથી. માત્ર અમુક જેવના દર્શન.

ક્યાં- કે કરાવ્યા શિવાય વિગેષ' કશું નથી. તત્વજ્ઞાનની શાખામાં ફેર છે અને તે શુદ્ધાદૈતિ છે પણ તેમાં વિચાર ભેદ એ જ્ઞાનચર્યાનું કારણ બને છે - તેથી નિંદાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. છતાં શંકરાચાર્ય- સરખા તત્વ-વેત્તાની પણ સખ્ત નિંદા ક્યાં શિવાય રહ્યા નથી. દેશમાં પરરાજને લીધે તેમજ મતાંતર સહિષ્ણુતા વધવાથી તેમજ પરસ્પર વ્યવહારિક સંબંધને લીધે અને ચોતાના ધર્મવિચારો ને સિદ્ધાંતના અજ્ઞાનને લીધે આજે જોકે બધા એક જેવા દેખાય છે છતાં જો પુસ્તકો જોવામાં આવે તો કેટલી ને કેવી નિંદા કરવામાં આવી છે તે જાણવામાં આવે. આટલા ઉપોદ્ધાત પછી એ માર્ગ-વાળાએ કયા કયા માર્ગવાળાની નિંદા કરી છે તે જોઈશું.

૧ શાંકર સિદ્ધાન્ત.

વલ્લભાચાર્યનો મોટામાં મોટો સત્તુ તે શંકરાચાર્ય છે. આનું સામાન્ય કારણ એ છે કે હિન્દુસ્થાનમાં શંકરાચાર્યનો સિદ્ધાન્ત સૌથી અધિક પ્રચલ છે. એમાંની બધીક બાબતો વેદાનુ-કૂલ પેશુ છે તેમજ એમાં સાઆધ્યયન કરવા તેમજ જ્ઞાન, યોગ વિગેરે સંબંધી ઠીક યોગ પેશુ છે. આને લીધે વલ્લભવંશીઓને લય લાગ્યો કે જેઓને ચોતાના મતમાં ખેંચી લીધા છે તે જો વખતે શંકર મતાનુયાયિની વાત સાંભળે તો તે તરત વિશ્વ થઇ જાય આ માટે પુષ્કળ નિંદા કરી છે. શાંકર સિદ્ધાંતીઓ આ બધું શુદ્ધ ગયા છેનું કારણ ઉપર આપણે લખી ગયા છે વળી વલ્લભો સંપ્રત્યક્ષના આવાં પુસ્તકો તેઓમાં જોઈએ એટલાં પ્રચ-રિત નથી, તેમજ જ્ઞાત્યવિચારના પુસ્તકો વાંચવાનો મોખ સામા-ન્ય લોક વર્ગમાં છે નહીં, અને જ્ઞાત્ય જોવી લિક્ષાવૃત્તિપર જીવનારી આશ્રિત કામચાંજ શાંકર સિદ્ધાંતીઓ વિશેષ છે. યુસાઈ-જીએ વિદ્વનમંડળ ત્રયમાં મલિપ્રદાન કરેલું છે એ આગળ જોઈ ગયા અને લખે છે કે શંકર પ્રચ્છન્ન વૈદ્યોની ચંતિતી નિરંદુષ તત્વા જે તુંદલ્ય ધત્તાદિ. વળી અષ્ટાક્ષરની' ટીકામાં યુસાઈજીએ કહ્યું

છે કે, તાજે કંડમે વા ફરતમે વ્યાધર્મી માત્ર દેવ વે જનક. મમાન દે. યાવો 'સ્વરૂપ' હો જાય તો સર્વેજ્ઞ મ્નાન જાનો પદે ઇત્યાદિ. કહેયું છે. એટલુંજ નહિ પણ અનેક તરેહની વાતો જોડી કાઢેલી છે જે સર્વ બંદી આપવી અને એમ નથી. વળી 'દ્વારકેશજીની ભાવના'માં મહાદેવજી વિષે આ પ્રમાણે વિચાર જણાવ્યા છે. "શિવરાત્રીનો ઉપવાસ મર્યાદા ન કરાવો, ઔર કુંઝ કરિયે શિવાજીમાં જાવનોદુનારિ, સદાજીક શિવ રીતે દોય તો દાથ જોડીકે જય શ્રી કૃષ્ણ કરાવો, યજ મત્ત હે યા તે ઔર પુષ્ટી મારગીય મગવડી અપનો સ્વરૂપ વિચારે તો શિવ આદિ તે યા વો જય શ્રી કૃષ્ણ કરાવે, યા તે જો શિવનો ચતુરુપ જો ધ્યાન મલિસોમ ડાંડી મરે ઔર પુષ્ટી મલતરનો મવ મલિકનો આત્મનિવેદન તારે તો પુષ્ટી વી હ તા તે શિવ યાંકી પ્રણિપત કરે, ઔર વચ્ચે મરિ કે શિવાજીમે જાય તો શિવનો યદ જાત્રા હય જો જીવનો રહિર છુય કરો તા તે ન જાયે" અર્થ સ્પષ્ટ સ્વમળપ એવો છે. શિવને તો માત્ર ચતુર્થ આનંદકિત તે મયાદા માર્ગની સિદ્ધ થપંક્તી તે તો આ પુષ્ટિમાર્ગને પ્રણિપત કરે તે તે જતાં જાય તો શિવને આતા છે કે જીવોને બદિમુખ કરવા માટે ન જાયું.

શિવપૂજનની પણ આ પ્રમાણે નિંદા કરવામાં આવી છે અને 'દ્વારકેશજીની ભાવના'માં વૈષ્ણવોને બમાવવા કલ્પિત વાતો લખી છે. આ બધી અસભ્ય એટલી છે કે જાહેરમાં મૂકવા યોગ્ય નથી. શૈવમતની પૂજનની કેટલીક અસભ્ય કલ્પનાની વાતો શૈવ પ્રથમાં ફેવળ નથી એમ તો નથી પણ વૈષ્ણવોએ તેમાં અતિશયોક્તિ કરીને રૂપ મળ કરતાં ઘણું વધારે ખરાબ આપ્યું છે.

દેવી મતની નિંદા.

'દિ'કુરયાનમાં દેવી પંથ પ્રબળ છે. તે માર્ગમાં આનંદપાનો દિકની (અલક્ષ્ય અપેક્ષ મકીને) તથા શાસતીલાની બાબત પુષ્ટિ માર્ગને મળતી છે. તેથી પોતાના વાડામાં પૂરેલા સિધ્ધો તે માર્ગમાં નારતી ન જાય તેવી મુક્તિઓ પણ બહુ કરી છે, અને દેવીને પોતાની દક્ષીણા રાવીને તેની આટકણી કાઢી નાખી છે.

નીજ વાર્તાદિ પુસ્તકોમાં આ સંબંધમાં અનેક તરેહની નિંદાથી ભરેલી વાર્તાઓ લખી છે વિસ્તાર લાયકી આપી શકતા નથી. વળી પુષ્ટિ માર્ગમાં એક ઘોળ ગાય છે કે “વે વૈષ્ણવે કોપી દેવરિ, જઈ જુવામાં નાહી દેવરિ” વિગેરે. આ બધી વાતો એવી છે કે ન્હાનાં બાલકને પણ માનતા અચકાવું પડે એવી હાસ્યજનક છે.

રામાનુજ સંપ્રદાયની નિંદા.

આ પછી હવે રામાનુજ સંપ્રદાયને સપાટામાં લે છે તે જોઈએ. રામાનુજ સંપ્રદાયનો પગલુંડો સારી રીતે પ્રવેશ્યો છે. આ સંપ્રદાયમાં વિદ્વાનોની સંખ્યા પણ પ્રમાણમાં ઠીક છે. તેઓના મંદિરોમાં ધર્મચર્યા, પોથી શ્રવણ વિગેરે કાંઈ ને કાંઈ થવું રહે છે. શ્રી રામચંદ્રજીને પુસ્તકોમાં ભગવાન કહેલા છે તેમ એ માર્ગમાં નીતિ રીતિ પણ કેટલેક અંશે સારી છે. આ કારણેને લીધે પુષ્ટિ માર્ગીએ જાણ્યું ને આ સંપ્રદાયમાં જો આપણા સિંધે જાય તો આપણાપરથી ભાવ ઉતરી જાય, તેથી તેના ઇષ્ટદેવ રામચંદ્રજીને હલકા ઠેરવવા એઓએ પ્રયત્ન કર્યા છે. પુરાણોમાં તેમજ મહાભારતાદિ પુસ્તકોમાં રામચંદ્રજીને સાક્ષાત્ ભગવદાવતાર તરીકે ગ્રહણ કરેલા છે એટલે તેમને આ બધા પુસ્તકો ખોટા ઠેરવી કે તેમાં ફેરફાર કરી હલકા ઠેરવી શકાય નહીં માટે બીજી કુક્ષિત કરી છે. પોતાના પુસ્તકમાં રામચંદ્રજીને મર્યાદા માર્ગી માની પંદર કળાના અવતાર તરીકે સ્વીકાર્યા છે ને કલ્પિત વાતો ઉપજાવી છે. નિજ વાર્તામાં લખે છે કે શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રજ્જી એક વખત અયોધ્યામાં પધાર્યા. ત્યાં રામચંદ્રજીને મળવા ગયા. તે વખતે રામચંદ્રજીએ ઉડી ઉભા થઈ “પૂણું પુરુષોત્તમાયનમઃ” કહીને તેમનું સન્માન કર્યું, અને હાથ જોડી ઉંચા આસનપર બેસાડ્યા. વળતાં વલ્લભાચાર્યજીએ “મર્યાદા પુરુષોત્તમાયનમઃ” કહી હાથ જોડ્યા નહીં. આપરથી હનુમાનને સંકા થઈ ને વલ્લભાચાર્યજી ગયા પછી રામચંદ્રજીને પૂછ્યું તો રામચંદ્રજીએ ઉત્તર આપ્યો, કે હું એની પાછળ જા એટલે ત્હને કારણ સ્તબ્ધજન્ય. હનુમાને તે પ્રમાણે કર્યું અને ત્યાં

જાંઈ જુએ છે તો જાણ્યું કે રામચંદ્રજી તો અહિં છે. પાછા જી રામચંદ્રજીના ઘરમાં જાંઈ જુએ છે તો ત્યાં પણ બેઠેલા જોવા. પછી રામે જુજીયું શું જોયું ? તો હનુમાને કહ્યું મહારાજ સર્વજ્ઞ આપ બિરાજો છો. આ પરથી રામચંદ્રજીએ ખુલાસો કર્યો કે મહારા કરતાં એ વિશેષ તેથી એ મહારં ૨૫ લાખ શકે છે અને હું એનાથી એટલો ઓછો તેથી એનું ૨૫ મહારાથી ધારણ થઈ શકતું નથી. આપરથી બિચારો હનુમાન તો જુજીયું બાલી બેસી રહ્યો.

હવે આ વાત વિશે શું લખવું ? વિચારતાયે નથી જે રામચંદ્રજી તો છેક ત્રેતાયુગમાં થઈ ગયા ને સ્વધામ ગયા ત્યારે અયોધ્યાના સપ્તજીવોને સાથે લેતા ગયા ત્યારે ચારસો વરસ પર થયેલા વલ્લભાચાર્યજી એમને અયોધ્યામાં શી રીતે મળ્યા ? આથી અધિક ગપાખટક તે શું હોય ?

રાધાવલ્લભી અથવા ગોડીઆ ગુસ્તાંઈને સંપ્રદાય.

જાણના રાધાવલ્લભી સંપ્રદાયમાંથી આ લોકોએ ચોરી કરી પોતાનો પંથ ઉભો કર્યો છે. તેના ધણી ખરા કૃષ્ણ ભક્તિના સંગીતમય ગૂંઝારી પદો અને વાતોની ચોરી કરી પોતાના 'સંપ્રદાયમાં દાખલ કર્યાં છે. છતાં તેને હલકો પાડવો મત્ન કર્યો છે. જ્ઞાન સાહિત્યમાં તે પંથની નકલ હોવાથી તો તેમ ન બને ત્યારે બીજી યુક્તિ અજમાવી છે. રાધાવલ્લભીનો પ્રથમ આચાર્ય કૃષ્ણ ચૈતન્ય થઈ ગયો છે. તેના સંબંધમાં નિજ વાતોમાં લખે છે કે એક સમયે ચૈતન્યને વલ્લભાચાર્ય સાથે સંવાદ થયો. તેમાં ચૈતન્ય હારવા ઉપર આજ્યો ત્યારે વલ્લભાચાર્યને મુઝાવવા પ્રયત્ન કર્યો કે 'તુમ રામકૃષ્ણમે' બેદ કર્યો. ગિનતે હો, ત્યારે વલ્લભાચાર્યે કહ્યું 'હમારે તો કૃષ્ણ કૃષ્ણમે' બેદ છે તો દિર રામકૃષ્ણ હી કહા કયા કહની' ત્યારે ચૈતન્ય હરમાઈ ગયો ને પગે લાગ્યો અને આપ બેઠે હો કરી આજ્યો ગયો' આ વાતમાં પાણુ, એજ વિચારવાનું કે ચૈતન્યને સાતસો વર્ષ થઈ ગયા ને વલ્લભાચાર્યને તો ચારસો થયા તો આ શી રીતે બન્યું ?

આ પ્રમાણે એઓએ દેશ, કાળ, સમયબદ્ધતા કે કોઈપણ
‘નતત્વ’ અંતર ધ્યાનમાં રાખ્યા શિવાય સૃષ્ટિક્રમ વિરૂદ્ધ મરણમાં
આવે તેમ તાલમેલ લગાવી લખી માર્યું છે. આ પ્રમાણે એ
લોકોના પુસ્તકમાં સ્વાર્થ સાધવા માટે સૃષ્ટિક્રમ વિરૂદ્ધની ટેકાણા
વગરની અનેક વાતો ભોળાને લખાવવાં અને અર્થ શ્રદ્ધાગુને
અન્યાયી બનાવવા લખવામાં આવેલાં છે.

આ માર્ગમાંથી કુદેલા ફાંટા.

સંપ્રદાયના શરૂઆતના કાળમાં કુટુંબ ક્ષેત્ર કે અતિશય
સ્વાર્થના કારણે એ માર્ગમાં કુદેલાક ફાંટાઓ પણ પડ્યા
હતા. તે સંબંધી થોડી વિગત લખીશું.

૧ એ માર્ગના મળ પુરૂષ વલ્લભાચાર્યજી અથવા આચાર્યજી
મહાપ્રભુજી તે સ્થાપક છે. માર્ગનું નામ પુષ્ટિમાર્ગ સમ્યક્
એટલે એમાં વેદશાસ્ત્રની, વર્ણશ્રમની, કે લોકવ્યવહારની કોઈ પણ
ગંજ નથી. જ્યુ બાદ ગોલોક પ્રાપ્તિ માને છે. આ સર્વનો
છેલ્લે છેલ્લે ત્યાગ કરી પોતે દંડી સંન્યાસી થયા. વર્ણશ્રમ
સાથે પુષ્ટિમાર્ગને હાડવેર છે. વિદ્વાન મંડળમાં તોંતું પુષ્કળ
ખંડન કરવામાં આવેલું છે.

જે માર્ગ માટે છપ્પજી મહારાજે કહેલું કે ‘આશ્ર્યાત વેદતે
અધિકદે’ અને ‘પુરુષ પુરુષોત્તમ’ સાથે ‘વ્યક્તાર્થે ને મોક્ષમાર્ગો
સ્વપ્ને મદિ વ્યવહારની’ તોંનો ત્યાગ કરી દંડી સંન્યાસી થયા. એ
કેવું અજાણી ભયું છે, અને દાલના મહારાજે તો કોઈ સંન્યાસી
યતા નથી. તો સંપ્રદાયમાં ચત્ત સિદ્ધાન્ત કયો તોંનો વિવેક
વાંચકેલ કરવો.

૨ ગુર્જરાધિપના હાકરા ગોકુળનાથજીએ પોતાનો પંથ જુદો
ચલાવ્યો છે. તેમાં સેવકને એમ મનાવ્યું છે કે મારા શિવાય
કોઈને માનવું નહીં. તે એટલે સુધી કે શ્રી કૃષ્ણ સુદાને પણ
માનવું નહીં. આ બાબતમાં વૈષ્ણવને એમ સ્પષ્ટમાનવું છે કે

“ગોકુળનાથજી જનમ્યો, ત્યારે ગુર્સાંધજી સેવામાં હતા કાંઈ માણસે આવી ખબર આપી કે મહારાજ પુત્ર જન્મ થયો. ત્યારે ગુર્સાંધજીએ કહ્યું કે મને સેવામાં વિદ્ય કયું (એટલે જન્મનું અભ્યાસ થયું એટલે સેવા ન થાય) તેથી એ પુત્ર પોતાનો માર્ગ લુદા ચલાવશે એ કારણથી લુદા ચલાવ્યો.” જુઓ કેવી હસવા જેવી વાત છે? આ સંબંધમાં એ મતના ખાસ જાણીતા એક પંડિત જણાવે છે કે “વલ્લભાચાર્યજી સંપ્રદાય મેંસે નીકળી હુધ પદ એક બડી પ્રબલ શાખા હૈ જાશે” ગુજરાત મેં બહુતેરે આદમી વ્યાપ્ત હો રહા હૈ-ઇસ મત કે માનને વાલે એક પ્રકાર કે શુદ્ધ વા બનીએ લોજ હૈ. કહતે હૈ કે વલ્લભાચાર્યજી કે પૌત્ર ગોકુળનાથજી કે શિષ્ય મોહનદાસ નામ કે મુખ્ય, ઐસ વલ્લભદાસ, શુદ્ધદાસ પ્રભૃતિ તદનુચાપિ લોકોને ઇસ સંપ્રદાયકી સ્થાપના કીયા હય. ઇનકે છઠ્ઠે દેવતા વહી ગોકુળનાથજી કું માનતે હૈ; ઐર શ્રી કૃષ્ણ, બલદેવ, વલ્લભાચાર્ય. ત્રિલોકનાથ (ગુર્સાંધજી) સબ ઉનકે નોકર. આપસે બડા કોઈ નહીં. દેવયં શ્રી કૃષ્ણ ઉનકે દ્વારાપાલ ઠરાયા હૈ; ધર્મ યં ઉનકે ગુજરાતી ભાષામાં હૈ..... વિવાદ કેવલ અંગ્રેજો બાંતિ હાયકી પકડ કર, કર લેતે હૈ. ઐર મરજુ મેં કેવળ સબ દાહ કર લે તે હૈ, ક્રિયા કુછ નહીં કરને,..... ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ.

૩ ગોકુળનાથજીનો લગ્નિજો ગોપાળલાલ કરીને હતો તેણે વળી જુદો પંથ કાઢ્યો છે. તે વળી પોતાનેજ મનાવે છે. પંથ નવીન ચલાવવાનું આમ કારણ ગણાય છે. એ ગોકુળનાથજી સાથે એક વખત ભટ્ટ મયે ત્યાં ગોકુળનાથજીના ઘોડાપર બેસીને જતો હતો. રસ્તામાં ગોકુળનાથજીના સેડક મળ્યા તેણે એને હાથ ન જોડ્યો ને ગોકુળનાથના ઘોડાને દડવત કર્યા હ પરથી એને ઇર્ષા થઇને કુટલાક ને સ્કંભજવી શિષ્યો કર્યા ને એ રીતે માર્ગનું સ્થાપન કયું. એણે પોતાને હાથે ધોળકમાં વડનું ઝાડ રાખ્યું છે. બીજા ટોળીઓ માફક આ ઝાડના બહુ ચમત્કાર વર્ણવ્યા છે. તે વડને દેવતા પેઠે પૂજે છે, જોગ પરાવે છે, આરતી કરે છે, વાગા

વસ્ત્ર પહેરાવે છે. મંત્રાપદેશ લેવો 'હાય' તો સંધ્યા 'તે ઝાડ' આગળ આવી લે છે.

૪ આસરે સંવત ૧૯૧૫ થી ૧૯૨૦ સુધી એક મહારાજ મુંબઈ આવ્યો હતો તે મહારાજ ત્રિપુંડ ધારણ કરતો, રૂઢાંટાની માળા પહેરતો તથા શિવની ભક્તિ કરતો. બીજા મહારાજ તથા કેટલાક વંશજો તોને ઘેરો મહારાજ કરી રહેતા પણ તે પોતાના ખરા ભાવથી એ આવચાણ કરતો.

૫ કેટલાક મહારાજો વામ માર્ગમાં ગયલા સાંભળ્યા છે. અને ઉંચ વળુનાં હિંદુઓને ખાવા પીવા જેવી ચીજ નહીં તેવી તેઓ એ ભણ કરેલી સાંભળી છે અને તેની બહુ બારીકાઈ તપાસ કરી ખાતરી કરેલી છે.

આ પરથી જણાશે કે વેદ કે શાસ્ત્રના જ્ઞાન વગર મશ્હૂમાં આવે તેમ અનેક કારણોને, લાંબે સ્વાર્થ ખાતર સંપ્રદાય સ્થાપન થયા છે.

પ્રકરણ ૧૧

આચાર્ય'પદનું' અધઃપતન તથા ચોક્કસ ચારિત્ર દર્શન.

આ પ્રકરણમાં આચાર્યો તથા ગુરુ કેવા હોવા જોઈએ એની તુલનાત્મક સમીક્ષા કરવાનો પ્રયત્ન કરવા ઇચ્છા નથી. તેમજ પ્રાચીન-કાળના વિદ્યાદાન દેનાર આચાર્યો તેમજ શાસ્ત્રીય તત્વ વિચાર અને રહસ્યનું શિક્ષણ આપનાર કાવિ મુનીઓ સાથે એમની સરખામણી કરવા જોઈશે યોગ્યતા પણ એમની નથી. જનસમાજ એવો અજ્ઞાન નથી કે નિત્યના વ્યવહારોપયોગી અને પ્રચલિત નીતિના સામાન્ય સિદ્ધાંતો પણ ન સમજતો હોય. તો પછી મહારાજોની

આ ક્ષીણા નેટલી અમમતાએ ખોલિશી છે અને એમના છવન પૂર્વ-
કાલથીજ કેવાં નીતિ શિયલ બની ગયલાં છે તેના દર્શન માત્રથી
એમની યોગ્યતા સંબન્ધી વિચારવાનું તેમજ તુલના કરવાનું બની
શકશે. બદ્ધ કરીને તો જ્યાં યોગ્યતાપર નદી પહોં જન્મદત અધિ-
કાર સ્વીકારવા આવે ત્યાં નીતિ યથિચ્છ તેમજ અસાન, આડંબર,
વિગેરેને વધુ અવકાશ રહે છે—અને જ્યાં આ દેહ ધારીએને
ભગવાન, પરમેશ્વર કે પ્રભુ તરીકે સ્વીકારવામાં આવે ત્યાં તો પછી
અધિકારનું બાકી શું રહે ?

આ વાતનું ચોડાંક દટાંતો આપી સમર્થન કરીશું. પ્રથમ
શ્રીમદ વલ્લભાચાર્યજીની યાદ કરીશું. રજુ નામની ધનિઆણી
સાથે એમને કેવા પ્રકારનો ગાઠ સંબન્ધ હતો તે નીચેની વાતપરથી
સ્પષ્ટમળશે. આ ધનિઆણી કોઇ કોઇ વખત એમને આરોગાવતી.
લક્ષમણ ભટ્ટના શ્રાદ્ધને દિવસે વલ્લભાચાર્યજીએ રજુને ત્યાંથી સામગ્રી
મંગાવી. રજુએ ના કહી. રાત્રે જ્યારે રજુ સામગ્રી આરોગાવવા
આવી ત્યારે એમણે ના કહી, અને મોં ફેરવ્યું. એટલે રજુએ
કહ્યું. ‘વયોરે આજ વહાદે’ તો વલ્લભાચાર્યજી કહ્યું કે ‘આજે
થી મંગાવ્યું તે કેમ મોકલ્યું નહીં’ ત્યારે રજુ બોલી ‘મેં વયોરે તો
વહાવી તોઈ મોઈ હું જો થી વહાવે, મેં તો તોણો વામ દે, હે તદ
અંગમજા.’ આપરથી અનુમાન થઇ શકે એમ છે.

હવે વલ્લભાચાર્યના પુત્ર વિઠ્ઠલનાથજી આવે છે. નીજ વાર્તામાં
એક અમા ધનિઆણીની વાત આવે છે. અમાને રાસલીલા કરવાનો
વિચાર થયો. એકાંત મેળાપ ગુસાંધજી સાથે ન થયો. આથી ગુસાં-
ધજીના જાળશમાં ધૂપાઇ બેઠી. ત્યાં ગુસાંધજીએ કહ્યું. ‘જો ત્હારી
હસ્થા ફણે યાવ.’ રાત્રે જૂતી વખતે અમાને સ્વપ્ન આવ્યું કે
ગુસાંધજી સાથે જૂઠું રાસલીલા કરી. સંલ્હાવના હાડી પ્રસન્ન થઇ
થોડે દલાડે ગર્ભના ચિહ્ન જણાયાં. નવ મહિને પુત્રિનો જન્મ થયો.
તે ગંગાબાઇ કરીને હતી તે સર્વ બાળકો કરતાં એનું માન ગુસાં-
ધજી આગળ અધિક હતું.

હવે ગુસાંધજીના પુત્ર ગોકુળનાથજી આવે છે. એઓ વડનગર
ગયલા ત્યાં નાગર સ્ત્રીને સમર્પણ આપી રાસ રમેલાને તે પરથી

ત્યાંથી પ્રયાણ કરવું પડેલું. આ વાત વિસ્તારપૂર્વક આપી ગયા છે.

વળી પ્રજાપાલક નામના મહારાજ કચ્છ ગયા હતા. તેણે તે વખતે અલગસા તરફ અનીતિભયું વર્તન કર્યું. આ પરથી ત્યાંના મહાજને દરબારને અરજ કરી હદપાર કરાવ્યા હતા.

એક કોઇ પ્રજાનાથજી મહારાજે કચ્છ માંડવીમાં ધણી અનીતિ કરવાથી મહાજને દરબારને અરજ કરી મહુ અપમાન કરાવી ગામ બહાર કરાવ્યા હતા.

થોડા વર્ષપર ધીરાજી નામના મહારાજની અનીતિ માટે બે દિવસના અપવાસી છતાં એજ દસા થયલી.

વળી ચોરબંદરના રાણા સાહેબે દારકાનાથજી નામના મહારાજના દુરાચાર માટે ગામમાંથી કાઢી મૂકી વૈષ્ણવ ધર્મ તથા સ્માર્ત ધર્મ સ્વીકાર્યા હતા.

અહીં મુંબઈમાં ચીમનલાલજીના લાઠ વલ્લભજી મુસરમાની વેશ્યા રાખવાના કારણથી વીસ વર્ષ ન્યાત બહાર રહ્યા હતા.

કૃષ્ણરાયજી મહારાજ પોતાની અનીતિ માટે ધણાં વર્ષ સુધી ન્યાત બહાર રહ્યા હતા.

ગોકુલોત્સવજીએ એક પ્રજાવાસીની ઉપર હાથ નાંખવાથી તે પ્રજાવાસીએ તેના ઉપર તલવારથી વેર લેવા વિચાર કર્યો. આ પછી રૂપિયા ૨૦૦૦૦ દંડના આપી તે છૂટા થયો હતો.

કાશીવાળા રણછોડજી મહારાજે કચ્છ માંડવીમાં અત્યંત અનીતિ કરવાથી દરબારે ગામનિકાલ કર્યો હતો.

થોડાં વર્ષપર પ્રજાપાલક મહારાજ કોઇ મુસલમાનીની સાથે લગ્નને ગોકુલ તરફ ફર્યા કરતા. અને વૈષ્ણવો દર્શન કરવા જાય ત્યેમને સાડી ચોળી વિગેરે ધરાવવાની આજ્ઞા કરતા તે ધણા વૈષ્ણવોની જાણમાં છે.

એનો પુત્ર મુંબઈમાં કોઇ વેશ્યાને ત્યાં ત્રણ દિવસ રહ્યો હતો. ત્યાં ખાધું પીધું હતું. આ તો જાહેર વર્તમાનપત્રોમાં પણ આવી ગયું હતું. આ અને આવા ખીજ અનેક દૃષ્ટાંતો મળી શકે

એમ છે. પણ 'અર' તો સામાન્ય રીતે સેવકોના જાણવામાં છે. અતિ શ્રદ્ધાળુ કે અથ શ્રદ્ધાળુ આંખ આડા કાન કરે છે. કેટલાક દુરામદીઓ આવી હકીકતો વિરુદ્ધ વિચાર ધરાવનારાના લાભમાં જ્યેષ્ઠ માટે આવી 'બાબતમાં પણ પોતાની જાન ન ઉધાડવી એવી નૈતિક લીનતા જતાવે છે.

અન્ય સામાન્ય દૃષ્ટાંત.

વળી થોડાં વર્ગોપર કુવલુજ મહારાજે એક રૂપા માધવજીની ખાપડી જે મજકુર મહારાજની માનીતિ હતી તેને તેનો ધણી રૂપા મહારાજની પ્લીકથી દેરા લઇ ગયો, તે સારૂ ભાટીઆ મહાજન ઉપર અતિશય જુલમ કર્યો. એ વાત મહાજનમાં જે તે વખતે હાજર હશે તે હજી જુલ્યા નહિ હોય.

થોડા વર્ષોપર જુ'દીકોટામાં એક અહીંના મહારાજ ગયા હતા. ત્યાં સ્ત્રીનો વેશ લઇ જનાનખાનામાં ગયા. રાજના દરવાજાને આ વાતની ખબર પડી, એટલે તે જ્યારે નીકળ્યા ત્યારે ખૂબ માર મારી સોનાના કડા ઉતારી લીધાં. રાજને આ વાતની ખબર પડી, તેથી તે નાઠો. રાજએ પાછળ પકડવા માલુસ મોકલ્યા પણ એક ખીજા મહારાજે સારી પેટે સ્વર્ભજવવાથી તે માણુ માણુધરો થયો. ચીમનલાલ મહારાજનો જુલમ વળી એથીયે વધુ હતો. એની અની-તિની કથાને તો બાબુએ મજીશુ' સિ ધમાં એક પુષ્કરણા ખાજણે મઘ ખાંસાદિ જાહેર રીતે કરેયું. તેને પોતાનો ખવાસ બનાવ્યો અને ન્યાતિલાએને જોરજુમથી જમાડવાની તજવીજ કરી. ન્યાતિ-લાએએ ના હા. આથી તેણે આમાં કરી કે એ ખાજણુ સાથે જે ઠાક જમે નહિ તેને પોતાના ઘર અગળ ઉભો રહેવા દેવો નહિ. તથા જમાડવો નહિ. આથી આખરે તે બિચારા વૈજ્યવોએ તેમ કાધું.

થોડા વરસ ઉપર મંદોરમાં લરકરીલાલ કરી મહારાજ હતા તેણે એક સ્ત્રી રાખી હતી. તે માટે તેની પોતાની સ્ત્રીએ દુપકા આપ્યો, છતાં મહારાજે આગલી ટેવ ચાલુ રાખી એ વળી ઉપર થી તેને રીસ ચડી તેથી બિચારી અનજાને મારી વહુજીએ જુમ પાડવા

માંડી જે ત્હેની જ્ઞેનના સાંભળવામાં આવતાં તે છોડાવવા આવી,
પણ રૂઢ સ્વરૂપ મહારાજે બન્નેને ક્રેધાવેશમાં કાપી નાંખી. આ
વાતની રાજીને બબર પડતા ૫૦૦૦૦ રૂપિયા દંડ કર્યો.

વર્તમાનકાલની આમાન્ય સ્થિતિ તથા અર્થપ્રાપ્તિના
અયોગ્ય ઉપાય.

ઉપર લખ્યા મુજબના અનેક દ્રષ્ટાંતો જડે છે છતાં અધિકદાણ
સેવકો એમને જન્મથીજ સાક્ષાત જગવાન તરીકે સ્વીકારે છે.
અને જેમ નંદરાયછને ત્યાં શ્રી કૃષ્ણના જન્મની ધામધુમ થઇ
હતી, તેમ વૈષ્ણવો જન્મખટમિને દહાડે હાલમાં કરે છે.
મહારાજો પોતાને ત્યાં બાળકોના જન્મ સમયે ધામધુમ કરે છે.
હીં દૂધ વિગેરે સેવકો ઉપર નાંખે છે. કેટલાએક ભાવિક અને
બાપલા સેવકો હીંચી લાંચે છે. (હીંચી એટલે, વચ્ચે એક ટોલકી
વગાડે ને ત્હેને ફરતા માણસોની ત્રાસ ને નાચે) પ્રત્યેક વૈષ્ણવ
જણે જગવાનનો અવતાર થયો હોય તેમ આનન્દ પુર્વક એક
બીજાને કહે છે કે શ્રી કૃષ્ણાછને ત્યાં લાલછ પ્રગટયા, બાળક
પ્રગટયા.

એ બાળક મહાપ્રભુજી સુવાવડખાનામાંથી બહાર નીકળેતા
થયા કે હોડો ત્હેના દર્શન થણા ભાવથી કરે, ત્હેના ચરણ સ્પર્શ
કરે, અને પોતાથી બનતી સેવા પણ કરે છે. એ બાળ-મહા પ્રભુજી
જરા સહમજણ થયા કે ત્હેને વૈષ્ણવો પત્રે લાતવા આવે અને 'જે
બહાલા! મહારા બહાલા! શ્રી વલ્લભ રાજકુમાર! પ્રભુ! દાકોરછા!
વગેરે અનેક નામથી ત્હેને બોલાવવામાં આવે છે. આમ તેઓ
જગવાનસમ પૂજાય છે. તેઓ પોતે પણ પોતાને જગવાન તરીકે
બોલતા અચકાતા નથી. એમ સાંભળ્યામાં આવ્યું છે કે કાશીવાળા
રણછોડજી મહારાજ પાસે ઝાઝ એમ કહે કે 'જગવાન કરે તે ખરી'
તો તેઓ કહેતા 'હમ ક્યા જગવાન નહી હે!'

વળી એમના ગ્રંથોમાં પણ એઓ પોતાને ઉચ્ચ સ્થાવવા જગવદ
સ્વરૂપ કરી અનેક સ્થળે લખે છે. કેટલાક આજીબાજીના રાખેમ,

માણસો અચાન અને, બોળા લકતોને અવશ્ય સ્હમજાવે છે અને કહે છે કે, જેમ અગ્નિમાં કંઈ પણ પદાર્થ નાંખી અને બળી જાય તેમ ગુસારાના બાળક સાક્ષાત્ અગ્નિસ્વરૂપ છે તેથી એમની પાસે પાપ આવે નહીં ને આવે તો બળી જરૂમ થઈ જાય.

આથી કરીને મહારાજોનો મોટો ભાગ અસિદ્ધિત, દુર્ગુણીને, વિષયાસક્ત હોવાનો વિશેષ સંભવ રહે છે, અને યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં પહેલાં તો ધર્મશાસ્ત્રના અભ્યાસ અને ચિંતનને રથળે ઢાક્યા જના અભ્યાસી અને તહેના અર્થશાસ્ત્રી બને છે. શિષ્યાઓ રાખતા થાય છે. હેમના સન્મુખ રસશૃંગારી વાતો કરી દુરાચરના પાપની વિસ્મૃતિની વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરે છે, અને પરિણામે હેમને પાપ તરફ પ્રેરે છે, ઉત્તેજે છે, પોષે છે.

વળી એક રાજમાદી અને રીયાસત વૃદ્ધવની આ વ્યાપાર પ્રવૃત્તિને ક્ષીધે શ્રી લક્ષ્મીદેવીની સંપૂર્ણ કૃપા હોય છે. એઓ સુંદર સુહાગી વત્રો, અલંકાર, કુંડળ વિગેરે પહેરી છેલ્લ જખીલા હોમાળા બને છે, અને અનેક ભાવકડી અચાન સુંદરીઓના મન હરણુ કરી પોતાની પાશવવૃત્તિ સંતોષે છે. આ માટે અનેકવાર કોર્ટે ચઢાયા, અનેક સજ્જન પુરવોના શીટકારને પ્રાપ્ત થયા, અનેક પુસ્તક અને પત્રોમાં ગવાયા, વિગેરે જાહેર વાત છે.

એમના પૈસા મેળવવાના પ્રકાર પણ અનેક તરેહના હોય છે. એમને ઘેર કાંઈપણ કાર્ય હોય જેવાં કે (સીમંત, જન્મ, જનોઈ, વિવાહ, મરણ, ઇત્યાદિ) તો સેવકો પાસેથી ધુમ પૈસા કઢાવે છે. એ કાર્યો સેવકોને ત્યાં થાય ત્યારે પણ પૈસા કઢાવે છે, વળી ઉત્સવ ઇત્યાદિમાં ભેટો લે છે. કાંઈ ઘરખર બાંધવું હોય તો ખરડા કરે છે. કેટલાએક ખરડા તો મતિઆને કામે કાંઈક વસ્તુ જોઈતી હોય તો કરે. હેમાં વસ્તુઓ કરતાં ધણાજ વધારે પૈસા એકઠા કરે છે. અગાઉ તો જખરદસ્તીથી સેવકો પાસે કઢાવતા.

એક મજબાળી કરીને મહારાજ 'અગાઉ લખપતમાં' સંવત ૧૮૮૬ માં આબા હતા. તે લોકો પાસેથી પૈસા કઢાવતા. હેની વાત સાંભળેલી તે મુજબ કોઈ સારો શેઠીયો હોય હેને સેવાવે. હેની પાસે પાંચ દશ હજાર કારીની માંગણી કરતા,

અને જો ના પાડવામાં આવે તો કેદ સુંધાં કરતા. એઓ ચોતાની સાથે સિપાઈ વિગેરેનો રસાલો રાખે છે. એટલે જરૂર ધારતાં શિક્ષા સુંદાં કરી શકે છે. ઇચ્છા થાય તો ભર બપોરે તડકામાં ઉભારાખે. ઇચ્છા થાય તો દર્શન બંધ રાખે. ઇચ્છા થાય તો દંડ કરે, આવી રીતે અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિએ પૈસા કઢાવે છે. મુ'બઈમાં ચીમનજી મહારાજે જે ચાર વાર ખરડા કરેલા અને તેમાં સેવકોની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ જખરદસ્તીથી પૈસા કઢાવેલા. મુ'બઈમાં અગાઉ ઢાણી રાખજી કરી મહારાજ આબ્યા હતા તેમણે વૈષ્ણવો પાસે જોરજુલમથી પૈસા લીધેલા. વળી વાર તહેવાર અને પવન દિવસે ભેટો લેવાનો રિવાજ હોય છે. આ મહારાજેના હિંડોળા, ડોળ, ફૂલમંડળી, પવિત્રાં વિગેરેમાં દર્શન કરી સેવકો પુષ્કળ ભેટો મૂકે છે.

કેટલાએક ઉપર મહારાજે ઘાતી ઉપરણો પહેરાવે છે, તેનો વિધિ એમ છે કે સંહારના પહોરમાં તે ઘાતી ઉપરણુ કરનાર ત્યાં કુટુંબ સગાંબાલાં તથા પાડપડોશી સાથે હાજર થાય છે. મહારાજ શોચ જઈ આબ્યા પછી તે કપડાં સાથે ઉંચા આસને વિરાજે છે. સેવકો તેલમદન પ્રત્યાદિ ક્રિયા કરે છે, પછી એક રૂપાની વાટકીમાં કેસર પલાળી રાખ્યું હોય છે તે લઈ આવે છે અને મહારાજના પગની નીચે એક રૂપાનો વાટકો મૂકે છે. ત્યાર પછી તેલાં કેસરમાં હાથ બોળીને ઘાતી ઉપરણાવાળા સર્વ સેવકો તેના ઉપર તે લગાડે છે. તે પછી ટાઢાં ઉનાં પાણી સાથે પગ ધોઈને પૈલા નીચેના વાટકામાં પાણી નાખે છે. હવે એ પાણી પવિત્ર થયું. તે ભગવાનના ચરણુનું જળ. તેને ગંગાજળ તરીકે માનવામાં આવે છે. હવે આ જળ જરા તરા પશુ તેલ ચીગટવાળું હોય છતાં વૈષ્ણવો બિચારા ભાવપૂર્વક પી જાય છે, જરા આંખને, જરા છાતીએ, જરા કપાળે લગાડે. ત્યાર પછી મહારાજ ઇચ્છા અનુસાર ઘાતી ઉપરણો ને કેટલાક લુગડા તે વૈષ્ણવને આપે તે બાકીના રાખી મૂકે છે, અને વૈષ્ણવ ચોતે ભેટ મૂકે છે. એટલુંજ નહીં પણ જે સગાંબાલાંઓને લઈ ગયો હોય છે તેની ભેટ પણ ગિરેથી મૂકે છે.

આ પણ એક બેટ લેવાનો પ્રકાર છે, પણ મોટા પ્રકારનો હવે આપે છે.

પધરામણી.

મહારાજે શ્રીમતો અને પૈસાદારને ત્યાં દમેશા પ્રસાદ મોકલાવે છે અને સમાધાની નામનો માણસ રાખેલો હોય છે તે ધકેલા ખાય ને પધરામણી માટે શ્રીમત સેવકના કાલાવાલા કરતો રહે છે. વળી તેવો વૈષ્ણવ કોઈ મંદિરમાં દર્શન કરવા જાય ત્યારે મહારાજ પોતે કંઈ ન કહે પણ માણસોને મંત્રી મૂકેલા હોય છે તેઓ કહે છે. આમ કરતાં ધણા પ્રસાદ ને પાનના બીડા લીધેલાં હોય છે એટલે સેવક પધરામણી કરાવે છે. તે વખતે મહારાજ સેવકને ત્યાં ઘર પાવન કરવા જાય ત્યાં તોને માટે ખાસ આસન કરેલું હોય છે. મહારાજેને પોતાની સહિ હોય છે, એટલે પ્રત્યેક મહારાજના સેવકોનો પ્રદેશ. પરગામ કે પરદેશ લાંબી મુદતે મહારાજ જાય ત્યારે તો વૈષ્ણવોમા પધરામણીની સરસાઈ થાય છે. સ્ત્રીઓ વિવિધ પ્રકારના ગીત અને ઘોળ ઉમળકામાં આવી ગાય છે, ને લ્હાવો માણે છે. જે એકાદ બે જોયું.

પહેલું જોટલાપર પગ મક્તા ગાય છે તે

ધોધા.

મોહન મલપતા ઘેર આવ્યારે,

મે તો લઇને મોતીડે વધાવ્યારે;

વ્હાવે મારે કરજીની દ્રષ્ટિએ જોયું રે,

બાઇ મારે એ વસ્તુ મનમોહું રે. ૧

પડયું મારે નંદના કુંવર સાથે જ્ઞાનુ રે,

હવે હું તો કેમ કરી રાખીશ જાનું રે; ૨

દૂરીજન કહેવું હોય તે કહેજો રે,

વ્હાલા મારા સદય કમળ વચ્ચે રહેજો રે. ૩

હારે હું તો વલ્લકુળની દાસીરે,

હારે વ્હાલા ફૂલો દરો નજવાસી રે; ૪

ઉપર જમ પોતાના આસનપર બેસે ત્યારે.

પદ ૨ જી.

- અતિરે આનંદ ધણો આવે મારે અંગે,
સ્વામ સુંદર વર બેઠા છે સંગે;
સુખકું જોયા વિના પાણી ન પીઉં રે.
રસિક સુંદર વર જોઇ જોઇ છવું રે;
મુજને ન વારીશ મારી રે માડી,
દર્શન કરવાને જમણ દાડી.
સગપણુ તો સમજિયાવું સાચું;
બીજું સર્વે દાસે છે કાચું.
કહેશે તેને કહેવા રે દેશું
આપણે સર્વે સાંભળી લેશું.

પદ ૩ જી.

- વલ્લભ કુળ છે કામલુગારા કહાનજો -
કામલિયા કીધાં રે મળની વાટમાં રે લોલ.
જોને બહેની એવું સુખકું જનમ ચંદનો,
અલિયાળી આખે રે મનડાં મોહિ લીધાં રે લોલ.
એ બહાલાની પાસે ચઢને દારી જો;
લોકની લાજથી હવે હુ નહીં ડરું રે લોલ.
હવે બહેની મેંથી કરના કામ ન થાય જો;
બહાલાને દેખીને મનડાં મોહી રજાં રે લોલ.
વલ્લભ કુળ છે કામલુગારા કહાન જો;
કરડાને હણકે રે મનડાં હરી લીધાં રે લોલ.
આપ છો પરમેશ્વર આપો આપ જો;
વલ્લભ વર વરી તે હું અતિ પ્રેમથી રે લોલ
વલ્લભ વરને સરણે સુખિયાં થાશું જો;
તેઓની સંગતથી ગૌણિક પામશું રે લોલ.

અવકાશ હોય તો ખીન્ન પદો પણ ગાય છે.

૧. બંગી બનઈ લપટલાલ, સાંવરેને ગતી જગાઈ.
૨. સજો સામળા દુ તમ માટે ઘેલી થઈ જો.
માણસ ફેરી ઝોળમાં યાદી દળી ગઈ જો ઇત્યાદિ.

આ પછી આરતિ થાય છે. બેઠ મુકામ છે. ને જતી વખતે,

પદ ૪ મું.

પરદેશ જાઓ તો વલ્લભ કુળ બેઠા આવજોજો,
અબળાને સદેશ વળી કહાવજોજો,
આપની આઘાને આધીન અમે તો ખરીજો,
આપ અમને શરણે લીધાં ચિ-તો ધરીજો.
મુંદર દ્રષ્ટિ દયાળુ અમ તેપર કરીજો,
તેથી તનમન અમતણાં લીધાં હરીજો.
આપ સાર અમે લોકલાજ નવ ધરીજો,
મને આપના ચરણ તણી ઇચ્છા ધણીજો.

પદ ૫ મું.

વૃજના જીવન દર વિનતી શ્રી ગોકુળ ચંદ,
વેગે તે આણી મોકલો શ્રી વલ્લભ નંદ.
તમારા દર્શન વિના શ્રી વલ્લભરે કહોંજી કેમ રહેવાય,
મનડાં તે રાખ્યાં કયમ રહે નમને નીર ભરાય,

× × × × ×

રાંક ઉપર શાં આ રસણીરે પ્રભુ દીન દયાળ;
દારી જાણી પાતાતણી કરજો સેવકીની સંભાળ;

ગાતાં નીચે સુધી જાય છે. પછી જ્યારે ગાડીમાં બેસે ત્યારે
દોહીને મોટેથી આ પ્રમાણે ગાય છે.

ગીત ૬ કું.

તેડી જાઓ તો અમારા મન કરે,

હું તો જોઉં શ્રી ગોકુલીઆની રીતરે,

x x x . x x

હું તો જોઈ દર્શનની વ્યાકુલી જર છરણમારી દેહરે,

જેણે શ્રી વલ્લભકુળ જાણ્યા નહીં તેનો એજે ગયો અવતારરે,

આવા તદ્દન ઉઘાડાં, ખૂલ્યાં, હોઝોડ શુંગરના ગીતો તે આ દેહધારી માટે ગવાંધ છે. રે ! ખૂલ્યે ખૂલ્યું પતિની રૂપરૂ આ ગાહ બતાવે છે કે અમારે આ સોડ સાથે સગપણ છે. છતાં માનતા નથી, અને જુએ તો કહે છે કે એતો જીવને મોહ પમાડે છે. હવે ખાલાસ ! વિશેષ શું ?

પદરામણી સમયે તદ્દન મગાં જોવા બેસી રહે છે. શબ્દ સરખો ઉચ્ચારતા નથી. પોતે વેદ, શાસ્ત્ર, કે ધર્મ સંબંધી કોઈ પણ પ્રકારનું અભ્યયન કરેલું હોયું નથી એટલે સેવકને તો ઉપદેશ ક્યાંથીજ આપે ?

મહારાજને મોટા ખર્ચ કે પૈસાની તંગી હોય ત્યારે મુસાફરીએ પણ નીકળી પડે છે જ્યાં તે તે ગામના સેવકો પદરામણી કરાવી મોટી બેટો ગ્રંથે છે. આવી રીતે પૈસો મેળવી તેઓ પોતાની વૈભવી છાંદગીમાં કે કોર્ટ વિગેરેમાં કેસ લદાડી તેનો દુરુપયોગ કરે છે. શ્રીનાથજીમાં ચમત્કાટીકામતે ગોકુળવાળાં ચંદ્રાવલી વડુજી ઉપર ફરિયાદ કરી, તેમાં છેક વિદ્યાવત સુધી લદાડીને લાખો રૂપીઆ ખર્ચ થઈ ગયો. અમદાવાદવાળા એક બીજા મહારાજ સાથે પણ દિવસો મૂધી લદાડ્યા હતા. માંડવીમાં મણિલાલ મહારાજ ઉપર તેના છોકરાના છોકરાએ ફરિયાદ કરેલી. પાનાલાલ તથા છોટાજીની વડુજી લદાડી મુવા. મુંબઈમાં પણ જીવજીવને તથા ગોપકેશને મારા મારી ચાલેલી. વડુનાથજી વિગેરે ચીમનજીની તરફ ચવાયી જીવજીવને તેમની સાથે ખૂબ ટોંગ ચલાવી સાંભળ્યા પ્રમાણે તડ પાડેલા. વજનાજીના છોકરા વજનાથજી ઉપર હમણા થોડા વરસ ઉપર તેની ખેડેને કોરટમાં ફરિયાદ કરેલી. આવી રીતે પૈસા ખર્ચ

બાદ માથે છે. આ મહારાજ સામાન્ય માણસો માફક એકજ કોર્ટમાં લડે છે. છતાં ઈશ્વરના અવતાર મનાય છે. કામ ખીણ ખાસ પ્રજાની કોર્ટમાં તો જવાનું મોનું નથી આ તે ખી વિચીત્રતા!

ખીજે એક પ્રકાર જપ્ત બોમનો છે તે સમયે દેશ દેશ પર પત્રો લખી રાખીને બોલાવે છે ને સારી બેટ પ્રાપ્ત કરે છે.

મહારાજોની દરરોજની કીડા તથા ત્દેમનાં વિવિધ જાનના દર્શન.

મહારાજો મળસકે આગ પાગ વાગે ઉઠે છે, તે વખતે કેટલીક ખીઓ દર્શન કરવા આવે છે. કેટલીકને તો દીવાનો નિયમ હોય છે, (એટલે કપાળમાં ચાંચો કપાનો.) તે સમયે બેટ મફતી પડે છે.

આ પછી સૌથ કર્મમાંથી પગવારી આવતાને વાર દર્શનના તરફ સેવકો દર્શન કરી ચરણમ્પર્ગ કરવા માંડે છે. તે પછી દંતધાવન મુખપ્રક્ષાલનનો વિધિ થાય છે. ને માતલુની ચીરી આણુ બાણુ ઉભેલી સ્ત્રીઓમાં જે સાગ બેટ મફતી ગકે એવી જોવામાં આવે તોને આવે છે. સ્ત્રીઓ નાહી ઘોડીને આ ચીરો આંખ, કપાળ, માથા વિગેરેને લગાડે છે.

આ પછી મહારાજ જ્ઞાન કરવા જાય છે. આ સમયે દર્શન થાય તોને રનાનના દર્શન કહેવામાં આવે છે. કેટલાક મહારાજો સૌ સૌ ઘડા પાણી ન્હાય છે. કાથીવાળા રણછોડજી એમ કરતા હતા. વળી સાલજવા પ્રમાણે રનાન સમયે તેઓ ઘોડી ઉંચું કરી પીસાળ કરતા. નાહીને ઘોડી ઉંચું કરેલાં હોય તે હાથમાં લેતા પછી તોને કમરે વીટાળી નીચેથી ફાલિયું કાઢી લેતા. કેટલીક વાર કહે છે કે નગન જેવા આવે સમયે દેખાતા ત્યાં દર ઉભેલી સ્ત્રીઓ કહેતી કે “અવૈકીક જાણી દહ બહાણો મુખ દે છે.”

માંડવીમાં એક વખત એક મહારાજ તળાવડી ઉપર રહેલા. ત્યાં દર્શન કરવા અમે ગયા આ વખતે અમે ખૂબ વેણુ લેવા હતા. એક વખતે મહારાજ ઘોડી ઉંચું ચેટપર વીટાળી નગન થયા. મહારી જાણેના એ ખજુ ઝિઝાને જલુજ દસલું આપ્યું. તેઓ બહાર નીકળી

ગવા, 'ને ખૂબ દસ્યા. તે અમે તો ઉભાંજ રહ્યા. આ વખતે કેટલીક ભાવિક સ્ત્રીઓ હતી તે બોલી "વાહ વાહરે વ્હાયો કેવાં સુખ દેખાડે છે?" ત્યારે એકે ચોદ વાણિયાની સ્ત્રી હતી તે બોલી "રડો નાગા થયા એમાં શું સુખ દેખાડ્યું?" એમ કહી ચાલતી. થઇ. આ વખતે કોઇ ઘોડીઓ ઉપાડવા જાય, તો કોઇ પોણી લેવા દોડે વિએરે વિએરે બને છે.

સ્નાન પછી તિલક કરવા બેસે. ત્યારે "તિલકનાં દર્શન" થાય છે, એમ ધંધલુએ અન્યો અન્યને કહે છે. આ સમયનું પાણી કોઇ આભરી ઊંચું લેને રોગ મટાડવા પીવા આપે છે.

ધંધલુએ આજીકય રાજ્યને બોધ કર્યો છે કે,

પ્રાદર્શનં પીતમંપં । મધ્યાન્નં તથૈવચ ॥

શાનમ્ન સમતોષં । પીત્વા ચાંદ્રાણ ચેત્ ॥

તો આણું મલિન જળ તે પવિત્ર કેમ ગણાતા હશે ?

પછી બોજન કરવા જાય છે, તે સમયે પણ જમતાં વધેલી કણિકાઓ સેવકો ભાવથી ખાઇ જાય છે અને કૃતાઈ માને છે, આવા ઉન્નિષ્ઠ સંબંધી કહે છે કે,

ત્રેન્નિષ્ઠ કસ્યચિદ્ગ્રાન્થાગર્વિત્ તથાન્તરા ।

મર્ચગાત્યગ્નનં કુર્વાન્નગોચિષ્ઠઃ ક્વચિદ્નજેત ॥

હતાં કેમ ખવાડતા હશે ? મધ્યાન્હ કાળે શયન ખડમાં જાય છે, ત્યાં ચોડીવાર નિદ્રાધીન થાય છે, પછી જાગીને ત્યાં ખાનગી ઝોરડામાં જાય છે. ત્યાં ઘણા ખરાઓ પાસે કામદેવની સેનાનું લસ્કર આવવા માડે છે. હવે પછીના નિર્લજ કામોની લીલા તે શું લખવી-!

પુરવો ધંધામાં હોય છે. કેટલીક ધર્માંધ સ્ત્રીઓ આરોગાયવા આવે છે. કેટલીક સાથે સામગ્રી હથ, ખરશી, ચેડા એવું લેતી આવે છે. કેટલીક જતે આરોગાવે છે. કેટલીક હાસ્ય વિનોદથી મૃત્તી માની સંતોષાય છે, અને વિદાય થાય છે. આમ કરનારને બેટ

ચોટી મકવી પડે છે. કેટલીક રાસદીડાની રસીપણી હોય તેવી પણ બેટ ધરવાની ઓછી શક્તિવાળીને, વલ્લવીન સ્થિતિમાં માત્ર છેટેથી જ આ મહારાજ જુએ છે ! તેથી કાંઈક વધારે નથી સકે તોને આલિંગન કરે છે ! પણ જે મનમાનતી બેટ મૂકે તોની સાથે સંપૂર્ણપણે સુખ વિદ્યાસી જની આ ક્રોડલાગેલા સંપૂર્ણ અભ્યામી, રસરાજ્ય-શ્વર, મહારાજ શું કરે છે તે અસલીમ વશુનંદન સખવું ઉચિત નથી ! અહા ! આચાર્ય ને શુર તે કાણ ને તોનો શો વિનિષાત !

પણ આ સુખ પણ જલ્દી અધુરું હોય તેમ કેટલાક મહારાજો વેશ્યાઓ રાખે છે.

આ પ્રમાણે હાલના મહારાજો પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરે છે.* કેટલાક દાકાર સેનામાં પણ કહાડે છે, પણ તે દેખાડવા માત્ર જમાનો સમજી. તેઓ કંઈ જાની, સંસ્કારી, તત્ત્વજ્ઞાન કે વેદ, ઉપનિષદ વિગેરેના અભ્યામી હોતા નથી માત્ર દંભ ખાતર ખતાવવા, ડોળ ધાલે છે

અકરણ ૧૨ સું.

એ ભાગના ધર્મ પુસ્તકો.

હરકોઈ ધર્મના સ્વરૂપનું અતે સિદ્ધાન્તનું જ્ઞાન થવા માટે તે ધર્મનું સાહિત્ય કેટલું અને કેવા પ્રકારનું છે તે જાણવું એ અગત્યનું છે. વળી જેઓ વેદવાક્યને સર્વોપરી પ્રમાણ માનનારા અને પ્રાચીન આર્યોના ધર્મોનું પુનરુત્થાન ચમત્તું જોવા ઇચ્છા

* હાલમાં આમાં બહુ ફેર પડ્યો છે પણ તેટલું કાસતું પાશ્ચાત્ય પ્રભુના રાસ ઝાં ને કેળવણીને લીધે સામાન્ય જન સમાજમાં જે અદ્ધ અસદની વિવેચક શક્તિને બાવનાઓ જાગ્યા છે તે જામાન્ય પરિસ્થિતિને લીધે એક રીતે જન-સમાજ એઓનો આચાર્ય જાણે છે.

રાખે છે તેમને તે સાહિત્ય અને પુસ્તકો કેટલે અંશે વ્યવહારો-
પયોગી ને શ્રેય સાધનારા છે તેમજ તેમનું જ્ઞાન વેદાદિ પ્રાચીન
પુસ્તકો અને તદાગ્રિત સિદ્ધાન્ત સાથે કેટલે અંશે મળતું છે
તેનો નિર્ણય કરવા માટે બહુ ઉપયોગી સાધન થઈ પડે છે. આ
માટે સારાસારનો વિવેક કરનાર સુશિક્ષિત ગૃહસ્થો જો આ સંપ્ર-
દાયના પુસ્તકો વાંચશે તો તેને જાણાશે કે આ પુસ્તકોમાં તેમની
પાતાંઓમાં આ કહેવાતા ચમત્કારોમાં આ કહાણી કીસ્સાઓમાં
શાસ્ત્રીય તેમજ સૃષ્ટિક્રમાનુકુલ કેટલું છે અને પ્રતિકુલ કેટલું છે.
આ ઉપર લક્ષમાં રાખી એ સંપ્રદાયના મુખ્ય પુસ્તકોની યાદી
આપવી યોગ્ય ધારી છે.

પુસ્તકો.

સંસ્કૃત પુસ્તકો.

- ૧ સુખોદિની-સંસ્કૃતમાં સૌથી મોટું પુસ્તક છે. એ પુસ્તક
શ્રી વલ્લભાચાર્યનું લખેલું છે. એ શ્રીમદ્ ભાગવત પુરાણની
ટીકા છે. એમાં ભાગવતના પંચમ તથા દશમ સ્કંધની ટીકા
આપવામાં આવી નથી આ બે સ્કંધમાં નકલે વર્ણન તથા
અભિપ્રાયની કથા છે. આ બે સ્કંધની ટીકા ન કરવાનું પ્રયોજન
એમ બતાવ્યું છે કે સુખોદિનીશ્રી સ્વામીજીનું સ્વરૂપ છે
અને પંચમ સ્કંધ એ કટિ પદ્માત ભાગ તથા દશમ સ્કંધ
સ્તન ભાગ છે તેથી એવી જગ્યાનું વર્ણન થાય નહિ.
- ૨ અણ્ણભાષ્ય-શ્રી વલ્લભાચાર્ય વિરચિત એ પુસ્તકમાં બ્રાહ્મકૃત
વેદાન્ત સૂત્રોપર ભાષ્ય છે. એમાં પુષ્ટિમાર્ગીય પંચનું
બલાત્કારપૂર્વક પ્રતિપાદન કરવા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.
- ૩ શુદ્ધાદૈત માતૈક-જેમ શ્રી શંકરાચાર્યનો કેવલાદૈત છે,
શ્રી રામાનુજનો વિશિષ્ટાદૈત છે, માધવાચાર્યનો દ્વૈતાદૈત છે
તેમ વલ્લભાચાર્યે શુદ્ધાદૈત સ્થાપવા પ્રયત્ન કર્યો છે. તેજ
ભાષાના પુસ્તકોમાં આનાથી ઉલટો મત છે.

૪ રંગિની સૂત્ર ભાષ્ય.

૫ તત્ત્વદીપ નિબંધ.

- ૬ પુરુષોત્તમ સદૃશ નામ-એમાં વિષ્ણુ સદૃશ નામ માફક ભંગ-વાનના હનર નામ ગણાવ્યા છે.
- ૭ સિદ્ધાંત સુક્તાવલિ-એમાં સ્વસિદ્ધાંત નિર્દેશ કરી મુખ્ય કરી માનસી સેવાતું વર્ણન કર્યું છે.
- ૮ પુષ્ટિ પ્રવાહ મર્યાદા-એમાં ત્રણ પ્રકારના છવાતું વર્ણન છે. એક પુષ્ટિ છવ, બીજો પ્રવાહી છવ, તથા ત્રીજો મર્યાદા છવ, અને તેના લક્ષણો બતાવ્યા છે.
- ૯ સિદ્ધાંત રહસ્ય-એમાં પોતાના ગુપ્ત સિદ્ધાંત કહ્યા છે. ગુપ્ત એટલા માટે કે એમાંની વાતો વિશ્વસનીય નથી. એમાં વસ્તુ-ભાષ્ય કર્યું છે કે શ્રાવણ સુદ ૧૧ ને રોજ મ્હને, સાક્ષાત્ પરમાત્માએ આવી દર્શન આપ્યા અને માર્ગ કેમ પ્રવર્તવો એનો બોધ કર્યો.
- ૧૦ અંતઃકરણ પ્રબોધ-ત્રી કૃષ્ણથી અન્ય કોઈ દેવ વધારે નથી માટે અંતઃકરણથી તેને બજવો.
- ૧૧ નવરત્નત્રય-એમાં નવ રત્નોક છે. તેમાં કૃષ્ણ ઉપર હમેશાં વિશ્વાસ રાખી કંઈ ચિંતા કરવી નહિ એવો ભાવાર્થ છે.
- ૧૨ વિવેક ધૈર્યત્રય-નામથી ભાવાર્થ સ્ક્રમણ લેવો.
- ૧૩ કૃષ્ણાશ્રય-એમાં વસ્તુભાષ્ય પોતાતું દીનપણું દેખાડ્યું છે, અને જગતમાં બહુ દુઃખ થાય છે તેથી કૃષ્ણની સ્તુતિ કરી છે. છેલ્લે કહ્યું છે કે જીતે બીજાનો ત્રિવિધ એટલે હું વસ્તુબદ્ધ છું. અહીં ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે હાલના વૈષ્ણવો એમને ત્રી કૃષ્ણ કરતાં પણ મોટા મહાપ્રભુ માને છે.
- ૧૪ ભક્તિ પદ્ધતિ-ભક્તિ ભાવની રક્ષિ કરવાના સ્થળ બતાવ્યા છે તથા નવધા ભક્તિનું વર્ણન કર્યું છે.
- ૧૫ જલભેદ ત્રય.
- ૧૬ સંન્યાસનિર્ણય-એ ત્રય આપણે આજળ વર્ણન કરી ગયા તે સમયે જનાવ્યો હતો. એમાં સંન્યાસીના સંક્ષિપ્ત ધર્મ કહ્યા

છે, તથા સૌ જન્મે તે મોક્ષ પંદને પામે છે ઇત્યાદિ વર્ણન કર્યું છે.

૧૭ નિરોધ.

૧૮ સેવાદળ-એમાં શ્રી કૃષ્ણની સેવા કરવાથી હમેશાં પાછું સેવા કરવાનું મળે છે એમ જણાવવામાં આવ્યું છે.

૧૯ યમુનાબટક-યમુના નામની નદીની સ્તુતિ પૃથ્વી નામના ઇન્દ્રી આઠ પ્રલોકમાં કરી છે.

૨૦ પત્રાવલંબ-એમાં પરમેશ્વરની લલિત અને આવી રીતે કરાએ છીએ તથા અમારો આ સિદ્ધાન્ત છે ઇત્યાદિ ભાવાર્થ બતાવી કાશીમાં વિશ્વેશ્વર મહારૂપના મંદિરમાં ચોટાડેલા હતા એમ જણાવે છે.

૨૧ મધુરાબટક-શ્રીછના શરીરના અવયવ તથા શૃંગાર તે બધું મધુર છે એ બાબતના તોટકે જાહેરના આઠ પદ છે. એમાં વમનં મધુરં અર્થાત એવું વમન (ઓઠવું) પણ મધુરું છે એમ જણાવ્યું છે.

૨૨ ગોકુલાબટક-એમાં ગોકુલના ન્હાનકદા ગામને સાતમે આસ્થાને ચઢાવવામાં આવ્યું છે.

૨૩ બાલ્યોદ્ધ-એમાં ચાર પુરુષાર્થ મેળવવાનું સાધન તથા શાસ્ત્રો વિશે દેટલાક લખીકત છે.

૨૪ નિબંધ લલિત પ્રકરણ-એનો વિષય નામપરથી સ્હમજાશે.

૨૫ નામાવલિ-એમાં ભાગવતની કથામાંથી શ્રી કૃષ્ણના અનેક નામો કદ્દપીને વર્ણન કર્યું છે.

૨૬ શૃંગાર રસમંડળ-એ માગંનો વિષયજ છે. નામ પ્રમાણેજ ગુણ છે કેમ કયાશ રાખીજ નથી.

૨૭ વ્યાસ વિરાધ લક્ષણ.

૨૮ ત્રિતિપ્રબોધ.

૨૯ વૈદ્યવલ્લભ.

૩૦ પરિવ્રતાબટક.

૩૧ દશમ સ્કંધ આનીકમણિકા-ભાગવતના દશમ સ્કંધના વિષયનું.

૩૨ સંક્ષિપ્ત વર્ણન છે.

૩૨ ચતુશ્લોકી-આર શ્લોકમાં સ્વસિદ્ધાન્ત કર્તવ્ય શું તે જણાવ્યું છે.

૩૩ ૫મ પદાની.

એઓના પુસ્તકોમાં વાંચ્યું છે કે શ્રી વલ્લભાચાર્યે પર પ્રથો રચ્યા છે પણ સંશોધન કરતાં આટલા પ્રાપ્ત થઈ શક્યા છે.

વલ્લભાચાર્યના પુત્ર શ્રી વીરલનાથજી અથવા ગુણાધરજી કેટલાક સંસ્કૃત પ્રથો બનાવ્યા છે તે આ પ્રભાણે જણાય છે.

૧ વિદ્વન મંડન-એમાં અન્ય મતોનું ખંડન કરી સ્વસિદ્ધાન્તનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. એમ કરતાં અન્ય મતો સામે જે આક્ષેપો કર્યા છે તે બહુજ સ્વાર્થી તેમજ અધરિત છે.

૨ વલ્લભાષ્ટક-શ્રી વલ્લભની સ્તુતિના આઠ શ્લોક એમાં છે.

૩ સ્વામિનાથાષ્ટક-શીખરિણી હંદના ૮ શ્લોકમાં ગુપ્તરૂપ એવા સ્વામિનીજીના નામ સિખનું વર્ણન કરી શુંગાર રસમય બનાવી સ્વામિનીજીનું વંદન કર્યું છે. (હવે આમાં જે કહ્યું છે તે અને વેંચુલા જે માને છે તેમાં બહુ વિલક્ષણતા દેખાઈ છે. આમાં શ્રી ગુણાધરજી સ્વામિનીજીની સ્તુતિ વંદન કર્યું એમ જણાવ્યું છે. પુરાણના યોગદા અધ્યાય બનાવ્યા. તેમાં લખ્યું છે કે વક્ત્રો જ્ઞાનિરુપસ્ય વિદ્વઃ પુરોહતમઃ વલ્લભાચાર્યઃ અગ્નિ રૂપ છે ને વીરલનાથજી પુરોહતમ રૂપ છે. વલ્લભાધ્યાનમાં વેંચુલાને જણાવ્યું છે કે પુરુષ વચ્ચે ભી ઉત્તમજ્ઞ જ્ઞાનપુરોહતમ ભી વીરલનાથજી અર્થાત્ લક્ષ્મણના સૂત્ર જે વલ્લભાચાર્યજી તે પૂજ્ય જ્ઞાત છે ને વીરલનાથજી સાક્ષાત્ પુરોહતમ છે. હવે આમાં સત્ય શું? વળી ગુણાધરજી પાતે સ્વામિનીજીની સ્તુતિ-કરે જ ને લક્ષ્મણને છે તે તો જુદું.

૪ સ્વામિની રતોત્ર-એમાં સ્વામિનીજીના વિદારનું વર્ણન છે ને તેની સ્તુતિ છે.

૫ કૃષ્ણ પ્રેમામૃત. એમાં યોગી કૃષ્ણનો પરસ્પર પ્રેમ તથા તેની શીલાનું કેટલાક રીતનું વર્ણન છે.

- ૬ શરણાષ્ટક. ગોપીકાઓના કુચામ જુજ દંડથી જેણે પકડ્યા છે તેની સ્તુતિ કરી છે.
- ૭ સર્વોત્તમસ્તોત્ર. એમાં વલ્લભાચાર્યના ૧૦૮ નામ કહીને તેની સ્તુતિ કરી છે.
- ૮ યમુનાષ્ટપદી. એમાં યમુના નદીની સ્તુતિ સંગીતના રાગ સરમાં પદ દ્વારાએ કરી છે.
- ૯ પ્રયોધ. એમાં વ્રજપતિની સ્તુતિ પ્રાર્થના છે.
- ૧૦ વસંતાષ્ટપદી. વસંત ઋતુમાં શ્રી કૃષ્ણે ગોપીઓ સાથે વસંત ખેત્રી છે તેણે વસંત રાગમાં ગાન કર્યું છે.
- ૧૧ કેટલાંક પાલણાના તથા બીજાં પદો.
- ૧૨ ગુપ્તરસ. કૃષ્ણ રાધાના વિહારનું વર્ણન.
- ૧૩ લલિત ત્રિભંગ—છત્વાદિ ગુન્ધાષ્ટકએ સંસ્કૃતમાં કેટલુંક રચ્યું છે.
- ૧૪ હરિદાસ કૃત વિકૃલનાથ અષ્ટોત્તર સત નામ હરરાવળ મહારાજે પોતાના દાદા ગુન્ધાષ્ટકના ૧૦૮ નામ કરી હેમની પરમેશ્વર પ્રમાણે સ્તુતિ કરી છે.
- આ શિવાય હેમની પછી થયેલા કેટલાક મહારાજોએ ભાષામાં ગ્રંથો બનાવ્યા છે. એમાંના મુખ્ય ત્રીણે પ્રમાણ:-

બસો બાવન વૈષ્ણવની વાર્તા-આ પુસ્તક કદમાં સૌથી મોટું છે. આ પુસ્તકને શિક્ષિત કે બુદ્ધિમાન વાંચતાં સત્યાસત્યનો નિર્ણય તરત કરી શકે. એમાં વાર્તાઓ છે. એકદ બે નમુના તરીકે લખીશું.

- ૧ એક મયા હીમરની વાત લખી છે. એ જાતે માછીમાર હતો તેને વૈષ્ણવ કર્યો. ઠાકોર સેવા સૌંપી તથા બીજા બધા વૈષ્ણવોને એને ઘેર આવવાની છુટી આપી છે. કેટલાક શુદ્ધારી જમતાં નહોતા તેને બલાતકાર કરી જમાડ્યા.
- ૨ એક ગુલાબદાસ વાણીયાની વાત, એ પ્રથમ વૈષ્ણવ હતો. પછી વટલી મુસલમાન થયો ને મહાવખાન નામ રાખ્યું. તે આખો દહાડો સ્મશાનમાં પડ્યો રહેતો. વટલ્યા આગળ વૈષ્ણવ હતો તેથી તેની એક આવવાની પ્રશ્નસા કરી છે, અને

એને માટે ઉપદેશવામાં આન્યું છે કે એનું જીહ્વુ ખાવાથી કોઈ મરી જાય છે.

૩ ક્રાંધી, વૈષ્ણવ હતો. જાતનો મેગવાળ (માદાર) હતો. ત્યેને ગુસાંધજીએ વૈષ્ણવ કર્યો, તેણે કેટલાંક પદ રાગ રાગણી બનાવેલાં છે. એનાં બનાવેલાં પદો વૈષ્ણવો ઠાકોરજી આગળ ગાય છે.

૪ રસખાન પઠાણની વાર્તા. એ પઠાણને કોઈએ શ્રીજીની જાળી બતાવી હતી; તેથી ત્યેને શ્રીજી નિરખવાનું મન થયું. પછી તે ગિરિરાજ પર ગયો. ત્યેને કોઈએ પવંત પર ચડવા દીધો નહિ. પછી તેણે ગુસાંધજીને વિનંતી કરી એટલે ગુસાંધજીએ ત્યેને મંદિરમાં બોલાવી લીધો અને નમ નિવેદન તથા બ્રહ્મ સંબંધ કર્યો તે થીજના દર્શન કરાવ્યાં, આથી તે ખુશ થયો તે જોવો પાછો જવા તૈયાર થયો એટલે થીજજીએ તેની બાંહે પકડી કહ્યું “સાહે અખી કયું જાતા હું” એમ કહી પોતાની સર્વ લીલામાં લઈ ગયા.

૫ એક વૈષ્ણવ યાત્રા કરવા નીકળ્યો. સાથે પીતળના ઠાકોરજી હતા રસ્તામાં એક ગામડામાં પઠાણની છોકરી બહુ રૂપાળી જોઈ. ત્યેને જોઈ વૈષ્ણવને થયું કે આ ઠાકોરજીને લાપકની છે. પછી ઠાકોરજીને કરંડીઆમાંથી કાઢી લેવાને કહ્યું કે આ ત્હમરે લાપકની છે. મજી ઠાકોરજીને તે પઠાણની છોકરી ગમી, તે રાસલીલા કરી. પછી બીજે દહાડે ઠાકોરજીને કરંડીઆમાં મૂકવા જાય તો ઠાકોરજી હુ તો અંદર નહીં જઈ, હું તો આ મુંદર છોકરી પાસે જમણ એમ કહ્યું. તેથી વૈષ્ણવને યાત્રા કરવી છોડવી પડી તે તેજ ગામમાં વાસ કરવો પડ્યો.

૬ માધવદાસ રાણવની રાણેલી વેશ્યા ને માધવદાસના આગ્રહથી ગુસાંધજીએ ધરણે વાંધી, અને તેની સાથે બચવાર કરવાનો વૈષ્ણવોને ઉપદેશ કર્યો

૭ ગુસાંધજીને વૈષ્ણવ એક મોતી હતો તેની વાર્તામાં લખે કે, કે અન્ય આગળ રાણવે ત્યેને ત્યાં અજાણ્યે પ્રસાદ લીધો પણ મોતી છે એમ જાણ્યું તેથી આગળ રાણવને જ્ઞાનિ થઇને વદ પોતી શંકા થઈ, આટલા માત્રથી ત્યેને કોઈ થયો. ગુસાંધજી

પાસે ગયો તો તેમણે કહ્યું 'વેળુવ' અને તે જ્ઞાતિનો હોય પણ વટલવાની શંકા ન કરવી. પછી તીર્થયાત્રા કરવાનું કહ્યું તથા અડધી મટી. પછી હરિદાસ વેળુવની છોકરી પાસે મોકલ્યો. તેણે તેના ધણીને કહ્યું. તેણે જમણુવાર કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો 'મુસલમાન મુખ્યાંત એક પંકિતએ ભોજન ક્યું' ને કોદ મટયો વિગેરે.

ચોર્યાસી વેળુવની વાર્તા—એમાં વલ્લભાચાર્યના ચોર્યાસી વેળુવ થયા છે તેની વાર્તાઓ લખીને એ પરથી વલ્લભાચાર્યની સ્થિતિનું દિગ્દર્શન થાય છે.

આચાર્યજી મહાપ્રભુજીની નિજ વાર્તા—શ્રી વલ્લભાચાર્યે પોતાનું વર્ણન લખ્યું છે. કેવળ ગપ્પા ને સપ્તિકમ વિરહ ચમત્કારના વર્ણન.

આચાર્યજી મહાપ્રભુજીની ઘરની વાર્તા. ઉપલી વાર્તા એવાંજ ઘરમાના ચરિત્રો.

ગુરુસંપ્રદાનીજ વાર્તા. એ પણ એવીજ.

આચાર્યજીની ચોર્યાસી બેઠકની વાર્તા.

શ્રીજીની પ્રાગટ વાર્તા.

ગોકુળનાથજીના વચનામૃત. નર્ક વાસનો ભય. ખતાવી સેવકોને મ્વાહા કરવાની આગાઓ છે.

ગોકુળનાથજીની રહસ્ય લાવના. આ પુસ્તક એવું છે કે વાંચતાવાર ભાવિકોના મ્હોંમાં પાણી ફૂટતાં હશે ને એજ આત્મા વિના ન રહે. વળી કેટલાક હિતચિન્તા, સામગ્રીના તથા શરીરના કેટલાક ધારણ કરવાના ભાવ સ્વામિનીજીના અંગ માથે લગાડ્યા છે જેમકે ગોંધીકો લાડુ શ્રી સ્વામિનીજીકે કુચ્કો, માથે, અનેરી પગડો શ્રી સ્વામિનીજીકે કંગાલ ન વેળા માથે, દુષ્પાક શ્રી સ્વામિનીજીકે અચરણકો માથે ને છત્વાદિ.

શ્રી હરિરાયજીનાં શિક્ષાપત્ર.

અષ્ટાક્ષરની ટીકા.

ઠારકેશજીની લાવના.

સરસાઈ અર્પદાય.

વનયાત્રા.

ગુરુ ભાવના. ગુપ્ત લીલાના વર્ણન, જ્યાં આસનો વિગે-
રની તેમજ નાગી વેસ્થાના ઘર જેવી લીલા લખી છે.

નિત્યપદ.

બારમાસી પદ.

વસંત માસિકા. એમાં દામદેવનો જન્મોત્સવ અને કામ-
દેવની કરવાની કીડાનું સાદુ ઉપદેશ વર્ણન છે.

હોલીરસ. ઉપરના જેવુંજ.

દાદશકુજ.

આશ્રાના પદ.

પૂર્ણમાસીછકી વાર્તા.

શ્રી આચાર્યછકા સેવક મુઆતાકી વાર્તા. એમાં
ચોપટની વાર્તા છે.

ઉત્સવ ભાવના.

નિત્યસેવા ભાવના.

વજ્રભાવના.

પવિત્રા મંડળ.

માળા પ્રસંગ.

શોભાવહુલકૃત આહનિક.

મહા પુરુષ તથા નવાખ્યાન.

પુષ્ટિમાર્ગ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ રૂપ ગુણ વર્ણન ઇત્યાદિ
ભાષાના પુસ્તકો છે. જ્યાં પુસ્તકો ગુરુઓના નથી. કેટલાક તો
બ્રાહ્મણો અને અન્ય પાસે રચાવેલાં છે. બ્રાહ્મણો અર્થ લેખી યતા
જવાધી પ્રાચીન વેદધર્મ અને શકિરસિદ્ધાંત અવગણી આશ્રિત
બન્યા હતા. વળી પતિતોની શુદ્ધિ માટે તેમજ તેઓની સાથે
વ્યવહાર કરવા માટે તે કાંસે આજના જેવા આગ્રહ નહોતો અને
એટલુંજ નહીં પણ મુસલમાન, યોગી અને અન્ય તાતિઓના
મનુષ્યનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો હતો અને તેનો મળના આચાર્યોએ

પ્રતિબંધ નહોતો એ વાતનો તો માત્ર નામ નિર્દેશજ અમે કર્યો છે. વિસ્તાર લખથી આ સંબંધમાં વધુ દૃષ્ટિકાંક્ષ અપાયું નથી. અંતમાં એટલું જ કે ઘણાંઓએ આ ગ્રંથો જોયા નથી. તે પર સ્વતંત્ર બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કર્યો નથી. માત્ર એક ચીલામાં આત્મા કરે છે, અને તેથી વાસ્તવિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી. આ પુસ્તકો વાંચી પ્રત્યેક સંસ્કારી વાચકે પોતાના હૃદયને પૂછવું કે આ વાતો અને કથાઓમાં સત્ય કેટલું હશે ? જાણી માત્ર આવેશ ને દૂરાભેદ એ તો બાળચેષ્ટા છે.

ઉપસંહાર.

આત્માર સુધીના અ ગણા પ્રકરણોમાં આપણે એ સંપ્રદાયના મુખ્ય મુખ્ય સિદ્ધાંતોનું અને વિચારોનું દિગ્દર્શન કર્યું, અને તેમ કરવામાં એ સંપ્રદાયના આદ્ય સ્થાપક શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્ય તેમજ તે પછીના આત્માર સુધીના સર્વ આચાર્યો તેમજ પ્રવર્તકની છવનહીલા તેમજ તેમણે પ્રવર્તાવેલા સિદ્ધાંતોનું વિવેચન કર્યું. તેમના પંથ પ્રતિષ્ઠાદિત ઇશ્વર, તહેની સેવાના વિધિ અને પ્રકાર, તહેમનો ભોક્ષ ને ષેકુંઠહીલા, તહેમની જાકિત, વિગેરે સંબંધી હકીકત વાચક સન્મુખ જે પ્રકારે તહેમના પુસ્તકમાં જોવામાં આવે છે તે પ્રમાણે નિવેદન કરી ગયા. વળી આચાર્ય અત્યેનો સેવકોએ રાખવાનો પૂજ્ય બાવ, તહેમની કેવા પ્રકારે સેવા સત્કાર કરવો એ સંબંધી જે પ્રકારે વ્યવહારમાં જોવામાં આવે છે તેનું દર્શન પણ કરી ગયા. વળી આચાર્ય શાસ્ત્રોપદેશિત આશ્રમ વ્યવસ્થાનું એ સંપ્રદાયમાં વાસ્તવિક રીતે કેટલું પાલન કરવામાં આવ્યું તેનું પણ સ્વયં વાચકોને વિચાર કરવું બની શકે એટલું વિવેચન કરી ગયા છે. પ્રાચીન વેદ કાળનો યત્ત યાગાદિ કર્મમાર્ગ, ઉપનિષદનો જ્ઞાન માર્ગ, તેમજ પદ્મજીના યોગમાર્ગ વિગેરેનું કેટલે દરજ્જે આંદર કરવામાં આવ્યું છે તેમજ શી સ્થિતિ એ મતમાં કરવામાં આવેલી છે તેનું પણ સાચે સાચે જે દર્શન થઇ ગયું છે, આ સર્વને મરજીવાધિ પર્વત તિલાંજલી આપી વેદાંકત શુદ્ધ ઉપાસના, ને ન તત્ત્વ પ્રતિમા અસ્તિ એના એક શુદ્ધ નિરાકાર પરમા-

તમાની હક્કિત, પ્રાર્થનાને ઠેકાણે ને પ્રકારની હક્કિત ઉપદેશવામાં આવી છે તેનું વિવેચન પણ કરી મળ્યા. પ્રાચીન આર્ય જાત્રેમા મનુષ્યના ઐદિક આયુષ્મિક મુખ્યથેયના ઉત્પત્તિ સૌજ સંસ્કારનું વિધાન કરવામાં આવેલું છે, એ સર્વનો લોપ કરી કેવા પ્રકારના સંસ્કાર કરવામાં આવે છે, તે પણ આપણે જોઈ ગયા. પ્રાચીન આર્યવર્તમા ઉચ્ચ સ્ત્રીઓની મિથિત સંસ્કારી હતી, ગાંગી, ગંગેથી વિગેરેના દૃષ્ટાંતો અતિ પ્રસિદ્ધ છે. ત્રીજા મર્વ પ્રકારની ઉત્પત્તિના પ્રથમ પાચાર્થ છે, છતાં તેને કેવા પ્રકારનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે, તેને કયે માગે દેવવામાં આવે છે, અને છવન અને જાતિને સર્વસ્વથી ભૂષ્ટ કરી તેમની અને તેમ કરતા સકલ સમાજની ધી રીતે પાપમાત્રી કરવામાં આવે છે તે પણ જોઈ ગયા.

પ્રથમ વિચારની જરૂર નથી છતાં વિચાર કરતા જણાશે કે મનુષ્ય માત્રમા કોઈને કોઈ રીતની ધર્મ ભાવના રહેલી હોય છે તે વિના છવનજ કહો કે આ સંસારમા અલક્યનત થઈ પડે છે પણ આ ધર્મનો અર્થ કરવામાં ફેર પડે છે. આસ્તિક હો કે નાસ્તિક હો, અધ્યાત્મ હો કે અત્રધ્યાત્મ હો પ્રત્યેકને અમુક પ્રકારનું વલણ હોય છે આ પ્રશ્નની ચર્ચા અત્રે અસ્થાને છે પાંચ એટલું તો સર્વ કોઈ સ્વીકારી શકે એમ છે કે સૃષ્ટિના અનાદિ અકના નિયમને અનુસરે તે ધર્મ સર્વ સમત હોઈ શકે છે મનુષ્યોની બુદ્ધિ પરિમીત છે, ને તેનાથી મોટી કોઈ અચિંત્ય શક્તિ છે, કોઈ મોટો નિયામક છે, કોઈ આ જડ જગતનો અપ્તા છે ને તે પૂજવા યોગ્ય છે આ ભાવના સર્વ આસ્તિક ધર્મોમા રહેલી છે. જે ફેર છે તે તેના પૂજન ને વિધિમા છે અને તે કાળે કાળે બદલાતા ગયા છે. વેદ એ આર્યોનું સૌથી પ્રાચીનમા પ્રાચીન પુસ્તક છે “વેદોઽર્ચિર્ધર્મ મૂલ્ય” વેદ સર્વ ધર્મનું મૂલ્ય છે. આર્યવર્તમા અનેક મતમતાતરે પ્રચલિત છે છતાં વેદ, વેદાંત ને દર્શન શાસ્ત્રો ઉચ્ચ કોટિના ગણાય છે. “જાણેન ધર્મ નિયમ” અનુસાર સર્વ શાસ્ત્રોમા આ ધર્મોના નિયમ દર્શવિદ્યા છે. ઐદિક અને આયુષ્મિક

મુખ અને કલ્યાણ માટે ધર્મ, અર્થ, કામ એ પુરુષાર્થનપના અનુપાલનથી મોક્ષ પ્રાપ્તિ થાય છે. અંતિમ જીવનશ્રેય પ્રાપ્ત થાય છે. એ સર્વ શાસ્ત્રોનો ફલાદેશ છે. યજ્ઞદ્વારા. પરમાત્માનું પૂજન કરવામાં આવતું. યજ્ઞે યજ્ઞયજ્ઞન્તે દેવાસ્તાનિ ધર્માનિ ધર્માનિ પ્રથમા-
ન્યાસત્ ॥ પ્રથમ ધર્મ એ છે. આર્યોની સમષ્ટિ ભાવના એમાં છે. માનુષી સેવા અને પરમાત્માના પૂજનનો એ એક પ્રકાર છે. કાલાંતરે અનર્થો થતા ગયા. હિંસાનો પ્રવેશ થતો ગયો, ને ત્હેના અતિયોગથી આખરે દયા અને ક્ષમાની વૃદ્ધિ થાય એવા મતો ઉદભવ્યા. શુદ્ધ, જૈન વિગેરે ધર્મોનું સ્વરૂપ આવું છે. એમાં પણ ભિન્ન ભિન્ન શાખાઓ હતી અને વાસ્તવિક રીતે આ ધર્મોમાં આજે જે પ્રકારે જીવદયાના સિદ્ધાંતો એ ધર્મને નામે પ્રવર્તેલા જોવામાં આવે છે તેટલે અંશે હતા કે કેમ એ હજી સંકેત સંગ્રહ એવા પ્રશ્ન છે. કારણ એ ધર્મોના પ્રવર્તકોમાં ક્ષાત્ર તેજ પ્રકાશવું હતું. એ ધર્મો રાજ્યધર્મો પણ હતા. યજ્ઞ યાજ્ઞાદિથી સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ થાય અને ત્હેનો અનર્થ થતાં જ્યારે હિંસાઓ થવા માંડી ત્યારે જીવદયાનો દયાવાદ ઉદભવતાં વેદ કાલના પાછલા ભાગમાં હિંસાદ્રાશ ઇશ્વરપ્રાપ્તિની માન્યતામાંનો ઇશ્વરજ હોડી ગયો, એટલે આ સિદ્ધાંતોમાં સૃષ્ટિ કરતાં ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ સ્વીકારવામાં આવ્યું નથી. તોપણ આ ધર્મોના કોઈ કોઈમાં તીર્થંકરો આદિની મતિપૂર્ણ પ્રચારમાં આવી હતી. આ પછી કેટલેક કાર્ષ્ણી શંકરાચાર્ય પ્રગટયા અને તેમણે આ ધર્મોનું સંપૂર્ણ ખંડન કરી પ્રાચીન વેદ ધર્મનો પુનરુદ્ધાર કર્યો તે એટલે મુખી કે શુદ્ધ ધર્મજી. આર્વાવર્તમાંથી દેશ-વટા લીધા. શુદ્ધ ધર્મના સમયથીજ પરદેશી રાજ્યોના આક્રમણ શરૂ થયા હતા ને જાણજી ધર્મની થોડી સાંતિ અને ઉદય પછી પંચ આક્રમણો ચાલુ રહ્યા. દેશમાં કોઈ સામ્રાજ્ય નહોતું. પરદેશી આક્રમણોને લીધે અંતર્વિવર્ત થતા ગયા. જાણજી ધર્મોની ભાવના એકેશ્વરવાદી નષ્ટ થતી ગઈ અને લોકોનાં જીવન મિશ્રીત ભાવ-વાળાં થતાં ગયાં. જાણજી ધર્મના પરિવર્તનને લીધે તેમ આક્રમણને લીધે આમ અંતર્વિવર્ત થતા ગયા. કેરફર સૃષ્ટિનો નિયમ છે. કોઈ-

સરખી રહી શકે નહીં. મુસલમાનોના સંસર્ગથી અનેક આચાર વિચારોમાં ફેરફાર થતા ગયા. પરંપરેશ્વરમાં અને સભ્યતાના અનેક રિવાજોમાં મુસલમાની રાજ્યવલિવટથી કેટલીક નીતિ-રીતિઓ અંગીકાર કરાયેલી છે. તેથીજ રીતે અનેક માન્યતાઓમાં પણ પરસ્પર સમર્ગવચાત ફેરફારો થયા. પ્રાચીન ધર્મોની આ સ્થિતિમાંથી મુકન થવા અનેક શાખાઓ નવીન ફૂટી, અને તે અર-જામાં આ વલ્લભાચાર્યનો સંપ્રદાય નીકળ્યો. અર્થાત્ જો કાળે આપા માગે ઉદભવ્યા છે તે કાળે એક રીતે આ સર્વ મુધારાજ હતો. આજની રહ થયેલી દોષને કે સંપ્રદાયમાં રહીને જોવાતી દૃષ્ટિને લઇને કે સત્ત્વ જોવાની કે ગુણગુણની ઉપેક્ષા રૂઢિને લીધે આ મુધારા ન લાગે પણ તે કાળે એક પંથપર અન્ય પંથ એવી રીતે ઉદભવ્યો કેમ વિચારતા આ સત્ત્વ જણાશે. આ સર્વમાં પાછી એક વાત લક્ષિત કરવાની છે. આ સર્વ આચાર્યોએ વેદને મયાધાર સ્વીકારી તેને પાયારૂપ ગણવાનું સ્વીકાર્યું છે, અને તેનાપર દિદુ-પણાનું ને આર્યપણાનું અસ્તિત્વ સ્વીકાર્યું છે. આટલા ભારે મળતા વેદ ધર્મ સાથે આ પ્રવર્તકના તેમજ તેના અનુયાયિના હવન ને પ્રવર્તવિલા સિદ્ધાંતો કેટલે અંશે મળતા આવે છે એ જોવાનું આપણને પ્રાપ્ત થાય છે.

ઉપર જોયું તેમ વેદના યજ્ઞ વાગાદિનો સર્વથા લોપ કરવામાં આવ્યો છે. વળી પરમાત્મા પ્રાપ્તિનું એક સાધન જે યોગ તેનું પણ એ માર્ગમાં કશું વિધાન નથી. પ્રાચીન આર્યોની આશ્રમ વ્યવસ્થામાં બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ ને સંન્યાસ એવા ઉત્તરોત્તર હવનક્રમ જણાવેલા છે, અર્થાત્ મનુષ્યે સંસારમાં ધર્મપૂર્વક યથાવત અમુક કાલ સુધી બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરી પછી ગૃહસ્થાશ્રમનું મથાવિધિ સેવન કરી વાનપ્રસ્થ અને તે અવસ્થામાં શાસ્ત્રોપદેશિત ધર્મ માર્ગે હવનનું વહન કરી સંન્યાસ મહંશુ કરવાનું ઉપદેશવામાં આવેલું છે. આ સર્વનો મનોરેષ હેઠળ કરી માત્ર ગૃહસ્થાશ્રમને પ્રાધાન્ય અર્પાયેલું છે. વાનપ્રસ્થાશ્રમાદિ ઇતર આશ્રમની જરૂર નથી એમ સ્વીકારવામાં આવેલું છે. શુદ્ધ ધર્મપર એક આશ્રેષ્ઠ મકવામાં આવે છે કે એ ધર્મમાં બિહુકોનુ

એટલું બધું પ્રાપ્ત્ય હતું કે ગૃહસ્થાશ્રમી જીવનનું સૌન્દર્ય સર્વ
 તેમનાં જીવનમાંથી નષ્ટ થઇ ગયું. આમાં તેનાથી ઊલટું થયું
 અને માત્ર ગૃહસ્થાશ્રમનો સંગ્રહ કર્યો. સુખ દુઃખાત્મક સંસાર પ્રતિ
 ને વિરાગવૃત્તિ ને જ્ઞાનવૃત્તિથી સર્વ નિવારવાની ને વૃત્તિ તે
 આથી અટકી અને ગૃહસ્થાશ્રમના અતિ સેવનને લીધે માયાબદ્ધ
 જીવન જ્ઞાન ને મનોબળના અભાવને લીધે નિર્બળ, હીન, ને વધુ
 બદ્ધ થયાં. પાશવ વૃત્તિના પોષક થયાં. એમના આચાર્યના જીવન
 છેક સામાન્ય મનુષ્ય જીવન જેનાંજ એટલુંજ નહિ પણ સદાચારો
 વર્મ એ શાસ્ત્રના પરમ સિદ્ધાંતની અવગણના કરી વ્યભિચારોત્તેજ
 બન્યાં. સમસ્ત ભૂમંડળ પર નીતિના અમક સિદ્ધાંતો શારીરિક તેમજ
 આત્મિક સુધારણા તેમજ વ્યવહાર માટે સામાન્ય રીતે સ્વીકારવામાં
 આવેલા છે તે સર્વની અવગણના થયલી વાચક વર્ગને જોવાંમા આવ્યા
 વિના રહેશે નહીં. એમ તો કોઇ કહેશે નહીં કે આ જીવનો પરમાત્માના
 અન્યથ ભક્તિમણકે હતા. એ પંથનું મલ કેન્દ્રસ્થાન ભક્તિ છે. તેના
 પ્રચાર માટે સર્વ પ્રયત્નો થયેલા છે, પણ તેમાંથી કેવી રીતે ભુલ
 ભરેલે માર્ગે બ્રમણ થયેલું છે તે વિચારવાથી જણાશે. આ સંબંધમાં
 ધણું તો આપણે આગલા પ્રકરણમાં જોયું છે. એમની પ્રાતઃપૂજના
 પ્રકાર ને સેવા વિધીના પ્રકાર કેવા અસાચીય છે. કોઇપણ શાસ્ત્રમાં,
 સ્મૃતિમાં, ગૃહ્ય સૂત્રોમાં, વેદાંતમાં, યોગદર્શનમાં કહીં પણ આ
 પ્રકારની સેવા જણાવવામાં આવેલી નથી. આ પ્રકારે ધાતુની પ્રતિને
 પણ પહેરાવવા, સૂવાડવી, ખેસાડવી, ઝુલાવવી, રમાડવી, વિગેરે
 કોઇપણ પ્રકારનું વિધાન દર્શાવતામાં આવ્યું નથી. ધર્મિકતા
 અન્નર, અમર, મહાનમાં મહાન, સચરાચર વિભુ પરમાત્માને આ
 રીતે ઝુલાવેલા, રમાડેલા એ માત્ર તેની દિવ્ય અચિંત્ય શક્તિનું
 અપમાન કરવા સરખું છે, મસ્કરી કરવા તુલ્ય છે. આપણા સર્વ
 શાસ્ત્રોમાં ધ્યારને અર્તે સ્વરૂપે વર્ણવેલા છે. ને ધ્યાર અનંત છે
 તે જડ પરતુ અતવાળી શી રીતે હોઇ શકે ? ને સર્વજ્ઞ સર્વ
 શક્તિમાન છે, તેની ધાતુની પ્રતિમા શી રીતે હોઇ શકે ? ને
 સકલ પ્રભાંડનો કર્તા છે તેને મનુષ્ય થડીને બનાવે એ કેટલું બધું
 વિપરીત છે ? વસ્તુતઃ ને શ્લોકથી ધ્યારના ચુલ્ક ખોલે છે તેમાં

અને આ પ્રકારના પ્રયત્નમાં 'કેટલો બધો દુર છે ? કેટલાક શિક્ષિતો
આ માટે આગ્રહ ધરીને અનેક અર્થે એસાંવા પ્રયત્ન કરે છે,
ને કહે છે કે નિરાકારનું ધ્યાન શી રીતે ધારી શકાય માટે સામે
પ્રતિક રાખવાથી ધ્યાન તરફ ધ્યાન થાય. પણ જે વસ્તુનું ધ્યાન
પરવાનું હોય છે તેનાથી વિરુદ્ધ ધર્મી વસ્તુ મંદવાથી આ હેતુ શી
રીતે સફળ થતો દર્શ ? વળી મનને જેનું ચિંતન કરવાનું હોય છે
તે રખાઈ ન હોય તો પણ બની શકે છે. અનેક માધ્યમોને અંતરે
રહેલી વસ્તુનું, અનેક વર્ગોપર થયેલી વસ્તુનું ધ્યાન મનુષ્ય કરી
શકે છે. જે આકાર રહીત છે તેને સાકાર કંઈપી ની રીતે સિધ્ધી
થતી હશે એ સમજી શકાતું નથી અભુત ગિતામાં કહે છે કે
મન ચંચલ છે, વાયુ જેવા વેગવાળું તે સ્થિર થયું મુશ્કેલ છે તે
માટે ભગવાન કૃષ્ણ ઉત્તર આપે છે† પરાગ્મના અભ્યાસથી થાય છે
ધ્યાનવૃત્તિની એકાગ્રતા બને છે, અને તે દ્વારા લક્ષ્ય ભક્તિ કરી
શકે છે.

આ સંબંધમાં સંક્ષેપમાં વિચારીએ. માટે આટલું
બસ છે, પણ એ સંબંધમાં બીજી બાબતને જરા સ્પર્શ કરવાની
જરૂર છે. આ ભક્તિ તે હમેશા નિરાકારનીજ હોવી જોઈએ એટલુંજ
નહી પણ શાંત ગંભીર, સાત્વિક મનોવૃત્તિવાળી, સ્વસ્થ ચિત્તની
હોવી જોઈએ. કામપ્રધાન રજો ગુણી ભક્તિ સદા વિવર્ણિત છે.
એ ભક્તિજ નથી. માત્ર આવેશ વૃત્તિની પ્રધાતતા, ઉગ્રતા ને કામુક્તા
છે, એથી એ પ્રકારે વિષયસેવી બનાય છે અને વિષયલોભી તે
એક પ્રકારે અંધ હોય છે. લક્ષ્ય હોવાનો સંભવજ નથી. આ
માર્ગના પદને ગીતા જોઈ મથા એ સર્વ શૃંગારી, તેમજ કેવલ
લોકીક શૃંગારી ને ઉન્માદિજણાશે. ઔણ, ભગવાન, વિભુ, પરમાત્મા,
ને "હૃલ હબીહો", 'હોગાનો,' 'કામલુગારો,' ને 'કદાન' કહેવાથી

† चञ्चलं हि मन , कृष्ण प्रमाथि बलवद्दम ।

तस्याहं निबद्धं मन्ये वायोऽग्नौ सद्रूपरश्मि ॥ अ. ૬ શ્લોક ૩૪.

† असंशय महाबाहो मनो दुर्निषद्ध चम् ।

अभ्यासेन च शीतयेत् वैराग्येण च घृणते ॥ अ. ૬ શ્લોક ૩૫.

તેની અલૌકિકતા ને દિવ્યતા જતી રહે છે. પરમાત્મા શાંત સૌમ્ય સ્વરૂપે સત-ચિત્તને આનન્દ સ્વરૂપ છે. ઇન્દ્રિયગમ્ય લાઙ્ગણથી તેને સોહાવવાથી તેનામાંથી અધિકતા જતી રહે છે. સામાન્ય મનુષ્ય પદ્ધિત્યે આવે છે. એમાં જે સર્વ શક્તિમાન દિવ્ય સ્વરૂપ પ્રત્યે પ્રત્યવૃત્તિ ઉત્પન્ન થવી જોઈએ તે ન થતા માત્ર લૌકિક સૌન્દર્યના ઠેકામણા લાલન પાલનના ઉન્માદાદિ રાજસ રસવિહાર પ્રતિ ચિત્ત-વૃત્તિ આકર્ષાય છે ને વિરામે છે. ભક્તિરસથી આ રસ કેવળ વિમુખ હોય છે. ઇશ્વરની અનન્ય અન્યભિચરિત ભક્તિ એમાં નથી. ભક્તિરસમાં શીલ ગંભીરતાને પ્રાકટા હોય છે. પ્રભુના ગુણોત્કર્ષમાં ભક્તહૃદય આસક્ત બને છે, મહાન તેજોમય સ્વરૂપની ઉપાસનામાં ભક્તહૃદય લીન થાય છે. શુદ્ધ આનન્દ ગ્રહણ કરવા હૃદય જાગ્રત રહે છે. તેને ઠેકાણે આ નૃંગાર લીલામાં રાજસ વૈષયિક ઇન્દ્રિયજન્ય અમુક કામુકતા રહેલી હોય છે. પદ્મરામણી ને એવે સમયે “મોહન મલપતા ઘેર આવે ને તેને “મોતીકે વધાવે” ને તેની સાથે “પ્હાતુ” પડતાને કહે કરી “જાતુ” નં રહેતાં ‘દુરિજન’ કહેવું હોય તે કહે પણ જરાયે બીતિ કે પ્હીક ન રાખે એ ભક્ત જીની રાગમયતા પ્રભુભક્તિમાં પોષક નથી પણ દુષ્ટ હોષ અનીતિવર્ધક તથા વિપયોત્પાદકજ છે. અને આવા શૃંગારી પદોથીજ આ સંપ્રદાયનું સાહિત્ય સંજીતમય સુલલિત બન્યું છે, પણ તેથી શુદ્ધ ભક્તિપોષક નથી. પરમાત્માને જ્યારે આવા આવા વિશેષણોનું આરોપણ કરવામાં આવે ત્યારે શું આ વૃત્તિઓનો ભેદ તે નામમાંજ હોય તો તેના સ્વરૂપની પારંજી શિવાય નામમાં આવે કે ? વાસ્તવિક રીતે ભક્તિમાં શૃંગાર આવશ્યક તત્વજ નથી. આત્મા ને પ્યાન યોગથી જે પરમાત્માનું દર્શન થાય, અતઃકરણની પ્રેમમય ભક્તિથી જે પરમાત્મા સાથે યોગ પામી શકાય, તે જો આવી ઇન્દ્રિયગમ્ય જાતવૃક્ત લાવેના ગુણાનુવાદથી બનવું હોય તો પછી ઇન્દ્રિયોમાંજ દેવપણું, ને વિષય સુખ એજ પરમ આનન્દની અવધિ ! પ્રભુની મંગલતા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સાદું હૃદયને રજૂરે છે. આ રીતે વિચારતાં જણાશે કે આ ભક્તિ માર્ગ તેને અવલંબી લખાયલા કવિતો, પદો સર્વ પરમાત્મા વાયક તેમજ

શુદ્ધ 'ભક્તિભાવભર્યા' ભાગ્યેજ ગણાય. 'માણસ હાંપીક પ્રેમ તરફ ક'ઈક આસક્ત હોવાથી સધળે પ્રેમને શુદ્ધ પ્રેમ સમજી એક પ્રકારે અશુદ્ધની ઝાંખી કરી તેને શુદ્ધ માને છે. પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાની છે, સ્તુતિ કરવાની છે, ભક્તિ કરવાની છે, સુખ દુઃખાત્મક સંસારમાં કામ ક્રોધાદિ રિપુઓનું દમન કરવા ધર્મ બળની યાચના કરવાની છે, વિકારોની પ્રબલતા ન દમે માટે નિત્ય શાસ્ત્ર જ્ઞાનને તેના ઉપરોચાદ્ય સાર સંધ્યોપાસન કરવાના છે, પ્રજ્ઞના ગુણોત્કર્ષના ગુન કરવાના છે, પણ તેમાં આ પ્રમાણે અંધ, જ્ઞાનહીન સુગરી, કામુક્તાવાળી ભક્તિ એ કદી સાધન થઈ શકે એમ નથી. આ સંપ્રદાયનું વેદાંત, તત્ત્વજ્ઞાન શુદ્ધદૈત છે, શંકરના અદ્વૈત. સામે મુખ્ય કરી એમણે અતિ નિંદાજનક રીતે આલેખ કરેલા છે, શ્રી શંકરાચાર્યે અદ્વૈતવાદનું સ્થાપન ક્યું હતું. બેસક આ નામપરથી એવું અનુમાન નીકળી શકે કે તે પહેલાં દૈતવાદ પ્રચલિત હતો. એકવાર એવું નામ સંધેતુક ન ગણાય કારણ એ નામ કાતો તે એકલા શબ્દનું કે એકમી પ્રકૃતિનું વાચક ગણાય.

આ શિવાય એકાદ એ બાબત વિચારવાની છે કે સ્ત્રીઓને પ્રાચીન આર્યેશાઓ સૌથી ઉંચી પદવી આપે છે. તેને પુરુષની અર્ધાંગતા તરીકે સ્વીકારવામાં આવે છે. સ્ત્રીઓ સંસાર વ્યવહારમાં ધર સત્ર રીત રિવાજ સર્વમાં મુખ્ય ચાલાક અંશ છે. સર્વ સંસારની ઉત્પત્તિનો મુખ્ય આધાર આ જનન શક્તિ-જનની—સ્વરૂપ-સ્ત્રીઓની સંસ્કૃતિને સુધારણાપર છે ગાળી મૈત્રેયીના નામો તો સુપ્રસિદ્ધ છે. બલકે પુરુષો કરતાં પણ વધુ સંસ્કારની આવશ્યકતા એમને છે એમ કહીયે તો ચાલે. તો તેમને કેવા પ્રકારનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે તે આપણે જોઈ ગયા. સ્ત્રીઓજ બહુ બાવકડી હોય છે, તેઓજ ભક્ત હોય છે. આ સેવા ને પ્રશુ પ્રાપ્તિનું અધિકારી તેઓજ છે. કારણ શાસ્ત્રજ્ઞાન કે અક્ષરજ્ઞાનની આવશ્યકતા નથી, ધર્મચર્યા કે ધર્મબળની જરૂર નથી, 'મનોબળને કેળવવાની જરૂર નથી. માત્ર આ આચાર્યોને લાલજના પૂજન ને તેની સેવા કરવી અને એટલામાજ તેમનો ઉદ્ધાર થાય છે વળી તેમની આ ભક્તિ કેવા પ્રકારની હોય છે, એનું તે

દિગ્દર્શન કરી ગયા છે. છતાં એ વિચારી અજ્ઞાન સ્ત્રીઓ તો આ પ્રકારના વ્યવહારમાં એકમેકમાં સ્પર્ધા કરે છે. હે! પ્રભુ શી અજ્ઞાનતા! આ જોખમદારીમાંથી પુરૂષવર્ગ શી રીતે ટળી શકે!

ધર્મની ઉદાર વ્યાપકતા.

ધર્મ અને તેના સ્વરૂપ સંબંધી કેટલુંક વિવેચન આપણે ઉપર કરી ગયા પણ સામાન્ય રીતે વિચારીશું તો જણાશે કે ધર્મ એ પ્રત્યેક મનુષ્યના આત્માનો વિશય છે. એને આત્મા સાથે સંબંધ છે. એ કોઇપણ મનુષ્ય શાસ્ત્રીય, તત્ત્વજ્ઞાન, કે સહિષ્ણુતા નિયમાનુસાર, નીતિના સિદ્ધાંતાનુસાર, સદાચરણયુક્ત પાળે તેનો છે. માત્ર મતમાં, સંપ્રદાયમાં, અમુક મર્યાદાના નિયમો સ્વીકારવાથી ધર્મ જનતો નથી. ધર્મ એ આત્મ સાક્ષાત્કારતાનો વિષય છે. એ અખિલ, વિશ્વવ્યાપક, જ્યાં જ્યાં પરમાત્માનું રાજ્ય છે ત્યાં ત્યાં સર્વ માટે, જે કોઈ પાળે તેને માટે હોય. શાસ્ત્રાનુસાર ને તાત્વિક વિચાર અને વર્તનની મર્યાદા શિવાય એને સ્થળ કે સમયની મર્યાદા લાગતી નથી. એને નાત જાત સ્ત્રી પુરૂષ એવા વ્યક્તિગત ભેદો નથી. એ ઉદાર છે. એનું સ્વરૂપ અબ્યાધિત એવું વ્યાપક છે. આ શિવાય જે મર્યાદાઓ ધર્મને નામે મૂકવામાં આવે તે અયુક્ત છે. નબી રાઝવી મુસ્કેલ થઈ પડે છે પ્રાચીન આર્યોના વર્ણુ વિભાગને આની સાથે ખાસ વિશેષ સંબંધ નથી. એ સાંસારિક બંધારણું લિખ લિખ કર્તવ્યોને લક્ષને છે. સંસારનું ક્રમણુ વ્યવસ્થિત રહેવાને એ વર્ણુવિભાગ સંસારના બંધારણુની વ્યવસ્થા લક્ષે છે. બાકી ધર્મ તો કોઇપણ પાળે તેનો જાતી શકે. પ્રાચીન કાળમાં આમજ હતું. જોજનવ્યવહાર વિગેરેની દૃષ્ટ હતી. પરદેશીના આક્રમણ પછીજ આ સંબંધી સંકુચિત થયલા. વાલ્મીકી, બ્યાસ વિગેરે શુદ્ધ હતા છતાં આચાર્યપદ જાને કરી જામ્યા હતા. વ્યાસની માતા માહણુ હતી. અર્જુનનાગ જાતિની કન્યા ઉત્તુપી સાથે પરણ્યો હતો. જેનામાં જે યુજુ નથી, જેનામાં જે કર્તવ્યો નથી તેને તેવું માનવું એ અજ્ઞાનતાજ કહેવાય. આજ કોઇપણ મનુષ્ય ધર્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે. ધારો તે મુજબ વર્તન રાખે,

તે તત્વાભ્યાસી હોય, યોગાભ્યાસી અને તો તે કર્યાજી પ્રાપ્ત કરી શકે. તેમ આત્મજી જીવગીતર રસોયાપાયું કરે, શુઃપણું કરે, સેવા કરે, દુરાચારી હોય, અજ્ઞાન વૃથારો નિરક્ષર હોય તો જન્મથી પ્રજા પ્રાપ્તિ સખાવી લાગ્યો એ કહેવું અર્થતા લયું છે. આમાં દુરાચાર કરનારા અજ્ઞાન નથી હોતા તો સ્વાધી કે લોક કીર્તિની કામનાવાળા બધું લાગે હોય. આદી અજ્ઞાનું કામ છે, પ્રાચીન કાલમાં તે મુળ્ય ન હતું.

આ પ્રાચીન કાળ પછીના ધર્મોચારોના પ્રવર્તનો પણ યોગ દિશાના હતા. તેઓ પણ વ્યવહારિત ગણના પડતા. રામાનંદ કિંદુ હતો તેને સિમ્પાને કબીર પંથનો સ્થાપક કબીર મુસલમાન હતો. નાનકે પણ મુસલમાનનો સ્વીકાર કર્યો હતો. સિવાજીના સમયમાં પણ આવા પ્રવર્તો થયા હતા. તુકારામ, રામદાસ, નામદેવ છત્રાદિ સંતોને જાતિ નહીં જોતી, ને ધણીક ભક્તો સુધ્ધા શુદ્ધ હતા.

શ્રી વલ્લભાચાર્યની ઉદારતા.

પણ એ બધું છોડી આ સંગ્રહાયમાં ક્યાં સુધી આદિ ધર્મ-ગુરુઓએ ઉદારતા બતાવી હતી તે જોઈશું. આ વાત એમની વાર્તાઓના પુસ્તકો વાચવાથી સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ થશે. એ વાર્તાઓ કે તે પુસ્તકો અપ્રમાણિક છે એવું કાંઈ પણ એ ધર્મના અનુયાયીએ કહી શક્યું નથી. "૨૫૨ વૈષ્ણવોની વાર્તા"માં ૨૩ મી વાર્તામાં બાદશાહ અકબર, ખીરખાની પાળળ છુરે વેશે દર્શન કરવા ગયો. ગોસાંઈજીએ મ્હેજી મંદિર જઈ થવાને ઢેકાણે મહા પ્રસાદ બાદશાહને મારે મોકલ્યો હતો.

૪૩ મી વાર્તામાં અલિખાનની જે જાતે પહાણ હતો તેની પુત્રી સાથે શ્રી નાથજી સ્વયં તૃપ્ત કરતા! ૬૧ મી વાર્તામાં પ્રખ્યાત ગદ્યા "તાનસેનને ગોસાંઈજીએ શરણ લીધા હતા" અને ચવન જતા દેવી જીવ જાણી નામ નિવેદન કરાવેલું. વળી મયા કે મેહા દીમર અસ્પર્શ જાતિનો શુદ્ધ હતો તેને શરણ લીધેલાનું આપણા આજના પ્રકરણમાં જોઈ આવ્યા છીએ. આ રીતે અનેક દર્શાવે છે.

૨૨મી પહાણના શૃંગાર ગીત ગવાય છે, જગવાન શંકરનો નિંદક તે મુસલમાનોના સ્વીકાર કરે એ વિલક્ષણના વિચારવા જેવી છે.

અન આજના આલ્હો માટે તો ખાસ. આલ્હો શાંકર સિદ્ધાંતો છે, પણ અનેક કારણોને લઈને વલ્લભાચાર્યના અનુયાયી કોઈક બનેલા છે, આમાં ઉદર નિમીત્તે પણ કરવું પડે છે. મુખ્ય કારણ આજ છે, બાકી સિદ્ધાંત દૃષ્ટિએ શંકરનું ખંડન વલ્લભ જેવું કોઈએ કર્યું નથી. છતાં મુસલમાનનો અંગીકાર થયો છે. ગુસાંધજનો, તો આગ્રહ દેતો કે રોજ એક વૈષ્ણવ નવો કરવો. નહીં તો પછી પશુ પક્ષી જે મળે તેને વૈષ્ણવ કરવું. વધુ શું કામ ? ભાટિઆઓ કે, જોઓ એમના ખાસ સેવક છે, જોઓએ એમની સેવામાં અઢળક વ્યવસાય કર્યું છે, જોઓના પર એમણે જીલમ ગુજરાતમાં બાકી નથી રાખ્યો, તે ભાટિઆઓ સાંભળવા પ્રમાણે જોકે ક્ષત્રીઓ હતા છતાં એઓએ શું કહ્યું છે તે વાંચો.

તા. ૪ સપ્ટેમ્બર ૧૮૮૧ નાં સુપ્રસિદ્ધ ‘ગુજરાતી’ છાંપમાં લાલમનજીના પાત્ર વલ્લભલાલની સ્ત્રીની દશાની કીયા કરવા ટાણે થયેલા મહારાજો એકઠા થયા હતા ત્યાં થયેલી વાત ચીત” એ શીર્ષક હેઠળ નીચલી વાત તમારા વિષે છપાઈ હતી:—

“તરશીંગલાણે કહ્યું કે આપણા વર્ગ ઉપર વ્યભિચાર દોષ મુકવામાં આવે છે તેથી આપણા સંપ્રદાયને ધણું હલકું લાગે છે. “તથા બીજા વિદ્વાન વર્ગમાં આપણે નિંદાને પાત્ર થઈએ છીએ. “માટે તે વિષે આપણામાં જ દોષસ્ત ચાપ તો સાર”. તે ઉપરથી “આ મહારાજોના મંડળમાંથી એક મહારાજ યોશ્યો ભાટિ- “આઓ જાતેકાણુ છે તે તમને ખબર નહિ” હશે તો “અમે કહીએ છીએ તે તમે સાંભળો ભાટિઆઓ જોશલ- “જે આ વાત વિશેષે કરી ભાટિઆઓ તરફથી ચર્ચા છે. પણ “મેરમાં હતા ત્યારે ત્યાંના રાજા અને સરદારોમાં ગોલા (ગુલામો) “તું કામ કરતા હતા, અને પોતાના ધણીને ઠાકોરણ કરી કહેતા “હતા. તેઓએ જોશલપર મુક્યા પછી આપણી ગુલામગીરી સ્વીકારી “અને પોતાનું તન મન અને ધન આપણને અર્પણ કર્યું”, અને “તેઓના કુમાર તરફ પ્રમાણે આપણને ઠાકોરણ કહેવા લાગ્યા. રજ- “વાડામાં જે લોકો ગોલા હોય છે તેઓની સ્ત્રીઓ પોતાના ઠાકોરો “તથા તેઓના મુખ્ય ચાકરો સાથે વ્યભિચારાદિ કર્મ કરી તેમને “પ્રસન્ન કરે છે. તે સ્ત્રીઓના લોહ બાપ અને ધણી તેઓના “નામથી જોળખાય છે. તથા તેજ સ્ત્રીના માનથી તે રાજ્યમાં

"માનીતા મળાય છે. તેજ પ્રમાણે જન્મસમેતી બારીઆઓ આપણી
 "સામે પણ વર્તે છે. તેઓની ત્વીઓ એકલા આપણા વર્ગ માથેજ
 "નહિ પણ આપણા બીતરીઆ મુખીઆ, જલસગરીઆ, અને ખરાબી,
 "સામે પણ બિચાર કાવામાં પાછળ રહી નથી, અને તે સર્વે
 "દણીકતો તેઓના મુખીઓ તાણે છે તે છતાં પણ તેઓને ત્યાં
 "કોઈ યુરમી સામતો નથી તથા પોતાની આજરની દાનિ મની
 "હોય એમ પણ તેઓ સમજતા નથી, પણ ઉલટું જેમ જેમ બ-
 "ભિચારની વાતો તપેરમાં આવતી તપે છે તેમ તેઓ આપણને
 "વધારે ચડાય છે, આપણને વધારે દુલ્લ આપે છે અને આપણા
 "રોજવને મારે તન મન અને ધનથી ચડાવતા કહે છે. જો તમે
 "કહેા છો તે પ્રમાણે તેઓ દુઃખી હોય તો તેઓ આટલું કદી
 "સહન કરી શકે નહિ, પણ તેઓ જગતના ગોલા છે તેથી તેઓ
 "નોસાના ધર્મ પ્રમાણે વર્તે છે. તેથી એ વાત મારે ચર્ચા કરવી
 "જોઈ છે, પણ આપણા વર્ગમાં મદ્યોમાંથી બિચાર પણ
 "વધી ગયો છે તેનો ખદાજસ્ત કરવાની વાત ચલાવશો તો તેને
 "અમે મળતા મધ્યુ. આવી વાત સંભળીને બીજા મદારાજ
 "પણ તેને મળતા ધયા અને ત્યાંના આખા મંડળમાં માત્ર તર-
 "મિંગલાસ એકલા લુહા નિચારના ડોવાથી મુગા રથા."

આ રથજે આ માત્ર પતિતોને વ્યવહારિત ને પવિત્ર મણવા
 કેવા વિચારો પ્રવર્તન દતા તેને અવધંબા આટલું સખ્યું છે.
 વધુ દર્શન આપવાની જરૂર નથી. આના સ્પષ્ટ ઉત્તર કોઈપણ
 બપાયા નથી. છતાં આને આ ઉદારતાવાળાજ કેમ સોચી સંકુ-
 ચિત્ કહાયના કરો. જાન કોઈને છળરો નથી, એ કોઈ એકતું બને
 નહીં. એતુ સ્વરૂપ વિશાળ છે. ખુદ પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે, અધિ-
 કાર બેદ હોઈ શકે છે, પણ તેમાં કેવી અબ્ધવસ્થા છે તે જાણવવા
 આટલું વિવેચન ક્યું છે. બાકી

"યપેમાં વાચ વખ્યાણી માલદાનિ જનેબ્ય. ।

મદ્વરાજ્યાન્યા ૨ શદ્દાન્ ચાપાંવ ચ સ્વાય ચારણાપ ॥

અર્થ—પરમેશ્વર કહે છે કે આ મારી કલ્યાણ રૂપવાણી જે
 વેદ તે જન માત્રને સંભળાવવી. આબલુ, દાનિય, દેવ, શુદ્ધ અને
 તેથી પણ હલકાને સંભળાવવી, એટલુંજ નહિ પણ પોતાનાં દુરમનને
 પણ આ વાણી સંભળાવવી.

પ્રભુ સર્વને આ સારાસારની દુહના કરવાની શક્તિ આપે
 અને સદ્ગુણિ ઇત્દસદાતા થાવ. અરવ.